

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

Tudomány
és kultúra

2020/3

Szerkesztik:

ifj. Barta János *főszerkesztő*

Szerkesztőbizottság: *elnök* Bazsa György;

tagok: Angi János, Baráth Béla, Csorba Péter, Pallai László,

Papp Gábor, Pusztai Gábor, Rácz István, Szendrei Ákos,

Udvardy Antal, Virágos Márta

A szerkesztőség címe:

Debreceni Szemle, Szerkesztőségi titkárság

Dancs Ágnes *kuratóriumi és szerkesztőbizottsági titkár*

Debrecen, Egyetem tér 1. – Postacím: 4002 Debrecen, Pf. 400

Telefon: 06 30 94-37-959

E-mail: szemle@unideb.hu

Kiadja:

A DEBRECENI UNIVERSITAS Nonprofit Közhasznú Kft.

Ügyvezető: Nagy Adrián – Honlap: debreceniuniversitas.hu

Tanácsadó Testület és Szerkesztőbizottság:

Imre László *elnök*

Bazsa György *alelnök*

Baráth Béla

Páles Zsolt

Csorba Péter

Puskás István

Gaál Botond

Rácz István

Gergely Pál

Sipka Sándor

Jávor András

Virágos Márta

Mazsu János

2014-től megjelenik – színes változatban –

a <http://szemle.unideb.hu> weboldalon is

Előfizethető, illetve a megjelenés támogatható

A Debreceni Universitas Kft. 11738008-20061980-00000000 sz. számláján.

Bank neve: Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank

Éves előfizetési díj 2.000 Ft

Árusítás: Alternatív könyvesbolt, Debrecen, Hatvan u. 1.

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XXVIII. ÉVF.

ÚJ FOLYAM

2020. III. NEGYEDÉV

Az első folyam 1927-től 1944-ig jelent meg.

TANULMÁNYOK

<i>Bazsa György: Hajdú hagyomány a hajdúvárosokban</i>	265
<i>Szabadsfalvi József: Herbert Spencer és a magyar jogbölcseleti gondolkodás</i>	272
<i>Czövek Ágnes: Hazaszeretetről versben és zenében (A lengyelek imája)</i>	285
<i>Orosz Júlia – Nagy Nikoletta: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tevékenysége Kárpátalján</i>	291
<i>Pusztai Gábor: „... mert már majdnem úgy ismerem Leident mint Debreczent” (100 évvel ezelőtt indultak az első gyermekvonatok Hollandiába)</i>	301
<i>Ujvárosi Emese: Sunt lacrimae rerum – Van a tárgyagnak könnyük (Babits) Egy porcelán gyűjteményről</i>	313

A DEBRECENI AKADÉMIAI BIZOTTSÁG ÉLETÉBŐL

<i>Gergely Pál – Hodossy Takács Előd – Magya Éva: Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottságának 2019. évi munkájáról</i>	327
<i>ifj. Barta János: Kazinczyak és Kossuthok nyomában (Források Zemplén megye 18. századvégi társadalmának megismeréséhez)</i>	335
<i>Hoffmann István: A helynév mint tudományos forrás</i>	350
<i>Benyó Máttyás: A férfimeddség napjainkban – az andrológus szerepe</i>	361

KÖNYVSZEMLE

<i>ifj. Bertényi Iván: Tisza István (Orosz István)</i>	370
<i>Pete László: Itáliától Olaszországig. A Risorgimento és az olasz egyesítés (Bodor Mária)</i>	375
<i>Ceglédi Tímea: „Ugródeszkán. Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban – Kis virágok nagy nyílása” avagy rezilienságéretetek a felsőoktatás világában. (Balogh Jenifer)</i>	381
<i>E számunk szerzői</i>	385
<i>Contents</i>	386

Támogatóink

Debreceni Egyetem
www.unideb.hu

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága
<http://tab.mta.hu/debreceni-teruleti-bizottsag>

THE DEBRECEN REVIEW – SCIENCE AND CULTURE

is an academic quarterly that publishes studies in the humanities as well as in the social and natural sciences, focusing on the findings of recent research in these disciplines. Since it appeals to a wide and educated public, it aims to combine scientific exactness with readability in its style.

Drawing upon the centuries-old academic traditions of the city, *Debreceni Szemle* has adopted and continues the legacy of its predecessor with the same title, which was published between 1927 and 1944.

Although *Debreceni Szemle* is mainly reliant on and addresses the intellectuals of the Debrecen region, it also publishes contributions by leading experts both in Hungary and abroad.

In addition, the journal reports on scientific and cultural events of the region, especially on those organized by the University of Debrecen and the Regional Centre of the Hungarian Academy of Sciences. Events related to the city from anywhere in the world are also given detailed coverage.

Debreceni Szemle was launched by Debrecen Universitas (the legal predecessor of the University of Debrecen) in cooperation with the Debrecen Committee (the present Regional Centre) of the Hungarian Academy of Sciences in 1993 with the support of the municipality of Debrecen.

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető
Nyomdai előkészítés: Dancs Ágnes és Udvardy Antal
Megjelenik 2020 szeptemberében
HU ISSN 1218-022X

DEBRECENI SZEMLE – TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Tudományos folyóirat, amely a humán és a társadalomtudományok, valamint a természet- és műszaki tudományok minden ágának legújabb eredményeivel – és nem csak a régióban vagy hazánkban elértokről – kívánja megismertetni a széles értelemben vett tudományos értelmiséget. Tanulmányainak tárgyalásmódja: stílusa, nyelvezete olyan, hogy befogadható legyen az illető tudományterületet nem művelő kutató és érdeklődő értelmiségi számára is.

A Debreceni Szemle az ugyanilyen címen *1927 és 1944* között megjelent folyóirat folytatójának tekinti magát, épít a századokon át kisu-gárzó debreceni kulturális hagyományokra.

A folyóirat támaszkodik a város, a megye és a régió tudományos és kulturális potenciáljára, de *országosan csaknem egyedülálló célkitűzésének* megfelelően a szóban forgó tudományterületek legjobbjai to-lá-ból közöl tanulmányokat.

A Debreceni Szemle ugyanakkor hírt ad a város és a régió tudományos eseményeiről (elsősorban a Debreceni Egyetem és a Debreceni Akadé-miai Bizottság rendezvényeiről), illetve az ilyen eseményekről bár-hol a világon, ha azokban a debrecenieknek lényeges szerepük volt.

A Debreceni Szemlét 1993-ban a Debreceni Egyetem jogelődjét ké-pező Debreceni Universitas, valamint az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága, DAB – (mai nevén: MTA Debreceni Területi Bizottsága) indította újra Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának tá-mo-gatásával.

Gerincfelirat
Gerincfelirat

Hajdú hagyomány a hajdúvárosokban

Bazsa György

kémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem

Ez a kis írás (a Szemle honlapján elérhető mellékletével) egyfajta pandantja a folyóirat előző számában megjelent *Cívus szellemiség és önarckép Debrecen utcaneveiben* c. írásomnak.¹ Debrecen olyan megyének a székhelye, amelynek neve a magyar történelem egy karakteres szegmensét örökíti meg. Azzal együtt van ez így, hogy maga a város, a „cívusváros”, közvetlenül nem része ennek a karakteres szegmensnek. Ez a történelmi rész félévezredes múltra tekint vissza, aminek bőséges irodalma van.² A hajdúkról van szó, akik ma már az eredeti értelemben – fegyveres marhapásztorok – nyilván nincsenek, de a hajdú hagyomány igencsak élő és sokféleképpen őrzött valóság.

A hajdúk történetének sarkalatos, mondhatjuk fordulópontja részvételük a Bocskai István vezette – sokak szerint egyetlen sikeres – magyar szabadságharcban. 1604. október 14/15-e éjjelén Álmosd mellett döntő győzelmet arattak a Habsburg császár seregei fölött, s ennek jutalmául a fejedelem 1605. december 5-én a korponai országgyűlésen okiratban adott kollektív nemességet 9254 hajdú vitéznek, s családjukkal együtt letelepítette őket birtokain. Ezzel együtt földesúri fennhatóságtól mentes „hajdúszabadságot” is kaptak, ami viszont katonai szolgálati kötelezettséggel járt. Ekkortól formálódtak – több lépésben – a szabad hajdúvárosok, melyek 1609-től sajátos függetlenséget élvező *Hajdúkerületet* alkottak. Ennek székhelye Hajdúböszörmény lett, s maradt 1876-ig, amikor a megyerendezéssel Hajdú megyéhez kerültek. Ennek székhelye – minden törekvésük ellenére nem Böszörmény, hanem – nagysága, súlya, és nem hajdú-volta okán – Debrecen lett. (1950 óta pedig az akkor kialakított Hajdú-Bihar megyéhez tartoznak.) A *Hajdúság* a földrajz tudományban a *középtáj* kategóriába tartozik.³

Lépjünk az előzményekből a jelenbe: „A hajdani nemes Hajdúkerületet (Districtus Haidonialis) alkotó *Hajdúböszörmény*, *Hajdúszoboszló*, *Hajdúnánás*, *Hajdúdorog*, *Hajdúhadház*, *Vámospercs* és *Polgár* városok önkormányza-

¹ Bazsa György: *Cívus szellemiség és önarckép Debrecen utcaneveiben*, Debreceni Szemle XXVII. 193–199 (2020)

² Benda Kálmán: *Letelepített katonák, hajdúk a magyar történelemben* – <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-056/ch08.html>;
Major Zoltán László: *Adatok a Bocskai-hagyományokhoz* – <http://hbml.archivportal.hu/data/files/145133127.pdf>;

³ Hajdúság: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Hajd%C3%BAs%C3%A1g>

tai, valamint a jelen alapszabályt elfogadó további alapító tagok a hajdúkerületi elődök összefogásának és együvé tartozásának megmásíthatatlan érzésével és tudatával, a jeles és nemes hajdúk jövőbeli identitástudatának megőrzése végett is, kulturális és hagyományörző céllal és az együttműködési szándékuk jeléül ... az alapszabályban meghatározott célra 2013. augusztus 16. napján megalapították a *Hajdúkerületi Hajdúvárosok Egyesületét*.⁴

A hét nagy hajdúváros mellett ismert a *bihari kishajdú városok* köre is.⁵ A több mint 20 település áttekintése meghaladja a jelen írás szándékait és kereteit.

A cívis szellemiség és önarckép keresésekor a debreceni utcanevek adtak ehhez széleskörű alapot. Más jelentős és karakteres cívis elemet keveset találni Debrecenben. Az ilyen témájú városi (farsangnyitó dalidó)⁶ vagy egy-két iskolai rendezvény⁷, egy hírportál, néhány kisebb cég neve utal a cívis hagyományokra. A *Debreceni Értéktár* csak „magunk között” nevezi magát *cívis értéktárnak*. Irodalma bőven van a témakörnek, egészen friss és alapos is,⁸ de a városba látogató alig találkozik a cívis múlt karakteres tükröződésével. A Nagytemplom, Csokonai, Fazekas, Bocskai, Szabó Lőrinc, Szabó Magda és mások szobrai, a sok iskola, intézmény, az egyetem elsődlegesen nem a cívis múltat idézik.

A hét hajdúváros közül öt már nevében is hordozza múltját, s ottani lakosként, de látogatóként, érdeklődőként, (internet) olvasóként jól érzékelhető, hogy ez nem csak utcanevekben, hanem látványos formákban, elsősorban szobrokban, másrészt intézménynevekben él és tükröződik. A Hajdúkerület idején a hajdú-lét egyrészt közigazgatási, másrészt életformai valóság volt, 1876-os megszűnése után kezdett kialakulni az identitás és a hagyomány megőrzésének és éltetésének gyakorlata.⁹

Utcanevek

Az utcanevek áttekintésekor Debrecenben a cívis hagyomány, a városhoz kötődés megjelenése mellett a református egyház, a református kollégium és az álla-

⁴http://www.archiv.hajdunanas.hu/useruploads/files/eloterjesztesek/2015_junius/12_np_Hajdukeruleti_Hajduvarosok/ALAPSZABALY_2015Hajdukeruleti.pdf

⁵ Nyakas Miklós: *A bihari kishajdú városok története*, Debrecen, 2005. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_Sak_16_Bihari_05/?pg=0&layout=s

⁶ <https://civishir.hu/helyben-jaro/2020/01/a-tobb-evszazados-civis-hagyomany-folytatodik>

⁷ <https://www.dehir.hu/tag/civis-alom-interaktiv-varostorteneti-vetelkedo/>

⁸ Kálnási Árpád: *A cívis élet lexikona* 1–4. 2019 https://silver.drk.hu/sites/default/files/feltoltes/I_kotet.pdf, *Debreceni cívis szótár*, DE Nyelvtudományi Intézet, 2005 <http://mnytud.arts.unideb.hu/sorozat/dcsz/dcsz.pdf>

⁹ A hajdú történelem és jubileumi megemlékezések gazdag dokumentációját találjuk folyóiratunk 2006. évi 3. számának hat írásában.

mi egyetem léte és hatása kívánt önálló utcanév-csoportot. A hajdúvárosoknál a neves hajdú(vitéz)ek és itteni letelepítésük közös története, az abban kulcsszerepet játszó erdélyi fejedelmek (kiemelten Bocskai István, majd Báthory Gábor és Bethlen Gábor) igényelt elsőként csoportot. Ezt követte az egyes városok későbbi neves polgáraitól, illetve az adott városhoz kötődő országosan is (el)ismert személyiségekről elnevezett utcák csoportja. A többi névcsoport azonos tartalommal itt is megtartható volt. Újabb blokk kialakítása nem látszott indokoltnak. Természetesen itt is vannak bőven olyan utcanévek, melyeket nehéz lenne informatív, koherens kategóriákba rendezni. A hét város mérete együtt bő „fele” Debrecennek: mintegy 108 ezer hajdúvárosi lakos vs. 204 ezer civis polgár, 1081 vs. 1821 utcanév. Összehasonlítást csak óvatosan szabad tenni, mert míg a hét hajdúvárosban lehet/van pl. hét Bocskai vagy Pacsirta utca, addig Debrecenben nyilván csak egy-egy indokolt. Szobrok vagy intézménynevek tekintetében ilyen korlát viszont nincs, de ezt nem is lépi át semmi Debrecenben.

utcanév csoport	Bószörmény	Szoboszló	Námás	Hadház	Dorog	Polgár	Vámospercs	Összes utcanév		Debrecen
Bocskai, Báthory, Bethlen	3	3	3	2	1	2	3	17	137	176
hajdúk	17	10	3	3	1	2	-	36		
neves városi polgárok	33	11	13	4	-	2	-	63		
városhoz kötődő híres emberek	7	10	6	3	4	1	-	31		
egyházi személyek	6	3	2	-	-	-	-	11		36
magyar történelem	74	36	39	32	16	27	10	234		144
magyar irodalom	26	26	22	13	4	21	13	125		87
művészet, zene, festészet	8	8	3	2	-	4	2	27		32
tudomány	12	8	1	1	1	1	-	24		26
sportolók	-	-	1	-	-	-	-	1		7
városrész	2	2	1	6	-	1	2	14		64
útirány a városból	10	11	8	4	7	1	8	49		41
földrajzi név	25	3	6	2	4	10	1	51		104
női név	-	2	-	2	-	-	-	4		15
férfi név	1	1	-	1	-	-	-	3		15
állat	1	10	12	5	10	2	2	42		119
növény	3	25	15	12	8	11	6	80		362
foglalkozás	4	2	-	3	5	-	-	14		121
részösszesen	232	171	135	95	61	85	47	826		1349
egyéb vegyes	40	58	35	32	51	14	25	255		472
összesen	272	229	170	127	112	99	72	1081		1821
lakosság (kerekek ezer fő) - KSH	31	24	17	12	10	8	6	108		204

Az utcanév gyakorisági táblázat első sora azt mutatja, hogy a hajdú hagyomány mindegyik városban – bár különböző mértékben – jelen van.¹⁰ Mind a hét

¹⁰ <https://data2.openstreetmap.hu/utcanev.php>

város nevezett el közterületet Bocskai Istvánról és ugyancsak mindenütt van Hajdú/Hajdúkerület/Szabadhajdú utca/út. Báthory (Gábor) és Bethlen (Gábor) nevét öt-öt város utcanévtábláin találjuk. Az utolsó hajdúkerületi főkapitány, Sillye Gábor emlékét három városban örökíti meg utcanév. (Egyébként Debrecenben mind a négy utcanév megtalálható.) Látható, hogy Hajdúböszörmény, bizonyára mint az egykori Hajdúkerület székhelye, kiemelkedő figyelmet fordít hajdú múltjának és közelmúltjának ilyen formájú megjelenítésére. Ez Hajdúszoboszlón és Hajdúnánáson is jól érzékelhető gyakorlat.

A további csoportok között mind a hét városban a magyar történelem és a magyar irodalom „vezet”. Ez nem különleges, az összes magyar utcanév jól becsülhető „top tíz”-ét Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Dózsa, Ady, Arany, Széchenyi, József Attila, Árpád, Táncsics és Deák vezetik, ami arra is utal – alaposabb tanulmányok nélkül is megfogalmazhatóan – hogy a tiszteletet és szellemi örökséget tükröző utcanévadás a XIX. század végén és a XX. század első felében vált általánossá hazánkban. Mindegyik hajdúvárosban van Petőfi, Hunyadi, Kossuth, Jókai, Vasvári, Vörösmarty, Rákóczi, Vasvári, Zrínyi, Mátyás király utca/út. Hat helyen találkozunk Ady, Árpád, Csokonai, Deák, Dózsa, Kölcsey, Móricz, Széchenyi és Táncsics, öt esetben Arany, Batthyány, Bem, Berzsényi, Kazinczy, Kinizsi, Lehel, Mikszáth és Munkácsy nevével (a korábban említett három erdélyi fejedelem mellett). Tegyük teljesebbé a sort: Bartók, József Attila, Lorántffy és Szabolcs (mindössze 3×, ahhoz képest, hogy egykor Szabolcs vármegyéhez tartoztak). Gyakoriak itt is a földrajzi (51) és a városból kivezető útirány nevek (49). Az állat és növénynevek – kissé meglepően – viszonylag ritkák (Debrecenhez képest különösen, de ott sok utcának kellett nevet adni): vezet a Pacsirta (8×), majd jönnek a növények: Akác, Rózsa, Szőlő (6–6×). Két csoportot érdemes még kiemelni a táblázatból: 27 utca viseli művész, 24 pedig tudós nevét.¹¹ A sportolókat egyedül Hódos Imre olimpiai bajnok képviseli – Hajdúnánáson, szülővárosában. Itt is említsük meg a szerény számú névadó nőket: közismertek Lorántffy Zsuzsanna (3×), Laborfalvi Róza, Dériné, Jászai Mari, Veres Pálné, Erzsébet (2); a helyiek: Boda Katalin, Magyar Gáborné, Soós Sára), valamint a 6 nem magyar személyt: Kálvin (4×), Luther (3×)¹², Gorkij (2×), Dante, Gagarin, Puskin.

Szobrok, domborművek

Markánsan és látványosan jelenik meg a hajdú örökség a városok nagyobb részt impozáns, komoly művészi értéket is jelentő, városképet formáló szobraiban és

¹¹ Szubjektív szerzői szomorúság: a tíznél is több magyar vagy származású Nobel-díjasról sem Debrecenben, sem a Hajdúságban nincs utca elnevezve.

¹² Hat város lakosai között nagy többségben vannak a református hívek (és templomok), Hajdúdorog viszont görögkatolikus egyházmegyei székhely.

számos intézményük elnevezésében. Ki kell emelni a szobrokat, mivel ezek létesítése mindenkor jelentős anyagi ráfordításokat, olykor áldozatokat igényelt. (Bocsánatos megjegyzés: az utcanevék adóinak kiválasztása nyilván nem jár külön költséggel.) A szoborállítás időskálája – 1907-től 2017-ig – váltakozó gyakorisággal, de összességében folyamatosságot mutat a hagyományban. Az intézménynevek pedig a hétköznapi életben és a velük kapcsolatos dokumentumokban (pl. érettségi bizonyítványokban), gyakran az idegenforgalomban tartják ébren a hagyományt – írásban és élőszóban egyaránt.

Érthetően Bocskai István emléke dominál – 8 szoborral. Többségükben egész alakos, olykor lovasszobor őrzi a letelepítő fejedelem emlékét, az utódok szimbolikus háláját, hajdú-voltuk büszke vállalását. Báthori Gábor, Bethlen Gábor, Sillye Gábor 1–1, a hajdúk 4 alkotáson jelennek meg. Külön figyelemre méltó, hogy több esetben találkozunk a hét hajdúváros együttes megjelenítésével.

Hajdúböszörmény

- Bocskay (!) szobor (2 alakos) – Holló Barnabás (1906)¹³
- Sillye Gábor mellszobra – Tóth Sándor (1984)¹⁴
- Táncoló hajdúk (7 figura – 7 hajdúváros) – Kiss István (1986)¹⁵
- Báthory Gábor mellszobor – Fekete Tamás (1991)¹⁶
- Őseink szoborcsoport – Kosina László (2008)¹⁷

Hajdúdorog

- Hajdúk kútja (a 7 hajdúváros címerével) – Fürtös György, Deák József (1984)¹⁸
- Bocskai István lovasszobra – Győrfi Lajos (2005)¹⁹

Hajdúhadház

- Bocskai István mellszobra – Tóth Sándor (1986)²⁰
- Bocskai István lovasszobra – Győrfi Lajos (2005)²¹
- Bethlen Gábor dombormű – Igmándy Zoltán (2017)²²

Hajdúnánás

- A hajdúk letelepítése (domborműves emléktábla) – Gyurcsek Ferenc (1987)²³

¹³ <https://hajduboszormeny.hu/bocskai-istvan-szobor>

¹⁴ <https://www.kozterkep.hu/5160/sillye-gabor>

¹⁵ https://www.kozterkep.hu/5101/Hajdutanc_Hajduboszormeny_1986.html

¹⁶ <https://www.kozterkep.hu/5127/bathory-gabor-mellszobor>

¹⁷ <https://www.kozterkep.hu/7066/oseink>

¹⁸ <https://www.kozterkep.hu/17512/hajduk-kutja#vetito=140425>

¹⁹ <https://www.kozterkep.hu/4100/bocskai-istvan-lovasszobra>

²⁰ <http://www.hajduhadhaz.hu/a-varosrol/28-2/>

²¹ <https://www.kozterkep.hu/13028/>

²² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Igm%C3%A1ndy_Zolt%C3%A1n_domborm%C5%B1,_2017_Hajd%C3%BAn%C3%A1n%C3%A1s.jpg

Bocskai István egészalakos álló szobra – Győrfi Lajos (2005)²⁴

Hajdúszoboszló

Bocskai István lovasszobra – Marton László (1972)²⁵

Bocskai István dombormű (A hajdúk letelepítése) – Dr. Berek Lajos (2006)²⁶

Illik megemlíteni, hogy e három erdélyi fejedelemnek még számos helyen van szobra – itthon és főleg Erdélyben. Budapesten a Hősök terén a Millenniumi emlékmű 14 történelmi alakja között ott van ma Bocskai István és Bethlen Gábor szobra. Menjünk tovább. Bocskai István: Bagamér, Biharkeresztes, Nyárádszereda, Medgyes, Nagykereki, Ópusztaszer²⁷ – sőt még Genf is.²⁸ Bethlen Gábor: Aranyosegerbegy, Barót, Gyergyószentmiklós, Kibéd, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Nyírbátor. Báthory Gábor: Berettyóújfalu, Marossárpatak, Nyírbátor.

Oktatási és más intézmények

Külön indoklás és részletezés nélkül elég felsorolni a fejedelmek nevét viselő intézmények nevét. Ebben a körben is Bocskai neve jelenik meg legtöbbször.

Hajdúböszörmény

Bocskai István Általános Iskola

Bocskai István Gimnázium

Bethlen Gábor Általános Iskola

Bocskai Strand- és Gyógyfürdő

Hajdúsági Múzeum (a Hajdúkerület egykori székháza)

Népi Hajdúház

Hajdúhadház

Bocskai István Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola

Hajdúnánás

Bocskai István Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola

Bocskai Filmszínház és Ifjúsági Ház

Hajdúszoboszló

Bocskai István Szakképző Iskola

²³ <https://www.kozterkep.hu/4342/a-hajduk-letelepitesi>

²⁴

https://www.kozterkep.hu/4346/bocskai_istvan_szobra_hajdunanas_gyorfi_lajos_2005.html#mulap

²⁵ <https://www.kozterkep.hu/4194/bocskai-istvan-lovasszobra>

²⁶ <https://www.kozterkep.hu/9631/bocskai-dombormu>

²⁷ https://bocskai.lap.hu/bocskai_szobrok/17819155

²⁸ <https://elismondom.wordpress.com/2011/01/10/genf-reformatorok-fala-2/>

Bocskai István Szakgimnázium és Szakközépiskola
Bocskai István Múzeum
Bocskai Rendezvény központ
Bocskai Stadion

Az országban még számos intézmény, létesítmény, alapítvány, egyesület, szövetség, díj, emlékérem, fesztivál, emlékverseny viseli a fejedelmek nevét.²⁹

A gazdasági, az üzleti szférában is találunk szép számmal (országosan száznál is több) Hajdú, Báthori, Bocskai, Bethlen elnevezéseket, de ezeknél, pl. egy halászati kft-nél ennek inkább megkülönböztető és reklám jellege, semmint hagyományőrző funkciója van, ezért itt most nem szerepelnek.

Internet

A hajdú hagyomány az interneten is megjelenik: a jelen írás hivatkozásai mind elérhetők a neten. Talán érdemes fellistázni a hét város honlapjának vezérmotívumát. Böszörmény itt is kiemeli hajdúváros jellegét.

<https://hajduboszormeny.hu/> „Hajdúböszörmény a hajdúk fővárosa”

<https://hajduszoboszlo.hu/> „Hajdúszoboszló a felüdülőlhely”

<http://hajdunanas.hu/> „Hajdúnánás az aranyszalma városa”

<http://www.hajduhadhaz.hu/> „Hajdúhadház a lehetőségek városa”

<http://www.hajdudorog.hu/avaros>

<http://www.polgar.hu/>

<http://www.vamospercs.hu/>

A felvázolt kép egyértelműen mutatja, hogy él a hajdú hagyomány, ahogy azt a Hajdúkerületi Hajdúvárosok Egyesülete már idézett alapítása – egy ilyen írásnál fennköltebben – megfogalmazza: „a hajdúkerületi elődök összefogásának és együvé tartozásának megmásíthatatlan érzésével és tudatával, a jeles és nemes hajdúk jövőbeli identitástudatának megőrzése végett is, kulturális és hagyományőrző céllal és az együttműködési szándékuk jeléül. Ezt lehet és érdemes rendszeres hétköznapi és tartalmas ünnepnapra gyakorlattá formálni.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Dr. Bihari-Horváth László, Dr. Csiszár Imre, Kathiné Juhász Ildikó, Dr. Nyakas Miklós, Szentesi Mihály és Molnár János segítségét az utcanevek háttérének kiderítésében.

²⁹ Talán megbocsátható megjegyzés: Debrecenben az egykori Pacsirta utcai általános iskola Édesapám kezdeményezésére vette fel máig érvényesen Bocskai István nevét.

Herbert Spencer és a magyar jogbölcseleti gondolkodás*

Szabadfalvi József

jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

Az elmúlt századfordulóhoz közeledve a társadalmi, gazdasági és politikai életben tapasztalható pezsgés következtében a társadalomtudományi gondolkodás számára új orientációs minták jelentek meg. A közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is a társadalomtudományi gondolkodásban egyre nagyobb befolyásra tett szert a „tapasztalati világ” modellálását célzó evolucionista-reformista magyarázatokban megjelenő pozitivistá felfogás. A kiegyezést követően Pulszky Ágost munkássága révén lehetünk először tanúi a magyar jog- és állambölcseleti, de joggal állíthatjuk a széles értelemben vett társadalomtudományi gondolkodásban a korabeli Európában élenjáró angol tudományos szemléletmód átvételének és alkotó felhasználásának.

Hatástörténeti szempontból Pulszky 1875-ben „A társadalmi tudomány és az angol philosophia” címen a *Budapesti Szemle*ben közzétett terjedelmes kritikai ismertető írását érdemes megemlíteni, amelyben a korabeli társadalomtudományi gondolkodást megújító Herbert Spencer tanait először vette górcső alá.¹ Az angol pozitívizmus meghatározó alakjaként, mint a „laissez-faire” kapitalizmus, a „minimális (éjjeliőr) állam”, illetve a „szociális darwinizmus” tanok szerzője vált világszerte ismertté. Tanulmányában az akkortájt mindenkit állásfoglalásra készítő evolucionista szemléletmód társadalomtudományban való alkalmazhatóságát vizsgálja. Bevezető gondolataiban Spencer szerepét és jelentőségét a következőképpen határozza meg: „Spencer a jelenkori angol gondolkodók közt rendszeresítő ereje által tűnik ki. A philosophiai szemlélődés egész terét átölelte és megkísérelte egybefoglalni az adatok és eszmék tömegét, melyet a természeti és erkölcsi tudományok körében az újabb időben felhalmoztak. Comte Ágost rájött a positiv philosophia eszméjére... Spencer megkísérli befejezni e philosophiát...”, majd így folytatja „Stuart Mill halála óta... jelenleg Spencer

* A tanulmány aktualitását Herbert Spencer (1820–1903) a korszakos jelentőségű angol társadalomtudós születésének 200. évfordulója adja.

¹ Pulszky Ágost: A társadalmi tudomány és az angol philosophia. *Budapesti Szemle*, VIII. köt. (1875) 258–289. (A tanulmány első oldalán a szerző „Study of Social Science” címen említi Spencer *The Study of Sociology* [1873] munkáját.)

valódi főnöke az új angol philosophiának, mely... köztudomás szerint nagy feltűnést kezd ébresztetni.”²

Pulszky, elismerve Spencernek a társadalomtudományok megújításában betöltött szerepét, számos konkrét kérdésben egyet nem értését, illetve eltérő felfogását fogalmazta meg. Így élesen kritizálta az állami tevékenység spenceri megítélése kapcsán megfogalmazódó „semmit tevés” fatalista elvét. Vallja, hogy a „semmit tevés” – vagy mint később használatos kifejezésként, a be nem avatkozás – tana „mindentől visszatartana: fenntartaná az egyeduralkodókat, a kényuralmat, a kiváltságokat, a korlátozó és tiltó törvényeket, mindenütt, a hol e visszaélések léteznek és bizonyára ellenkező irányra vezetnek, mint szerző kívánná.”³ Pulszky itt feltételezhetően a korabeli hazai közállapotokra gondolt, ahol éppen a társadalmi modernizációt elősegítő állami szerepvállalás erősödése folytán tartotta megvalósíthatónak a szükséges és kívánatos társadalmi reformokat.⁴

Módszertani kérdések tekintetében is kritikus véleményt foglalt el. A Spencer által előszeretettel alkalmazott analógiát – amelyet elsősorban a biológiai lények vizsgálatából a társadalmi törvényekre való következtetés esetében alkalmaz – „bizonytalan” módszernek nevezi. Ugyancsak éles kritikát fogalmaz meg Spencer felfogásával szemben a történeti módszer alkalmazásának kérdésében. Implicit módon kiállva Henry Maine szemléletmódja mellett, megállapítja, hogy Spencer „[s]emmit sem szól a történeti módszerről, sőt a történetről igen megvetőleg beszél, pedig nehéz felfogni, mint lehetne bármely társadalmi tudományt is megalapítani a történelem nélkül: a fejlődés tanában, inkább mint másutt, szükséges eszköz a történelem.” De véleménye szerint az összehasonlító módszert sem alkalmazza megfelelően, amely pedig számos „tévedés” kiküszöbölésére alkalmas – írja 1875-ben.⁵

A spenceri biologizmus sajátos vonásaként említi meg, hogy „[a] társadalom testében... az élő test jelenségeit látja.” Spencert citálva megállapítja, hogy „a politikai testületek [s]em egyebek a biológiai fejlődés eredményeinél”, melyek mint „a szerves testek egy benső, önkéntes törvénynek vannak alávetve.”⁶ Pulszky szerint Spencer a biológiából vett, és a szociológiára alkalmazott törvényei közt egyik legfontosabb a Darwin által fölfedezett nevezetes törvény az élet versenyéről. Ennek értelmében „a gyöngébb, kevésbé fölfegyverzett, kevésbé tehetős fajnak szükségkép el kell vesznie a társadalmi harcban.” Véleménye szerint a „struggle for life” társadalmi „törvénye” nem magyarázza a közösségi lét számos sajátosságát: „A mi által az emberi társaság oly magasan az állatok

² Uo. 259.

³ Uo. 263–264.

⁴ Vö. Kupa László: *Pulszky Ágost bölcselete*. Seneca Kiadó, Budapest, 1996. 84.

⁵ Pulszky Ágost: *A társadalmi tudomány és az angol philosophia...* 267.

⁶ Uo. 284.

föle emelkedik, az épen a társas lét, a közös összeműködésnek érzete: a civilizatio egy műve sem érhető el külön álló erőlködések által; a fegyelem és a személyes érdek nem volna elég, ha nem csatlakoznék hozzá a szeretet embertársaink irányában és a társadalmi érdek.”⁷ Pulszky ugyanakkor nem utasítja el az evolúció elvének érvényesülését a társadalmi folyamatokban, de nem fogadja el annak akadálytalan – fatalizmusnak nevezett – érvényesülését, mely szerint a „társadalom gomba módra magától támad és egyenesen céljai felé megy minden beavatkozás nélkül.”⁸

Pulszky tudományos munkásságával missziót vállalt magára. Célja az volt, hogy az élenjáró kortárs angol filozófiai, szociológiai, közgazdasági, valamint jog- és állambölcseleti tanokat közvetítse a hazai tudomány számára, ezzel elősegítve egy „új” tudós közösség hazai kialakulását, mely egy nyelvet beszél nyugat-európai kollégáikkal. E közvetítő tevékenység csúcspontjának tekinthetjük az 1885-ben nyomtatásban megjelent *A jog és állambölcselet alaptanai* című művét, melyben a korabeli európai tudományos sztenderdek kijelölésére és egy ebből táplálkozó saját elmélet megalkotására vállalkozott.⁹ A könyv angol nyelvű változatának megjelenése – a kedvező fogadtatás ellenére – sem eredményezte a nagy cél elérésének, a mintaértékűnek tekintett angol tudományos közéletbe való berobbanást.¹⁰ A kontinensről Angliába talán csak egy új paradigmával lehetett volna betörni. Spencer grandiózus opuszai mellett akkoriban nem volt helye szintetizáló alapműnek. A magyar tudományosság szempontjából azonban mégis mérföldkő Pulszky teljesítménye, hiszen megjelenésétől számítják hazánkban a jogpozitivisták szemléletmód diadalra jutását. Fő művében – részben visszatérve pályája kezdetén vallott felfogásához – a mainei összehasonlító-történeti szemléletmód alapján vizsgálódik, illetve Spencer gondolatait felhasználva alakítja ki elméleti téziseit. Könyve előszavában szükségesnek tartotta megnevezni az angol társadalomtudomány kiválóságait, akiknek a hatása művében bibliográfiai utalások nélkül is kézzelfogható: „Általában legtöbb anyagot merítettem egyrészt Spencer Herbert nagy szabású bölcseleti és társadalomtudományi rendszerét megtestesítő munkáiból, másrészt azon a jogfejlődés korai szakaszaira nézve alapvető tanulmányokból, a melyet Maine Sumner Henrik tett közzé. Ezeknek, bár szoroson egyikük tanait sem követem, hatása egyaránt kiterjed könyvem minden részére.”¹¹

⁷ Uo. 286.

⁸ Uo. 287.

⁹ Pulszky Ágost: *A jog- és állambölcselet alaptanai*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1885.

¹⁰ Fő művét egy neves londoni könyvkiadó jelentette meg. Vö. Pulszky Ágost: *The Theory of Civil Law and Society*. T. Fisher Unwin, London, 1888.

¹¹ Pulszky Ágost: *A jog- és állambölcselet alaptanai...* Előszó

Társadalom- és államelméleti fejtegetéseiben az állandó fejlődést föltételező gondolatában Darwin és Spencer hatása fedezhető fel. Álláspontja szerint az „életérdek” mint mozgató erő áthatja az emberi létet és a társadalmi együttműködést. Az emberekben rejlő társasági (társulási) hajlamot – amely biztosítja az individuumok társas együttélését – pszichológiai, biológiai okokra vezeti vissza. A társadalom Pulszkynál – Spencer hatására – szerves egészként jelenik meg, mely nem más, mint kölcsönös összefüggésen alapuló „összeműködés”. A spenceri eredetű szervesség gondolata ugyanakkor nem viszi el felfogását a biológizmus útvesztőibe, sőt attól el is határolja magát. A szervesség nála annyit jelent, hogy a társadalom elkülönült szervekkel (szervezetekkel) és feladatokkal bír. Sajátos módon közelíti meg a társadalmi létet és annak fejlődési alapmotívumát. Evolucionista alapon magyarázza az uralkodó és az alárendelt társadalom egymással vívott folytonos harcát. Az uralkodó társadalommal szembenálló alárendelt társadalom egyetlen célja az uralmon lévők hatalmának megszerzése, a hatalomra törekvés. A harc középpontjában mindig az állam áll, az állam számára nem más, mint maga az „uralkodó társadalom”. Az emberiség történetét a „történeti társadalmak” változásának bemutatásával modellálja.

A jogról alkotott felfogását a Spencer-féle „fejlődés-tanból” eredeztethető gondolattal egészíti ki, mely jól tükrözi a korabeli klasszikus liberális eszmerendszer hatását, a *laissez faire*-elvének jogra való alkalmazását. „Cselekvőségi”-elmélete szerint,¹² – amit sajnálatosan nem fejtett ki részletesebben – „a legtokéletesebb jog is az, a mely mellett a legnagyobb egyéni cselekvőség a legkisebb állami cselekvőség árán érvényesíthető”.¹³ Ezért az államnak a lehető legnagyobb, mások hasonló jogainak korlátozása nélkül megvalósítható szabadságot, „cselekvőséget” kell biztosítani a jogalanyok számára.¹⁴

Az elmúlt századfordulón a szociológiai-pozitívista szemléletmód Pikler Gyula – az egykori Pulszky tanítvány – működésével érte el magyarországi történetének csúcspontját. Az állam és a jog kérdéseit a természettudományos megalapozású szociológia oldaláról közelítette meg. A jogfilozófiát a jog természettudományaként fogta fel. Pikler pozitívizmusa comte-i értelemben érvényes, a jogot mint társadalmi ténytet kezelte. A *Budapesti Szemlében* 1886-ban jelent meg terjedelmes kritikai elemző tanulmánya Spencer *The Man versus the State* című művéről.¹⁵ „Az állam ellen” címmel megjelent írásában felhívja a figyelmet a korszak megkerülhetetlen szerzőjének – Pikler meghatározása szerint a „*laissez-*

¹² Uo. 296

¹³ Uo. 297.

¹⁴ „... egy tag cselekvősége a másénak határaiba ne ütközzék...” (Uo. 241.)

¹⁵ Pikler Gyula: *Az állam ellen. Budapesti Szemle*, XLV. köt. (1886) 43–60. (I. rész), 213–237. (II. rész)

faire idealistájának”¹⁶ – az állami beavatkozást elutasító álláspontjában rejlő belső ellentmondásokra. Spencer biológiai elvekre alapozott, klasszikus liberális elméletét – melyben az individuumnak, a szabad versenynek, a magántulajdon feltétlen szabadságának meghatározó jelentősége van – elfogadhatatlannak tartja és a társadalom érdekében a fokozott állami beavatkozás szükségességét hangsúlyozza. Megállapítja, hogy „az emberi társadalom, okvetlenül socialistikus... [a]z állam fölfüggeszti a tiszta individualismust és helyette egy más rendszert visz keresztül. Hogy mik e rendszer alapelvei, mily törvények uralma alatt áll a jogélet, annak eldöntése a társadalom- és jogphilosophia főadatának teljes megoldása volna...”¹⁷ A pikleri életmű egyik méltatója e tanulmány kapcsán megjegyzi: „P. [Pikler] Spencer normatív tanait szocialisztikus szempontból bírálta és a nagy tömegek érdekében való fokozott állami beavatkozást sürgette.”¹⁸

Pikler későbbi jogbölcseleti tárgyú írásait is a Spencerrel folytatott diskurzus jellemezte. A spenceri gondolatokat részben saját elmélete alátámasztásaként, részben kritika tárgyaként elemzi és értékeli. *Bevezető a jogbölcseletbe* című 1892-ben megjelent könyvében Spencer és követőinek felfogását „fejlődéstani (evolucionisztikus) természetjog”-nak nevezi.¹⁹ Az angol társadalomtudomány kiválóságának jelentőségéről ekképpen ír: „... munkásságának egészével minden idők legnagyobb gondolkodói között foglal helyet, a ki a fejlődés általános törvényének fölfedezése által tudományos világnézetünket óriási mértékben kibővítette és az összes tudományoknak új irányt mutatott, a kinek... a tulajdonképpeni jogbölcselet is többet köszönhet, mint bárkinek...”²⁰ Spencer egyértelmű hatását állapíthatjuk meg akkor, amikor Pikler a társadalom fejlődési törvényeiből von le következtetéseket a jog kialakulására és fejlődésére. Nem véletlen az a pikleri felosztás sem, amely szerint a jogbölcseletet két, „fejlődéstani, genetikus” és „statikus” fő részre lehet osztani. A jog fejlődéstaniának fölvázolásakor egy lábjegyzetben maga jelzi, hogy a „fönnebbi vázlatban Pulszkyt és Spencert követtem”.²¹ Pikler gondolatmenetében ugyanakkor már ekkor megjelentek a lélektan törvényeire, illetve a benthami utilitarizmus reminiscenciájaként az „összeműködés hasznosságának belátására” való hivatkozások.²² Érdeemes utalni egy korabeli recenzens konzervatív álláspontot tükröző véleményéből, mely szerint Pikler jogbölcselete „sem nem új, sem nem »philosophia«, hanem a Herbert

¹⁶ Uo. II. rész. 228.

¹⁷ Uo. I. rész. 50.

¹⁸ Pikler Endre: *Pikler Gyula életműve 1864-1937*. Századunk, XIII. évf. (1938) 2-3. sz. 54.

¹⁹ Pikler Gyula: *Bevezető a jogbölcseletbe*. Athenaeum, Budapest, 1892. 93–101.

²⁰ Uo. 94.

²¹ Uo. 128.

²² Uo. 122–123.

Spencer-féle evolutionistikus tannak halvány utánpótlása”,²³ ugyanakkor – kritikusan megállapítja – „megtámadja magát Spencer Herbertet is, a kinek pedig egész tudományos világnézetéből legtöbbet köszönhet.”²⁴

Pikler sajátos, de nem előzmény nélküli elméletet állít fel a jog és az állam keletkezésével és fejlődésével kapcsolatos műveiben.²⁵ Úgy véli, hogy az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekszenek, s ennek során hívják életre és fejlesztik tovább a szükségleteiket egyre tökéletesebben kielégítő normákat és intézményeket.²⁶ Az emberek így teremtenek meg olyan társadalmat, intézményeket és jogot, melyet racionálisnak és célszerűnek tekintenek. Pikler a „belátásos elmélet” és a Darwin–Spencer nevével fémjelzett „fejlődéstan” között szoros összefüggést lát: „A lassú fejlődés tana, mely korunk nagy vívmánya, legkevésbé sem zárja ki a belátásból való fejlődést, ... ellenkezőleg, Spencer és Darwin művei tele vannak oly magyarázatokkal, a melyek szerint a szükségletek nyomása, a belátás indított meg, hozott létre fejlődést, választott ki célszerű mozgásokat és szilárdított meg azokra való hajlamokat. A belátás működése maga a lassú fejlődés egyik esete.”²⁷ Spencer tanaira, illetve fogalmaira támaszkodik az államok keletkezéséről írt munkájában is. Így Spencer *Descriptive Sociology* című művének etnográfiai adatait felhasználva mutatja be az államok kialakulásának törvényszerűségeit, és átveszi a *Principles of Sociology*-ban használt fogalmak közül az „elsődleges”, „másodlagos” és „harmadlagos állam” fogalmát.²⁸ Pikler munkásságában is tetten érhető az a törekvés, hasonlóan, mint Pulszky esetében, hogy kora élenjáró társadalomtudományi tanait kritikailag ismertetve, fogalomrendszerét részben átvéve közvetíti a hazai tudomány számára.

A 20. század eleje jelentős változást hozott mind az európai, mind a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia kisugárzása eredményeképpen végleg háttérbe szorultak a hagyományos észjogi és jogpozitivisták irányzatok, illetve a történeti szemléletmód. A jogtudomány új utakat keresve ismeretelméleti, módszertani és modern értéktani szempontok előtérbe helyezésével kereste a jogi norma adekvát interpretációs kereteit. A magyar jogbölcseletben mindez a folyamat elsősorban Somló Bódog munkásságához köthető, akinek nemzetközileg is méltán ismert

²³ Várnai Sándor: *Észjog és jogphilosophia*. Athenaeum, I. évf. (1892) 4. sz. 524.

²⁴ Uo. 534. o.

²⁵ Vö. Pikler Gyula: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről*. Politzer, Budapest, 1897.; *Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. Az igazságosságról általában*. Politzer, Budapest, 1897.

²⁶ Vö. Pikler Gyula: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről*. (Második javított és bővített kiadás) Politzer, Budapest, 1902. 1.

²⁷ Uo. 46.

²⁸ Vö. Pikler Gyula: *Az emberi egyesületek...* 58–60.

életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés fölszámolása és a neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.

Somló elméleti jogi tájékozódását kezdetben a spenceri evolucionista szociológia, Pikler belátásos elméleti felfogása és a (marxi) materialista történetfilozófia befolyásolta. Az elmúlt századforduló táján publikált legelső írásaiban, miként korábban Pulszkynál, illetve Piklernél tapasztaltuk, a spenceri evolucionizmus hatása meghatározó volt. A spencerizmus ekkor már túl volt azon az időszakán, amikor a reveláció erejével hatott az európai társadalomtudományi gondolkodásra, de a magyar progresszív értelmiség köreiből még mindig nagy tiszteletnek örvendtek a tanai. Somló ezekben az években alkalmanként autonóm kritikát megfogalmazva próbálta tökéletesíteni az angol társadalomtudományi gondolkodás óriásának elméleti tételeit. A Stampfel-féle „tudományos zsebkönyvtárban” megjelent füzetek közül az *Etika* és a *Szociológia* a szerző által bevallottan Spencer a *Principles of Ethics* és a *Principles of Sociology* „gondolatmenetét adja vissza”.²⁹ E tekintetben említésre méltó, hogy a „Társadalomtudományi Könyvtár” első kötetében ő fordította le Spencer filozófiájának Howard F. Collins által írt kivonatából a *Végső alapelveket* (First Principles) tárgyaló fejezetet,³⁰ illetve több korabeli tanulmányában foglalkozott a spenceri tanok hazai megismertetésével.³¹ Spencer 80. születésnapja alkalmából a *Huszdik Században* közölt tanulmányában a „szellemi élet legnagyobb óriásai közé” sorolja az angol társadalomtudóst.³² Ugyancsak e helyütt említi meg a Pulszky Ágost által is vallott „igen elterjedt tévedést”, amely szerint a „Spencer-féle evolutionismus a Darwin híres elméletének a philosophiája”, holott – érvel Somló – „Spencer Darwintól függetlenül és a világegyetem egészére állította fel a

²⁹ Somló Bódog: *Ethika*. (Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 59.) Stampfel, Pozsony, 1900.; *Szociológia*. (Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 79.) Stampfel, Pozsony, 1901.

³⁰ Howard F. Collins: *Spencer Herbert Synthetikus filozófiájának kivonata* [1889]. Társadalomtudományi Könyvtár 1. köt. (Fordította: Jászi Oszkár, Pekár Károly, Somló Bódog, Vámbéry Rusztem) Politzer, Budapest, 1903. (Somló a könyv I. fejezetét, az 1–66. oldalig fordította le.)

³¹ Somló Bódog: *Spencer Herbert*. Huszadik Század, I. évf. (1900) I. köt. 405–414. o.; *Spencer Herbert etikája*. Huszadik Század, V. évf. (1904) IX. köt. 98–110.

³² „A napokban ülte meg nyolczvanadik születésnapját az a bölcs, a kinek agyával az emberiség számot adott magának a 19. század tudásáról. Életének nagy munkája, a synthetikus philosophia rendszere, egyaránt bámulatos példája egy kivételes agy recipiáló képességének és egy csodálatos eredetiségnek, a mely a tudomány egyes ágainak a termékeny új gondolatok egy egész özönével fizette vissza a tőlük vett kölcsönt. Spencer hatása ma már az egész világra kiterjed és a philosophia classikusai közül talán még senki sem szólott olyan nagy közönséghez, mint ő.” (Somló Bódog: *Spencer Herbert*... 405.)

fejlődés törvényét, mielőtt még Darwin a maga tanát nyilvánosságra bocsátotta volna.”³³

Itt érdemes megemlíteni Somló 1903-ban Nagyváradon a Társadalomtudományi Társaság ülésén tartott előadását, mely az ún. nagyváradai ügyet robbantotta ki.³⁴ Ady Endre fiatal zszurnalisztaként a *Nagyváradai Napló*, illetve a *Budapesti Napló* hasábjain több publicisztikában beszámolt az előadás következményeként kiobbant közéleti-politikai vitáról, illetve annak fejleményeiről. Egyik híressé vált írásában olvashatjuk: „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert gondolkozott. A mai magyar élet... titka, forrongása, célja: pör a gondolkodás ellen. A fiatal tudós neve dr. Somló Bódog. A nagyváradai jogakadémia tanára. Bűne, hogy Spencer evolutio-törvényében hisz, kíséri a nagy törvény kommentálóját, s az evolutio kiszámítható eredményeit siettetve, világosságot hirdet.”³⁵ Az ún. Somló-affér sajtóviták és parlamenti interpellációk tárgya lett. A fiatal jogtudós mindennek köszönhetően egy időre a korabeli radikális erők szimbólumává vált. A kultuszminiszter „a tanszabadság és a szellemi szabadság tiszteletben tartásának elvére” hivatkozva kénytelen volt visszautasítani Somló nagyváradai jogakadémiai állásából való eltávolítására irányuló törekvéseket.

Somló e korszakának első kimondottan jogbölcseleti tárgyú írása – szintén a Stampfel-féle sorozatban – 1901-ben megjelent *Jogbölcselet* című kis könyve.³⁶ A mű előszavában ekkori tájékozódási irányairól így ír: „... a szélesebb körű tájékoztatás célja kívánta meg, hogy a füzetke ne csak egy elméletet tükröztesen vissza, hanem nyújtson tájékoztatást korunk jogbölcseletének legkiemelkedőbb alkotásairól. Ezek: a Spencer-féle individualizmus, a történelmi materializmus, a Pikler-féle jogbölcselet, és az olasz kriminológusok főbb tanai.”³⁷

³³ Uo. 412–413.

³⁴ Tanulmányként megjelenve lásd: Somló Bódog: *A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*. Huszadik Század, 4. évf. (1903) VII. köt. 397–409.

³⁵ Ady Endre: *Merénylet a nagyváradai jogakadémián – Somló Bódog ügye*. Nagyváradai Napló, 1903. május 29. Érdemes idézni az ominózus somlói érvelésből, mely a korabeli konzervatív körök éles tiltakozását váltotta ki: „Az evoluzionista társadalombölcselet szükségképpen ellensége mindenféle konzervativizmusnak és ebben rejlik ennek a tudományos felfedezésnek egyszersmind nagy gyakorlati jelentősége. A midőn a társadalombölcselet a fejlődés elvének alapjára helyezkedett, akkor nemcsak egy szilárd igazságra tett szert végre valahára, hanem ugyanakkor oly eredményre jutott, a mely egyszersmind a legtermékenyebb gyakorlati elv is, s egyúttal egy olyan elv, a mely soha el nem évülhet.” (Somló Bódog: *A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*... 409.)

³⁶ Somló Bódog: *Jogbölcselet*. (Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár 75.) Stampfel, Pozsony, 1901.

³⁷ Uo. 3.

Somló a spenceri nézetek jogbölcseleti vonatkozása kapcsán az „emberi alapjogok” kétféle tanának bemutatásával foglalkozik, illetve az igazságosságról szóló elméletében véli fölfedezni azt a gondolati kísérletet, mely az alapjogok új eszméjeként is fölfogható.³⁸ A spenceri tanok elemzéseképp arra a következtetésre jut, hogy az „alkalmazkodás haladásával” az eszményi jövőben ki fog alakulni egy olyan tökéletes állapot, amely „az emberi cselekvés végső állandó kódexének” kialakulásához vezet. E „kódex” a legfőbb (liberális) alapjogokat fogja tartalmazni, így az élethez és a testi épséghez, a szabad mozgáshoz és a tulajdonhoz való jogot. Somló megállapítása szerint a spenceri elmélet pozitívuma, hogy a 18–19. századi észjogi felfogással szemben számol az emberi fejlődéssel, az emberi intézmények viszonylagosságával. Mindazonáltal kritikai észrevételt is megfogalmaz, amikor az írja, hogy a Spencer által feltételezett eszményi állapot ellentmond a „fejlődés törvényének”, és sohasem fog bekövetkezni, mert „teljes lehetetlenség a teljes alkalmazkodottság egy olyan állapotáról szólni, a melyben fájdalom nem lennének... nemcsak jelenlegi állapotunk átmeneti állapot, hanem ebből a szempontból mást, mint átmeneti állapot elképzelni nem is lehetséges.”³⁹ Ezt a gondolatot Somló az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus*⁴⁰ című – e korszaka fő művének tekinthető – könyvében azzal egészíti ki, hogy a fejlődés irányát, akárcsak az individuum életének célját, a boldogságra való törekvés szabja meg, amely így szakadatlan, organikus folyamatot képez.⁴¹ A korabeli monopolkapitalista fejlődés velejárójának tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását, s e tekintetben a spenceri beavatkozás-ellenes, individualista álláspont meghaladását. Somló szerint az állami beavatkozás nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének, hiszen a természet rendjébe való „mesterséges” beavatkozást (pl. „jogalkotási cselekvőség”) is a természetes fejlődés eredményének kell tekinteni: „... a természetes kiválasztás... mindennemű állami beavatkozás mellett is okvetlenül végbe megy.”⁴² A mesterséges beavatkozás a természetes fejlődés eredménye, annak szükséges velejárója és ilyen értelemben maga is természetessé válik. Így jut el ahhoz a tételéhez, mely szerint, bár növekszik az állami szabályozás köre, ugyanakkor az individuumok egyre spontánabban, önkéntesen rendelik magukat

³⁸ Uo. 31–42.

³⁹ Uo. 41.

⁴⁰ Somló Bódog: *Állami beavatkozás és individualizmus*. Társadalomtudományi Könyvtár II. Politzer, Budapest, 1903.

⁴¹ „Induljunk ki az egyik adott tényezőből, az emberi szervezetből. Ennek legalapvetőbb tulajdonsága az a folytonos megfogyatkozás és helyreállítás, az a folytonos önkiesztés, a melyet életnek nevezünk és a melynek lélektani oldala a boldogságra való törekvés.” (Uo. 4.)

⁴² Uo. 99.

alá a szabályoknak (pl. a jognak), miáltal a kényszer sokkal gyöngébb lesz. Mindezek a gondolatok jól mutatják, hogy Somló képes volt az őt egyébként lenyűgöző Spencer gondolatainak kritikus elemzésére és megpróbált eredeti hangot keresve új utakat, magyarázatokat találni. Ennek ellenére ezt a kísérletét joggal nevezhetjük felemásnak, hiszen a kiindulópontok sokfélesége nem eredményezhetett mást, mint eklektikus magyarázatot.

Pozitivista korszakának másik jelentős jogfilozófiai tárgyú könyve az 1906-ban megjelent kolozsvári egyetemi *Jogbölcseleti előadásai*,⁴³ ahol már egy sor kérdésben, a későbbi fő művét idéző fogalmak használatával találkozunk. E munkájában már megfigyelhető a hangsúlyeltolódás az Európában ekkortájt formálódó neokantiánus jogfilozófia irányába, ami főképpen az irányzat alapítójának tekintett Stammler gondolatainak erőteljes jelenlétében nyilvánul meg. Spencer neve és tanai azonban még számos helyen előtérbe kerülnek a könyvben, így többek között a társadalmi fejlődéstudományok, illetve a „jogi szabályozás fokozása” kérdésének kapcsán, de ezeken a helyeken a már korábban megfogalmazott tételei rövid összefoglalásával találkozunk.⁴⁴

Néhány évvel Spencer halálát követően jelent meg Finkey Ferenc nagyívű, kézikönyvnek szánt monográfiája, amely alapvetően a jogbölcseleti gondolkodás történetét dolgozza fel a legjelentősebb korszakok, irányzatok és azok jeles képviselői főbb műveinek részletes bemutatásával és elemzésével a kezdetektől a 20. század elejéig.⁴⁵ Ilyen terjedelmű és áttekintésű elmélettörténeti monográfia mind a mai napig a hazai jogirodalomban nem látott napvilágot. Az 1908-ban közzétett könyvben részletesen foglalkozik a „szerves fejlődéstani vagy az élet-tani szociológiai iskola” címszó alatt Spencer életművével.⁴⁶ Finkey megjegyzi, hogy Spencer – hasonlóan, mint Comte –, a jogbölcseletet iránt „kicsinylő, ellenséges felfogással” viseltetett és Berolzheimer találó megjegyzése szerint, „ancilla sociologiae”-nak tekintette. Mindennek dacára egy új jogbölcseleti iskola alapítójául lehet rá tekinteni, mert „a szerves fejlődés elméletének a jogbölcseletbe kapcsolásával s az individualizmus, az egyéni szabadság erőteljes védelmével... megtermékenyítette és előre vitte a jogbölcseletet s akaratlanul is hozzájárult a legújabb reális jogbölcseleti felfogás megerősödéséhez.”⁴⁷ Kritikai véleményként fogalmazza meg, hogy a spenceri filozófiában a jogbölcselet „kaleidoszkópszerűen összevegyítve látja a modern és a túlhaladott jogbölcseleti eszméket.”⁴⁸ Így nem tartja szerencsésnek a természetjogi felfogás „felele-

⁴³ Somló Bódog: *Jogbölcseleti előadásai*. (Első füzet) Kolozsvár, 1906.

⁴⁴ Uo. 65., 70–71., 79–80., 84., 86–87., 100–101.

⁴⁵ Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1908.

⁴⁶ Uo. 208–213.

⁴⁷ Uo. 208–209.

⁴⁸ Uo. 212.

venítését”: „Spencer a természetjogi felfogást, mint a fejlődés jövő (illetőleg most kezdődő) korszakát tekinti s így lesz a fejlődéstani (evolucionista) természetjog, mint a legújabb természetjogi iskola megteremtője.”⁴⁹ De Spencer mégsem alapított „sajátképeni jogbölcészeti iskolát” – állapítja meg Finkey –, mivel követői között inkább szociológusok, mint jogbölcselek találhatók.⁵⁰

Spencer hatástörténeti jelentőségének bemutatásakor némiképp kurióznak tűnik Hegedüs József jogbölcseleti munkásságát megemlíteni, aki még a szűkebb szakmai közösség számára is meglehetősen ismeretlen. Az 1920-as évek elejétől induló publikációiban egy „színhétikus jogbölcselet” – vagy másképpen, „a jog komplex felfogásának” – kidolgozása foglalkoztatta. 1930-ban megjelent *A színhétikus jogbölcselet vázlatja és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai*⁵¹ című könyvében közzétett elméleti alapvetése második köteteként tervezett – „A színhétikus jogbölcselet történelmi kialakulásának főbb mozzanatai” (munka)címet viselő – mű sohasem készült el, ugyanakkor számos konkrét utalás történik megjelent könyvében a folytatást jelentő munka egyes fejezeteire, így Spencer módszertani törekvéseiről szóló részre. Könyvének bevezetőjében megállapítja, hogy „[k]orunk legnagyobb szellemi és erkölcsi szükségletei közé tartozik a jog- és állameszme színhétikus bölcseleti igazolása.” – majd így folytatja: „Spencer összegezte ugyan a dolgokat [a szerző itt Spencer *First Principles* művére utal] s ezzel megvilágította korunk kérdéseit, de egyetlen módszerrel kísérletezett. Ma a módszerek színhézisére van szükség a jogbölcseletben.”⁵² Hegedüs a szintézis meghatározó elemének tekinti – a jogeszme logikai és pszichológiai alapvetése mellett – a Comte és Spencer munkásságához kötött szociológiai módszertan alkalmazását. Ha a második kötet nem is, annak gerincét képező szerzők szintetikus szemléletét bemutató résztanulmányok az 1940-es évek elején napvilágot láttak.⁵³ Ezek közül kiemelésre méltó az 1942-ben megje-

⁴⁹ Uo. 211.

⁵⁰ Érdemes e helyen arra utalni, hogy Finkey a magyar jogbölcseleti gondolkodás irányzatainak és számottevő képviselőinek áttekintésekor külön alfejezetet szentelt az ún. spenceristáknak. Itt olvashatunk többek között Jász Géza, Hegedüs Lóránt, Jászi Viktor, Teghze Gyula, Méray-Horváth Károly legjelentősebb műveiről. (Uo. 388–395.) Ugyancsak részletesen mutatja be Pikler Gyula (Uo. 395–413.), Somló Bódog (Uo. 413–419.), Jászi Oszkár (Uo. 419–422.), Pulszky Ágost (Uo. 426–436.) jog- és állambölcseleti munkásságát és esetükben is a spenceri tanok hatását.

⁵¹ Hegedüs József *A színhétikus jogbölcselet vázlatja és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai*. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1930.

⁵² Uo. 6.

⁵³ Hegedüs József: *Aquinói Szent Tamás jogbölcseletének szintetikus jellege*. In: Notter Antal Emlékkönyv. (szerk.: Angyal Pál, Baranyay Jusztin, Móra Mihály) Szent István-Társulat, Budapest, 1941. 588–599.; *Időszerű jogbölcseleti kérdések Aristotelesnél*. Társadalomtudomány, XXI. évf. (1941) 2. sz. 175–187.; *Spencer jogbölcseleté-*

lent „Spencer jogbölcseletének maradandó elemei” című tanulmánya, melyben egyértelművé teszi jogbölcseleti kiindulópontját. Arisztotelész, Aquinói Tamás normaelméletében és Spencer „szintétikus jogbölcseletében” véli fölfedezni a jogfilozófia megújításának lehetőségét: „A nyugateurópai kultúrkör újabb történelmi szakából eddig csak egy végleg lezárt ilyen rendszer áll rendelkezésünkre és pedig Spencer szintétikus bölcselete. Az ő leghatásosabb eszközei: a fejlődés szociológiai képlete és a haladás általános képe ugyan a végkép lehanyagolt szabadelvű polgári világszemlélettel kapcsolatosak és annak sorsában osztoznak. De a szintétikus jelleg és célkitűzés olyan jogbölcseletet eredményezett az ő rendszerén belül, amely ma és mindenkor a legnagyobb figyelmet igényli.”⁵⁴ Hegedüs úgy véli Spencer elméletében „két jogelméleti alapelv: a pozitivitás és naturalitás... egy síkban találkoznak.”⁵⁵ Valójában ez a szintézis kölcsönöz a spenceri elméletnek maradandó jeleget, amelynek „központi fogalma” – akár csak Arisztotelésznél – az igazságosság, ami nem csupán etikai alapelv, hanem a helyes társadalomszervezés eszméje is. Hegedüs szerint Spencer szintétikus rendszere rendkívül termékenyítőleg hatott a jogelméletre, mivel „a világ őstényeit egyetlen szemléletbe kapcsoló, a tudományok kétségtelen részleteredményeit osztatlan egészbe látó, a tudományágak módszertani revízióját megejtő olyan bölcseleti rendszer, amely nemcsak a van, hanem a kell, tehát a norma egyetemes eszmekörével is világszintézisre törekszik, csak egy van s ez éppen Spencer bölcselete.”⁵⁶ Majd megállapítja, hogy Spencer állambölcselettel is „összedolgozott” szintétikus jogbölcselete „föléje emelkedik az egyelvű törvénytudománynak és az egyelvű logikai jogelméletnek.”⁵⁷ Hegedüs konklúzióképpen kijelenti, hogy a pozitivizmus és annak kelseni, „kezdetektől eretneknek tartott tiszta jogtani válfaját” most kezdi megkérdőjelezni a jogtudomány.⁵⁸ A „modern összetett módszer” elterjedésétől és általánossá válásától várja mind itthon és külföldön a jogi gondolkodás megújítását, melyben a Spencerrel való „beható foglalkozás” minden bizonnyal elkerülhetetlen lesz. Hegedüs a második világháború után, a fordulat évét követő évtizedekben keletkezett jogbölcseleti tárgyú kéziratok munkáiban e teoretikus keretben folytatta további vizsgálódásait.⁵⁹

nek maradandó elemei. In: *Emlékkönyv Dr. viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára.* (szerk.: Eckhart Ferenc, Degre Alajos) Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 189–213.

⁵⁴ Hegedüs József: Spencer jogbölcseletének maradandó elemei... 191.

⁵⁵ Uo. 194.

⁵⁶ Uo. 197.

⁵⁷ Uo. 210.

⁵⁸ Uo. 213.

⁵⁹ Tudománytörténeti érdekességnek tekinthetjük Hegedüs József kéziratban hátramaradt *A szintetikus jogbölcselet alapjai (ahogy ma – 1975-ben – látom azokat)* című hatalmas terjedelmű művének felbukkanását. Néhány évvel ez előtt a szerző fia a kézirat

Végül hatástörténeti szempontból is tanulságos az utókor számára Horváth Barnának – a két világháború közötti magyar jogelmélet jeles alakjának – 1943-ban megjelent *Angol jogelmélet* című monográfiájában a Spencer munkásságáról írt rész.⁶⁰ A szerző jelentős terjedelemben kommentálja és kritizálja az életmű legfontosabb elemeit. Spencer „szintetikus filozófiájáról”, illetve „fejlődés elméletéről” a következő sommás megállapítást teszi: „Spencer csakugyan az absztrakció és a rendszeralkotás levegőjében tudott csak élni; művében épp az a tü-neményyszerű, hogy teljes rendszerbe foglalja korának fiatal tudományágait is. Az ekkora rendszeralkotó erőben talán szükségképpen van valami légiesség és szürkeség.”⁶¹ A fejlődéstudománytörténeti jelentőségét abba látja, hogy: „Spencer tanai adják meg a teljes keretet a jog változásának utilitarista elméletéhez. Spencer filozófiájában a változás problémája központi helyet foglal el, hiszen a fejlődés elmélete vonul végig az egész gondolatmeneten. Spencernél számos gondolatsornak a lezáródását találjuk meg, amely az utilitarizmusból indul ki. Hasonlóképpen a társadalomelméletében is úrt töltött ki a fejlődés gondolatával és a társadalom organikus felfogásával... Mivel Spencer egész filozófiája a változás elmélete, és mivel maga a jog is a fejlődés törvényszerűségébe beleágyazva jelenik meg nála, ezért különösen alkalmas háttérrel nyújt a jog változása kérdésének a történeti megvilágításához.”⁶² Ugyanakkor megállapítja: „Jogelméleti dilettantizmusának rovására kell írni, hogy nem tudott előrehatolni olyan jelentőségű tanításig, amely igazán mély hatást gyakorol. Bármily sikere volt is könyveinek, etikai és jogelméleti tanítása epizód maradt.”⁶³

A fentiekből jól látszik, hogy Spencer hatása idővel jelentősen változott. Míg a 19. század utolsó harmadában, sőt a századfordulón is az új angol filozófia apostolaként ünnepelték, addig a 20. század első évtizedétől kezdve nézeteivel szemben egyre erőteljesebb kritika érezhető. Idővel a spenceri életmű, mint nagy hatású, de már csupán elmélettörténeti jelentőségű munkásságként került említésre a tudománytörténeti kézikönyvekben. Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy a 20. század közepén, sőt még a 70-es évek elején jogbölcseleti vizsgálódások alapvetéseként hivatkoztak Spencer egyes gondolataira.

nyomtatott példányát megküldte a hazai jogi karoknak, illetve a világhálón (www.drhegedusjosef.hu) is hozzáférhetővé tette. A kézirat – melyen Hegedüs élete végéig dolgozott – tartalomjegyzéke utal egy el nem készült fejezetre, mely az 1942-ben megjelent tanulmányával azonos címet („Spencer jogbölcseletének maradandó elemei”) visel. Élete fő művének szánt írásában továbbra is hangsúlyos szerepet kap a spenceri életmű, illetve az arra való hivatkozás.

⁶⁰ A spenceri munkásság bemutatását lásd: Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1943. 257–259., 274–287., 395–400.

⁶¹ Uo. 259.

⁶² Uo. 274.

⁶³ Uo. 400.

Hazaszeretetről versben és zenében (A lengyelek imája)

Czövek Ágnes
tanár, irodalomtörténész

Alojzy Feliński (1771–1820) *Boże, coś Polskę...* (*Isten, ki Lengyelországot...*; 1816) kezdetű költeménye talán nem a legsikerültebb vers a lengyel irodalomban. Mégis olyan jelentős utélete, olyan szerteágazó hatása van, annyira szerves része a lengyel kultúrának (iskolai tananyag is, tehát minden lengyel ismeri), hogy semmiképp sem hagyható figyelmen kívül. Sőt! A 210 éve született Fryderyk Chopin művészetéhez is van köze.

A nyolcversszakos költemény első ránézésre egy ima a szabadságért. A lírai én egy közösség, a lengyel nemzet nevében szól Istenhez. Ez a beszédpartneri viszony, azaz, hogy egy imádságról van szó, előfeltételez néhány formai megköttést.

Felépítését tekintve, mint általában az imáról, elmondható, hogy van benne: megszólítás (az imádkozó az istenséghez fordul), magasztalás (a beszélő dicsőíti az istenséget), kérés (a beszélő kérése az istenséghez), bűnvallás, bocsánatkérés és záróformula (az elmondottak megerősítése, lezárása; pl. az „ámen” formula). Ezek közül bármelyik elmaradhat, vagy nagyobb hangsúlyt kaphat (és ezáltal egy konkrét műfaj jön létre, mint pl. a himnusz). Feliński versében olyan megszólítások szerepelnek, melyek mind a Biblia, mind a Szentírásen kívüli írott és íratlan szövegek talán leggyakrabban előforduló formái: „Isten”, „Urunk”, „Isten, kinek *igazságos keze*” (metonímia) „haragos Isten”, „Legszentebb Isten”, „hatalmas Urunk”. A refrénben is előforduló megszólítás a kapcsolattartás folyamatosságát biztosítja.

Magasztalás vagy hálaadás a szó szoros értelmében nem olvasható a versben. Isten dicsőítése inkább a lengyelség irányában tett jótéteményeiben nyilvánul meg az első versszak első négy sorában vagy a második strófában: „A sok szerencsétlenség közt növelted hazánk dicsőségét”. Isten hatalmasságát, mindenhatóságát mutatja az utolsó versszak első két sora is: „Egyetlen szavad, ó, hatalmas Urunk, / Megsemmisít és porrá tud zúzni.”

Kérésekben annál inkább bővelkedik az imádság. A refréneken kívüli kérések is kivétel nélkül a lengyelség jólétének, ősi dicsőségének és elsősorban szabadságának visszanyerésére irányulnak. A – bár küzdelmes, de dicső – múlt, és a jelen tragikumának szembeállítása itt is megjelenik, mint pl. a mi *Himnuszunkban*. A múltban Isten kegyes volt a lengyel néppel: megáldotta és még a nehéz időkben

is pajzsa volt,¹ mellette állt (lásd: 2. strófa), de a jelenben bünteti őket. Érdekes módon a büntetést semmivel sem indokolja a lírai én, Isten, mint valami Sors vagy Végtet jelenik meg a költeményben, aki hol kegyes, hol pedig büntet. Ez a fajta istenkép még inkább a felvilágosodás gondolkodásmódjába illeszthető, mint az utána következő romantikáéba, ahol az adott nemzet mítoszában, az adott nép történetében mindenképp kell valami szakrális alap, amivel meg lehet indokolni a nemzet történelme alakulásának okait.

Szintén a felvilágosodáshoz köti a verset a szabadság eszméjének első helyre állítása. (Még a záróformula helyett is a szabadság visszanyeréséért imádkozik a lírai én.) A *testvérként, mindannyian egyformán* küzdő lengyelek boldogságának csak a *szabadság* a híja. „Ha büntetésedre rászolgálunk, / Változtass porrá, de amely szabad” – hangzik a refrén előtti utolsó kérés.

Bűnvallása és egyben bocsánatkérése is abban áll a lengyel népnek, hogy a szabadságért minden áldozatot meghoztak a múltban és meghoznak a jelenben, illetve a jövőben. „Fogadd el a lengyel föld fiainak áldozatát” – kiált a vers beszélője. Az áldozat felajánlásának aktusa azért bűnvallás is egyben, és nem csak engesztelés, mert a bocsánatkérés belátása annak, hogy valamit helytelenül tettünk. Izráel fiai is rátették kezüket az áldozati báránnyra, ezzel jelezve, hogy ráruházzák *vétkeiket*.

Az áldozat felajánlása (is) az Ószövetség szertartásait idézi a versben, ugyanakkor nagyon is újszövetségi abban, hogy az áldozó és az áldozat ugyanaz, a lengyel nép:

Míg ma a lengyel nép könnybe fullad,
Elesett testvéreinkért kiáltunk,
A mártíromság tövisével koszorúzzák halántékuk,
Nekünk pedig kinyílottak a szabadság kapui.

A lengyel romantika egyik nagyon fontos eleme a Krisztus-Lengyelország toposz.² Lengyelország, akárcsak Krisztus, a népek megváltója, önként adja magát halálra, de feltámad halottaiból, és elnyeri a dicsőséget.

Feliński versében a toposz előképét olvashatjuk: itt a lengyel nép az, mely Krisztushoz hasonlóan szenved (mártíromság tövise!), az áhított szabadság pedig

¹ Isten pajzsa az Ő népének: igen gyakori metaforája ez az Ószövetség Istenének (pl. I.Móz.15,1; II Sám.22,3; Zsolt 18, 3; 28,7; 3320 stb.)

² Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid – csak a legnagyobbakat említve a lengyel romantikából, akik ezt a toposzt „kidolgozták” és alkalmazták. Ez a metonimikus kapcsolat visszavezethető az Ószövetségben megjelenő Isten–haza metonimiára, mely abban az elképzelésben gyökerezik, hogy Isten csak Izráel Istene, csak Izráel földjén van hatalma.

a Mennyhez, a megváltáshoz lesz hasonló, hiszen a mártírok halála által „Nekünk pedig kinyíltak a szabadság kapui.”

A szabadság minden áron való visszaszerzésének vágya, amely a vers tulajdonképpeni mondanivalója, még talán a mű ima-voltát is háttérbe szorítja, de mindenképpen megadja a lengyelek szabadságért vívott harcának (már korábban emlegetett) szakrális, és ezáltal jogos alapját. Pedig eredetileg nem is nemzeti dalnak, lengyel imádságnak szánta a szerzője.

Feliński 1816-ban valójában egy alkalmi költeményt írt az orosz cár és lengyel király tiszteletére, amelyet a cár öccse, Konsztantyin nagyherceg, aki fő-kormányzói rangban igazgatta Lengyelország ezen részét, rendelt meg tőle. Mintája az angol himnusz volt (*God save the king*). 1815-ben alakult meg ugyanis a Kongresszusi Lengyel Királyság, amely még a Napóleon által létrehozott Varsói Nagyhercegség utódja volt. Az akkori cár, I. Sándor személye – még uralkodása elején –, reménnyel töltötte el a lengyeleket, hiszen a fiatal uralkodó tele volt reformtervekkel. Lengyelország sorsa is jobbra fordulhatott volna a cár által biztosított autonómia révén, ami az évek során finoman szólva megkopott.

A költemény refrénjének második sora eredetileg így hangzott: „A mi királyunkat tartsd meg, Urunk!” A „király” szót azonban a lengyelek hamarosan lecserélték a „hazánk” szóra, hiszen nem szívték az idegen uralkodót, főleg a trónt rövidesen elfoglaló I. Miklós cárt (1825–1855), aki nem bánt velük más-ként, mint elődei, akik szerepet játszottak abban, hogy Lengyelország elveszítse függetlenségét. Ez a bizonyos átköltött változat terjedt el szerte az országban. A szöveg később kiegészült újabb versszakokkal, amelyek Antoni Gorecki *Hymn do Boga o zachowanie wolności* (*Himnusz Istenhez a szabadság megtartásáért*) című költeményéből származnak. A vers, illetve dal nagyon hamar az ellenálló, konspiráló lengyelség népszerű éneke lett, 1862-ben az Orosz Nagyhercegség területén be is tiltották. 1918-ban komoly konkurens volt a mostani lengyel nemzeti himnusznak („Jeszcze Polska nie zginęła...” – „Még nem vész el Lengyelország...”). A függetlenség visszaszerzése, de 1989 után is módosult a szöveg: „Szabad hazánkat áldd meg, Urunk”, míg a második világháború, illetve a kommunista elnyomás alatt, érthető módon, megint csak másként énekelték a mű refrénjét „Szabad hazánkat add vissza, Urunk.”

Az egyházi énekek sorába is bekerült, tehát nemcsak a nemzeti, hanem a vallási közösség egyik identitást erősítő darabja is lett. Ez annak volt köszönhető, hogy az 1816. augusztus 3-ai ősbemutatót követően, ahol is a cár anyjának névnapját ünnepelték, a dal állandó eleme lett a hivatalos egyházi ünnepségeknek. És mivel nyilvánosan sokszor elhangzott ez a szerzemény, Konsztantyin akarva akaratlan is azt segítette elő, hogy a lengyelek a saját szájuk íze szerint alakítsák át a szöveget: nem a cárért, hanem a szabad Lengyelországért könyörögtek Istenhez.

Feliński szövegéhez Jan Nepomucen Piotr Kaszewski szerzett zenét. A mű dallama idővel egyszerűbbé vált, ugyanakkor az „*Üdvözlégy, Szűz Mária*”, illetve a „*Kedves Anya*” kezdetű egyházi énekek dallamához igazították.

Valószínűnek tartom, hogy az imádságnak ez a – talán kis túlzással élve – történelmi hatása és rendkívüli közösségformáló ereje inspirálta arra Chopint is, hogy beleszöjje dallamát egyik művébe.

„Soha nem hallottam ehhez fogható tehetséget; kiváló egyszerűség, édesség, jóság és tréfa. Ez utóbbi hangnemben játszotta el nekünk Bellini operájának paródiáját [...]; utána a *Lengyelek imája a szerencsétlenségben*, mely könnyeket csalt szemünkbe...”. Ezeket a sorokat a Chopin 1846. július 9-én Nohantban adott zenei estjéről beszámoló Elisa Fournier írta le anyjához írott levelében. De pár évvel korábban, 1838 októberében szintén elhangzik a francia-lengyel zeneszerző egyik zenei estjén az említett mű, mint arról az est házigazdája, Astolph de Custine márki tesz említést, szintén egy magánlevélben.

Nagyon sokáig Chopin egyetlen életrajzírója sem foglalkozott azzal, melyik mű lehet az a bizonyos *Lengyelek imája*. Tadeusz A. Zieliński hívta fel arra a figyelmet egyik cikkében,³ hogy ez a darab nem más, mint az *Esz-dúr largo*. Ezt a művet Ludwik Bronarski publikálta egy párizsi kézirat nyomán. Bronarski a múlt század közepén, *Chopin két ismeretlen műve (Dwa nieznanne utwory Chopina; „Kwartalnik Muzyczny”, 21–22/1948)* című tanulmányában említi, hogy a *Largo* „Egy rövid, ám szép és jelentőségteljes nemzeti himnusz, a Hazáért könyörgő nemzeti imádság [...] ugyanakkor tagadhatatlan hasonlóság fedezhető fel némely motívumában és hangnemében közte és a *Boże, coś Polskę...*, illetve Kurpiński *Litwinkája* között.”

Zieliński szerint Chopin jól ismerte Kaszewski szerzeményét, feltehetően még gyerekkorából. Az *Esz-dúr largo* valójában nem csak egynemely motívumában vagy ritmikájában mutat hasonlóságot Kaszewski alkotásával, hanem annak nyilvánvaló átdolgozása, ugyanakkor nincs köze a Kurpiński-műhöz. Chopin az eredeti dallamból elhagyott bizonyos részeket, a többit pedig sajátosan dolgozta bele művébe. „A harmonizálást ugyanazokra a funkciókra alapozta, mint az eredetiben, bár itt-ott apró változtatásokat hajtott végre a hanglépésekben, mindezt egy új, gyönyörűen hangzó faktúrába helyezve” – írja Zieliński Chopin eljárásáról.

Érdekes utat járt be tehát a Feliński–Kaszewski mű: a szöveg, ha lehet ilyen értékítéletet mondani, felértékelődött, hiszen egy közepesen sikerült, a királyért könyörgő ima – igaz, bizonyos változásokon átmenve, de mégis – egy nemzet imádságává vált. A dallam, ugyanakkor, kettős utat járt be: Zieliński esztétikai állásfoglalását tolmácsolom, amikor azt írom, hogy a Kaszewski-dallam, miután

³ Tadeusz Andrzej Zieliński: *Chopinowska Modlitwa Polaków*, in: *Ruch Muzyczny*, 1992/4.

valamelyest hasonult egy másik egyházi énekhez, egyszerűbb, de csúnyább lett, másrészt azzal, hogy Chopin beépítette az *Esz-dúr largoba*, előrébb lépett az értékskálán.

Chopin szülőföldje és a lengyelség iránt érzett szeretete, hazafisága nemcsak az *Esz-dúr largoba*ban érezhető és hallható, hanem más műveiben is. Erre Zielińskin kívül Tadeusz Kaczyński is rámutatott.⁴ Az *Esz-dúr largon*, az *A-dúr polonézen* és a *Gyászindulón* (ezeket említi Zieliński) kívül Kaczyński jó néhány művet sorol azok közé, melyekben felfedezhetőek a patrióta jegyek, a „hazafias áthallások”, motívumok: főként a heroikus hangvételű polonézek, melyeket a novemberi felkelés⁵ után írt a zeneszerző (*Cisz-moll* és *Esz-moll* op. 26, *Fis-moll* op. 44, *Asz-dúr* op. 53), a *C-moll etűd* op. 10 nr. 12 és a *D-moll perludium* op. 28. Kaczyński szerint ide tartozik még három dal is: *Dal a sírból* (Wincenty Pol szövegére), *A katona* (Stefan Witwicki verse), végül a *Melódia* (Zygmunt Krasziński írta a szöveget).

Nem véletlen, hogy a nagy zeneszerző és zongoravirtuóz, aki húszévesen elhagyta Lengyelországot, és oda már soha nem tért vissza, arra kérte családját, hogy szívét halála után vigyék vissza Varsóba. A Szent Kereszt templom (ahol a szívet elhelyezték) falán lévő táblán Máté evangéliumából olvasható idézet áll: „Ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is” (Mt. 6,21).

Alojzy Feliński

Isten, ki Lengyelországot... (1816)

Isten, ki Lengyelországot oly sok századon át
Hatalom és dicsőség fényével övezted,
Ki gondoskodásod pajzsával takartad,
A szerencsétlenségtől, mely megkínozta,
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Te, aki aztán bukással illeted hazánk,
Támogattad a legszentebb ügyért harcolókat,
Azt akartad, hogy az egész világ tanúja legyen bátorságának,
A sok szerencsétlenség közt növelted hazánk dicsőségét,
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

⁴ Tadeusz Kaczyński: Chopinowska *Modlitwa Polaków* nie całkiem zapomniana, in: *Ruch Muzyczny*, 1992/8.

⁵ 1830. november 29-én tört ki az a kb. egy évig tartó szabadságharc, melyet a lengyel nép a cári Oroszország ellen vívott.

Add vissza Lengyelországunk ősi dicsőségét,
Tedd termékennyé mezőit, elhagyatott rónáit,
Boldogság, szabadság örökre virágozzék benne,
Ne büntess tovább, haragos Isten!
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Isten, kinek igazságos keze,
A világ urainak vasjogarát szétmorzsolja,
Hiúsítsd meg az ellenség ártó szándékait,
Éleszd fel a reményt szegény lelkünkben.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Legszentebb Isten, Krisztus sebe által,
Örökké ragyogj, elhunyt testvéreink felett,
Tekints le rabsággal gyötört népedre,
Fogadd el a lengyel föld fiainak áldozatát.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Míg ma a lengyel nép könnybe fullad,
Elesett testvéreinkért kiáltunk,
A mártíromság tövisével koszorúzzák halántékuk,
Nekünk pedig kinyílottak a szabadság kapui.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Nemrég eltörölted a szabadságot a lengyel földről,
Könnyünk és vérünk árja folyt;
Micsoda szörnyűség jut azoknak,
Akiknek örökre elveszed hazájukat.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Egyetlen szavad, ó, hatalmas Urunk,
Megsemmisít és porrá tud zúzni,
Ha büntetésedre rászolgálunk,
Változtass porrá, de porrá, mely szabad.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

(fordította: Czövek Ágnes)

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tevékenysége Kárpátalján*

Orosz Júlia – Nagy Nikoletta

mindkét szerző történész, doktoranda, Debreceni Egyetem

Magyarországon a 19–20. század folyamán jelentek meg az első olyan női egyesületek, amelyek meghatározó és eredményes tevékenységet tudtak folytatni.¹ Jelen tanulmányunkban elsősorban azt a jelentőségteljes munkát kívánjuk bemutatni, amelyet a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (továbbiakban MANSZ) végzett Kárpátalján. A térség fordulatokban gazdag történelmével szemben kulturális fejlődése kevesebb figyelmet kapott, pedig az 1939 és 1944 közötti időszakban az egyesületi élet is jelentős változásokon esett át. Szerepet játszott benne a csehszlovák, majd a magyar kormány politikája, mivel az egyesületek létezése, a társadalmi önszerveződés mindig is függött attól, hogy az adott vezetés milyen teret engedett a különböző kezdeményezéseknek, illetve milyen mértékben biztosította támogatásáról a térség kulturális fejlesztését. Az egyesületek, mint autonóm társaságok, sajátos rend szerint működtek, amit erőteljesen befolyásoltak a hatalmon lévő kormány pozitív vagy negatív intézkedései.

Az 1918 decemberében megalakított MANSZ olyan tömegszervezet volt, amely magába olvasztotta a két világháború közötti korszak konzervatív, keresztény szellemben és „nemzeti keretben” működő női szervezeteit. Létrehozásában három nagy keresztény nőszervezet, az Országos Katolikus Nőszövetség, a Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége és a Szociális Missziótársulat vett részt. A MANSZ jótékonyági és politikai szervezet is volt egyben. Politikai célokat megfogalmazva jött létre, ám később mégis inkább a karitatív munka volt jellemző tevékenységére. Hivatalosan 1919. január 10-től, a zászlóbontó

* A kutatást és a tanulmány elkészítését a MTA Domus Hungarica Ösztöndíj (Orosz Júlia) és a Nemzetközi Visegrádi Alap Ösztöndíja (Nagy Nikoletta) Program támogatta.

¹ Nagy Beáta. *A női civil szektor. Nonprofit civil szervezetek tevékenysége a nők egyenlőségének előmozdítása érdekében.* In: Palasik Mária, Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2005. 241.

ünnepektől működött egészen 1946-ig.² A szövetség tagjai egyforma jelvényt viseltek, mely egy fehérzománcos kettős keresztben kis nemzeti színű pajzs volt, fehér mezejében a MANSZ kezdőbetűivel.³ Első alapszabályait a m. kir. Belügyminiszter 1920-ban hagyta jóvá. Az Alapszabályban a Szövetség céljai között a következőket olvashatjuk:

„a) Az ország keresztény és nemzeti alapon álló asszonyainak, leányainak és a női szervezeteinek egységbefoglalása;

b) a keresztény világnézet erősítése és a nemzeti hagyományok ápolása;

c) a keresztény magyar nők jogainak és érdekeinek megvédése, illetőleg érvényre juttatása;

d) a külföldi nemzeti irányú női szervezetekkel való összeköttetések megteremtése, a külföldnek Magyarország helyzetéről való helyes tájékoztatása és a nemzetek rokonszenvének felkeltése;

e) támogatása mindazon keresztény és nemzeti irányú tényezőknek, melyek a magyar nép művelésén, gazdasági és erkölcsi fejlesztésén dolgoznak;

f) tagjai számára a háziipari termelés és értékesítés megszervezése;

g) kezdeményezése, fejlesztése és támogatása minden olyan törekvésnek, mely a magyarság életszínvonalának emelését, vagy nyomorban sínylő női fejtestvéreink nyomorának enyhítését célozza;

h) a magyar állami célok szolgálatába állítandó nemzetvédelmi munka megszervezése, irányítása.”⁴

A MANSZ működése során a korszak egyik legjelentősebb női szervezetévé vált, mely hatalmas női közösséget foglalt magába, és mozgatott meg. A továbbiakban a MANSZ kárpátaljai csoportjairól, azok tevékenységéről szeretnék adalékokat szolgáltatni.

Csehszlovákia részeként

Az első világháború után, az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés Kárpátalját elcsatolta Magyarországtól. A terület Podkarpatszka Rusz (Kárpáti Ukrajna) néven az újonnan megalakult Csehszlovákiához került, s 1919 és 1939 között a Csehszlovák Köztársaság kötelékébe tartozott.⁵ Az I. világháború erő-

² Bárány-Szilfai Alida. *Katolikus nőként a társadalom és a kultúra szolgálatában. Gróf Zichy Rafaelné (1877–1964) munkássága a két világháború között.* Egyháztörténeti Szemle 18. évf., 4. sz., 2017. 57.

³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (továbbiakban KTÁL) 162. Fond, 1. opisz, 2463. ügyirat. 20.

⁴ Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének Alapszabályai és Ügyrendje. Budapest, 1943. 2-3.

⁵ Vidnyánszki István. Nemzetállamok az Osztrák–Magyar Monarchia romjain. In: Fedinec Csilla, Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 33.

teljes változásokat hozott a nők életében, társadalmi szerepeiben és az egyesületek működésében. Sok nő próbált szerepet vállalni a hadiözvegyek- és árvák segítésében, a rászorulóknak ételkészítés-ellátásában.⁶ 1919 után azonban leszűkült az a társadalmi réteg, amely a nőegyleti munkák alapját képezte, s a korszakot általánosan az emberek rossz életkörülményei jellemezték.⁷ Ami a kárpátaljai egyesületi életet illeti a csehszlovák alkotmány szavatolta a gyülekezési és sajtószabadságot, lehetővé tette a politikai pártok, társadalmi szervezetek működését, ám a hatóságok „A köztársaság védelméről” című hírhedt törvényre hivatkozva szigorúan ellenőrizték az újságokat, a szakszervezeteket, a kulturális egyesületek tevékenységét, s bármikor felfüggeszthették azok munkáját. Az alkotmány biztosította a gyülekezési szabadságot is, de minden összejövetelre kötelező volt meghívni a hatóság hivatalos képviselőjét, aki beszüntethette az adott gyűlést.⁸

Nem volt ez másként a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségével sem, amelynek tevékenységét a csehszlovák hatalom nagy figyelemmel kísérte. A levéltári forrásokra alapozva arra következtethetünk, hogy a pártvezetés nem volt teljesen tisztában a MANSZ munkájával, mindössze annyit tudott róla, hogy létezik a kárpátaljai területen egy női egyesület, amely a magyar érzelmű lakosokat toborozza táborába. 1926-ban a csehszlovák minisztérium bizalmas levélben fordult a Podkarpatszka Rusz közigazgatásához, amelyben információkat kért egy bizonyos női egyesületről, amely toborzó tevékenységet folytat Kárpátalja magyar lakta falvaiban. A jelentés szerint a magyarországi, MANSZ rövidítésű egyesület célja és feladata fiókegyesületek létrehozása a Magyarországtól elszakított területeken. Az egyesület tagjai a félreeső térségekben tett utazásaik során magyar gondolkodású nőket és lányokat kerestek, hogy azok részvételével új fiókokat hozzanak létre. Az egyesület tagjai – szerintük – magyar állampolgárságukról és magyar gondolkodásukról ismerhetőek fel. Feltett céljuk a Nagy-Magyarország megosztása elleni tiltakozás, és az afelőli bizakodás, hogy Nagy-Magyarország ismét egyesülhet.⁹

A jelentésre érkezett válaszlevelekből kiderül, hogy a MANSZ kárpátaljai tevékenysége a korszakban nem volt számottevő. A legtöbb településen semmilyen tevékenységet nem fejtett ki, a magyar női egyesület jelenlétét csupán

⁶ Szapor Judit. *A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig.* In: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 139. 141.

⁷ Pető Andrea. *Napasszonyok és holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana.* Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 69.

⁸ Kovács Elemér. *A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Kárpátalján 1918–1989.* In: Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből.* Budapest, Média tudományi Intézet, 2014. 69.

⁹ KTÁL 16. Fond, 1. opisz, 152. ügyirat, 70.

Huszton, Visken, illetve Beregsomban figyelték meg. Az összejöveteleket általában a református egyházi iskolákban vagy gyülekezeti termekben tartották meg a helyi lelkész vagy iskolai tanár vezetésével. A heti egy-két alkalom alatt a magyar Himnusz és magyar egyházi énekeket tanultak, illetve hazafias magyar verseket, különösen Petőfi Sándor műveit olvasták fel, a nők, lányok pedig gyakorolták a hímzés, varrás mesterségét.¹⁰

Magyarország részeként

Az első bécsi döntést követően, 1938. november 2-én Kárpátalja egy részét, majd 1939 márciusában az egész területet visszacsatolták Magyarországhoz. Ezen a II. világháború végkimenetelére változtatott, amikor Kárpátalja szovjet megszállás alá került,¹¹ A visszacsatolás után megszűntek a csehszlovák hatalom idején kiépített magyar kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek. Sok esetben újraindultak az 1918 előtt bejegyzett, később a csehszlovák hatóságok által betiltott szervezetek, illetve új kultúrszervezetek jöttek létre.¹² Így az 1940-es években végre a MANSZ kiterjeszthette működését Kárpátalja területére is.

A nőegylet nem tétlenkedett sokáig, már a visszacsatolás utáni első hónapokban megkezdték ténykedésüket a térségben. Alakuló gyűlésüket 1939 tavaszán tartották Beregszászon. A közgyűlést Benda Kálmán, a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület országos elnöke nyitotta meg. A szövetség célkitűzéseit csiksomlyói Csiky Jánosné szervező elnöknő ismertette. A beregszászi MANSZ csoport elnökévé Fekesházy Zoltánét, igazgatóvá Benda Kálmánt, díszelnökké pedig Horváth Lajosnét, dr. Korláth Endrénét, Péchy Aládárnét és dr. Waisbecker Gyulánét választották.¹³ A Szövetség céljainak fokozottabb előmozdítása érdekében a szervezeten belül különböző munkabiztoságokat hoztak létre és működtek: kulturális-, jótékonyági-, nemzetvédelmi-, háziipari-, gyermekvédelmi-, szervezeti- (propaganda), sajtó-, külügyi-, gazdasági-, leánykört, szervezési stb.¹⁴ 1940. június 1-én sor került az első magyar est megszervezésére a Verkeparti városban, amelynek megszervezéséhez az Egyesült Magyar Női Tábor nyújtott segítséget. Eöttevényi Olivérné a női tábor képviselőjében üdvözölte Beregszász magyarságát. Az est fénypontja egy nagyszabású magyar ruhabemutató volt a MANSZ háziszóttos telepeinek ruhaanyagaiból, aminek célja a magyar népviselet népszerűsítése volt vidéken. A műsort pedig színvonalas hang-

¹⁰ KTÁL 16. Fond, 1. opisz, 152. ügyirat. 85.

¹¹ Botlik József – Dupka György. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest, Mandátum Kiadó, 1991. 19.

¹² Dupka György. *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2016. 90.

¹³ *A MANSZ első gyűlése a Felvidéken*. Magyar Nemzet, 2. évf., 111. sz., 1939. május 16. 10.

¹⁴ KTÁL 162. Fond, 1. opisz, 2463. ügyirat. 23–25.

verseny zárta.¹⁵ A rendezvényt Fekésházy Zoltánné és Kiss Románné szervezte meg.¹⁶

A MANSZ ungvári fiókjának megszervezése 1941-ben kezdődött. Az ungvári MANSZ teljes szervezetének alakuló és egyben tisztújító közgyűlését 1941. október 11-én tartották. 1941. november 20-án pedig a MANSZ országos Elnöksége az ungvári MANSZ-szervezet alakuló jegyzőkönyvét teljes egészében elfogadta.¹⁷ „*A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége az asszonyok összefogása a nemzet és családpusztító bolsevizmus ellen, ezért minden hazaszeretetről áthatott és családját féltő magyar asszonnak itt van a helye ebben a szövetségben*”¹⁸ – hangzott el a közgyűlésen. A korábbi években már működött Ungváron a MANSZ-nak egy tanügyi osztálya vitéz Komjáthy Oszkárné vezetésével, amely másfél év alatt számos programot bonyolított le. Többek közt kárpátaljai gyermekek nyaraltatását szervezték meg: Upor Endréné a miskolci református árvahoz elnöknője és Enyedy református püspök helyettes, kormányfőtanácsos lehetővé tette, hogy ungvári gyermekek Miskolcon üdüljenek. Az ungvári MANSZ csoport elnöknőjének Maróthy Emil miniszteri tanácsos nejét jelölték ki. Megválasztották a tisztkart a különböző pozíciók betöltésére, illetve a létrehozták a szakosztályokat és kinevezték azok vezetőit: kultur- (Alexay Júlia), propaganda- (Meskóné), vigalmi- (Köszörű Károlyné), háziipari- (Csarnóyné), zene- (dr. Kerekes Istvánné), gyermek- (Rácz Pálné), szociális- (Palóczi Horváth Aladárné), leányszakosztály (Zsarnóczay Edit). Ungvár társadalmának asszonyai készségesen, szép számmal jelentkeztek a helyi MANSZ-ba.¹⁹

A szövetség szakosztályai közül a leglelkesebben a közművelődési és a háziipari osztály kezdte meg a szervezkedést Alexai Júlia közreműködésével.²⁰ A közművelődés népszerűsítése érdekében minden hónap első vasárnapján előadásokat tartottak az ungvári Kaszinó nagytermében, vasárnap délutánonként pedig a Bercsényi Mozgóban matinékat vetítettek, melyeken bemutatatták az érdeklődő közönségnek a régi és újabb magyar irodalom szépségeit.²¹ A világháborús időkre való tekintettel fontos volt a magyar nép életszínvonalának, megélhetési körülményeinek javítása. Ennek érdekében a MANSZ csoportjai megpróbálták iskolán kívüli kézimunka tanfolyamok szervezésével fellendíteni a háziipart,

¹⁵ Magyar est Beregszászon. Függetlenség, 8. évf., 125. sz., 1940. június 5.

¹⁶ Innen-onnan. Muskátli, Magyar kézimunkaújság, 9. évf., 1. sz., 1940. 39.

¹⁷ KTÁL 94. Fond, 2. opisz, 1889. ügyirat. 4.

¹⁸ KTÁL 94. Fond, 5. opisz, 48. ügyirat. 1–2.

¹⁹ KTÁL 94. Fond, 5. opisz, 48. ügyirat. 3–4.

²⁰ A háziipar – mint igazolt szakképzettséggel nem rendelkező mesteremberek árutermező tevékenysége – Magyarországon a 19. században élte virágkorát. Magyar Néprajzi Lexikon. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1188.html>

²¹ *Lendületes munkába kezdett az ungvári MANSZ.* Kárpáti Magyar Hírlap, XXII. évf., 262. sz., 1941. november 15.

azokat a foglalkozási ágakat életre keltve, amelyek a múltban virágoztak. 1942. március 17-én a MANSZ létrehozta Háziipari Szövetkezetét, élén dr. Álgay Pálnéval, azzal a céllal, hogy a vidéki csoportokat intenzívebben be tudják vonni a kereskedelembe, és a szövésen kívül a kosár-, gyékényfonó telepek felállításával minél több szorgalmas munkáskezet juttassanak jobb kereseti lehetőséghez. Az első év sok nehézséget hozott, nemcsak azért, mert a szervezés a rossz közlekedési viszonyok miatt lassúvá vált, hanem azért is, mert a falusi lakosság foglalkoztatásától eltért. Ekkortájt a háziipar rendkívül sok munkaerőt szívott fel vidékről, s ezt a munkaerőt magasabb bérrel fizették, mint amit a háziipar lehetősége nyújtott. Ennek ellenére mégis sikerült részben új, részben újra üzembe helyezett gyékény- és kosárfonó telepeket beindítani.²²

A kukoricacsuhét a paraszti háztartásban sokféleképpen hasznosították. A női egyesület tanfolyamokat szervezett, ahol a csuhéfonás fortélyait ismertették az érdeklődőkkel.²³ Ungváron a háziipari szakosztály három tengeri-háncs és egy fonó-szövő tanfolyamot hirdetett, ezeken a képzéseken a hölgyek ingyenesen sajátíthattak el olyan házimunkákat, melyeket nem csak saját háztájuk díszítésére alkalmazhattak, hanem akár kenyérkereseti célokat is szolgálhattak.²⁴ A Kárpátalján szervezett sikeres kukoricaháncs-tanfolyamokról 1942 elején a Kárpáti Magyar Hírlap számolt be. Az ungvári tanfolyamra 180 jelentkező volt, közülük azonban csak 24-en jelentek meg az első alkalmon. Ők a kukorica háncsának külső, kissé durva részéből lábtörlőket fontak, a belső, vékonyabb, finomabb levelekből pedig szatyrokot, süteményes-, kenyér- és gyümölcsös kosárcákat, széles csipkébe fonott asztalközépeket, falvédőket, kis tálcákat sodortak. A tanfolyam befejezése után az elkészült termékeket egy vásáron lehetett megtekinteni és megvásárolni. A MANSZ elnöksége a tanfolyam legszorgalmasabb és legügyesebb résztvevőjét elismerő igazolványban részesítette.²⁵

A háziipari szakosztályban a fiatal lányok és asszonyok a varrás, kötés, népi hímzés, játékkészítés művészetét is elsajátíthatták. A legnagyobb szövőműhelyekben – Cegléd, Miskolc, Nagykanizsa, Szolnok – művészi kivitelben szőtték a rongyszőnyeget. A kárpátaljai Munkács és Máramarosziget szövőműhelyeiben a korondi háziipar népszerűsítéséért kiállítást szerveztek. A suskó (kukoricaháncs) erős fonóanyagának bizonyult, emellett könnyen elérhető volt, így nem

²² *Beszámoló a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1942–43. évi munkájáról.* Budapest, 1943. 6.

²³ Bárány Mara. *Csuhémunkák.* Cser Kiadó, Budapest, 2015. 13–14.

²⁴ *Lendületes munkába kezdett az ungvári MANSZ.* Kárpáti Magyar Hírlap, XXII. évf., 262. sz., 1941. november 15.

²⁵ *A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kukoricaháncs tanfolyama véget ért.* Kárpáti Magyar Hírlap, XXIII. évf., 56. sz., 1942. március 15.

csodálkozhatunk azon, hogy Ungváron a suskóipar volt az egyik legelterjedtebb, Munkácson pedig nyílt üzlete volt.²⁶

A MANSZ elsődleges feladatai közé tartozott a szegények, árvák, özvegyek megsegítése, illetve napközi otthonok létrehozása, ennek érdekében különböző estélyeket, rendezvényeket szerveztek, melyek bevételét a rászorulókra fordították. 1943 novemberében tartotta az ungvári MANSZ évzáró közgyűlését és honvédelmi délutánját az Ungvári Társaskör nagytermében. A közgyűlésen a MANSZ központja részéről csíksomlyói Csíky Jánosné országos ügyvezető-alelnöknő volt jelen. A közgyűlést Maróthy Emilné elnöknő nyitotta meg, ezt követően a szakosztályvezetők beszámoltak az elmúlt egyévi munkájukról.²⁷ A háborús időkre való tekintettel a MANSZ 1943. évi munkájuk javarészét a Bajtársi Szolgálatnak, a Hadigondozó Szövetségnek és a Női Önkéntes Honvédelmi Munkaszolgálatnak érdekében fejtették ki. Pálóczi Horváth Aladárné vezetésével, a szociális szakosztály végezte a legszélesebb körű munkát. A hadbavonultak családjainak megsegítésére gyűjtést szerveztek, mely során 1000 pengőt gyűjtöttek karácsonyra és 200 szeretetsomagot küldtek a frontra. 55 ungvári hadbavonult családját látogatták rendszeresen és a családok 75 gyermeke számára nyújtottak ruhaadományt és karácsonyi ajándékot. A Bajtársi Szolgálat keretében 140 család látogatását és környezettanulmányát végezték, ami abban az embert próbáló időszakban igazán „életmentő” munkának számított. A karácsonyi akció keretén belül Tomcsányi Vilmos Pálné adományával hat vándorkelengyét állítottak össze, valamint a szegények számára tűzifát is jutattak. A vigalmi szakosztály Mikulás-estet rendezett, mely 2000 pengő tiszta jövedelmet hozott. A kulturszakosztály Maron Gézáné vezetésével Zrínyi Ilona Ünnepe rendezésében három nagyszerű előadásban bemutatták Mikszáth Kálmán „Vén gazember” c. színművét, amely 4800 pengőt jövedelmezett jótékony célra. A gyermekszakosztály vezetője Rácz Pálné, a hadbavonultak gyermekei és a hadiárvák ingyenes nyaraltatást szervezte meg, így 51 gyermeket magánszemélyeknél és 22 gyermeket a remetevasgyári szanatóriumban helyeztek el. A női önkéntes honvédelmi munkaszolgálat terén is becsületes munkát végzett a MANSZ. A város területén 600, vidéken 400 tagot tartottak nyilván. A háziipari szakosztály viszont 1943-ban anyaghiány miatt nem tudott működni.²⁸

A háborús években mindinkább nagy hangsúly került a rászorulóknak segítézésére. 1942–43 folyamán szinte minden MANSZ csoport – a nagy városok és a kis községek szervezetei egyaránt – indított gyorssegélyt, étkeztetést és karácsonyi felruházt. A MANSZ párna- és tollgyűjtés akciójában különösen kitűntek a

²⁶ *Beszámoló a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1942–43. évi munkájáról.* Budapest, 1943. 8-9.

²⁷ *A magyar asszonyok történelmi hivatásáról beszél Csíky Jánosné, a MANSZ országos alelnöknője* Ungváron. Kárpáti Híradó, 20. évf., 269. sz., 1943. november 27.

²⁸ KTÁL 94. Fond, 5. opisz, 48. ügyirat. 8–9.

kisebb falvak. Példaértékű, hogy a nagyarányú anyagihiány ellenére Máramaros-sziget nagyszámú vándorkelengyéivel szolgálta a csecsemővédelmet, de csatlakozott a kezdeményezéshez Munkács, Szolyva és Ungvár is. A honvédség részére küldött adományozásból elsősorban a MANSZ 1942-ben lebonyolított „Piros vérért fehér toll” akcióját érdemes kiemelni, amelyben a gyűjtéshez minden szervezet fiókja hozzájárult és így 5042 párnát küldhettek szét a különböző honvédkórházakba. Beregszászon olyan irodát működtettek, ahol a hadba vonultak családjainak minden ügyes-bajos dolgát elintézték.²⁹ A honvédek megsegítésébe a MANSZ ifjúsági szakosztályának lányai is gyakran bekapcsolódtak, akik heti összejöveteleiken részint szegény gyerekek számára varrtak, vándorkelengyéket készítettek, de legnagyobbbörészt a honvédeknek jutattak meleg, kötött ruhane-műt.³⁰ Az 1942-es év további nagy sikere volt, hogy 40 csoportnál tudtak átadni tansegélyt iskoláskorú gyerekek számára, köztük Munkácson, Szolyván és Ungváron is, illetve 7 csoportnak alakult népkonyhája, köztük a máramarosszigeti-nek.³¹

1944 elején a MANSZ ungvári csoportja farsangi előadást rendezett a hadbavonultak gyermekeinek megsegítése, étkeztetési akció és napközi otthon megte-remtése érdekében.³² Az ungvári járási Oncsa-telepen, ahol sokgyermekes családok százai laktak, a nőszövetség csoportja a hadbavonultak gyermekei és a hadi-árvák számára napközi otthont és ebédlőt létesített, hogy így legalább a gyerme-kek naponta egyszer meleg ételhez jussanak. Az ötletet Rác Pálné a gyermek-szakosztály elnöknője javasolta, s Szabolcsik Ilona okleveles óvónő vezetésével 42 gyermekkel meg is nyílt a napközi otthon: „*A napközi otthon működése nagy mege-légedést keltett az Oncsa-telep lakosai között, akik ebből is tapasztalják, hogy a MANSZ hivatásához méltóan karolja föl mind a sokgyermekes családokat, mind a hadiárvákat és a hadbavonultak gyermekeit.*”³³

A levéltári dokumentumok alátámasztják, hogy több, ma már szórványvidék-nek számító településen is működött MANSZ csoport. Nagybereznán 1942. má-jus 12-én a helyi polgári iskolában, 61 nő jelenlétével tartották meg az alakuló gyűlést.³⁴ Elnöknek Nagy Kálmánnét, a járási főszolgabíró feleségét választották

²⁹ *Beszámoló a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1942–43. évi munkájáról.* Buda-pest, 1943. 14–15.

³⁰ Uo. 10.

³¹ *Beszámoló a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1942–43. évi munkájáról.* Buda-pest, 1943. 16–17.

³² *A MANSZ előadások rendkívüli sikere.* Kárpáti Híradó, 1944. január 18. 21. évf., 15. sz., 6.

³³ *42 szegény gyermek boldog napjait biztosítja az ungvári MANSZ.* Kárpáti Híradó, 21. évf., 35. sz., 1944. február 13.

³⁴ Nagyberezna (Velikij Bereznij) a Nagybereznai Járás központja. 1941-es népszámlálá-si adatok szerint a Nagybereznai járásban 33 948 főt regisztráltak, melyből 6765 fő

meg, főtítkárnak Dudinszky Júlia nyugalmazott tanítónőt, a szociális szakosztály vezetőjének Choma Dezsőné a gazdasági felügyelő feleségét, a háziipari szakosztály vezetőjének Szuszla Erzsébet tanítónőt, a kulturális és nemzetvédelme szakosztály vezetőjének Dohány Mihályné tanítónőt, a kereskedő és iparos szakosztályok vezetőinek Baszkid Emilné bor- és sörkereskedő feleségét és Mérő Andrásné rövidárú kereskedő feleségét. Főpénztáros Pajtás Emma magán tisztviselő, ellenőr pedig Pataky Lajosné óvónő és Garcsár Elemérné a Hanga üzletvezető felesége lett.³⁵

1944. február 25-én 80 nő jelenlétével létrehozták a MANSZ nagybocskói³⁶ csoportját. Az alakuló közgyűlésen jelent volt Nemes Sztriha Margit a MANSZ budapesti központjának főtítkára. Helyi elnöknek Burghardt Lászlónét gyárigazgató nejét választották, s egyben több indítványt, programot fogadtak el (március 15-i ünnepségen való részvétel, szövő- és fonótanfolyamokat szervezése stb.).³⁷

Kárpátalja újabb sorsfordulója 1944. szeptember 27-én kezdődött, ekkor tört be területére a szovjet hadsereg Ungvártól több mint 250 km-re a Tatár-hágónál. „... a ruszin/ukrán lakosság nagyobb része némi felszabadulásként élte meg a Vörös Hadsereg bevonulását, a magyarok számára ez üldöztetést, a fasizmushoz hasonló módszereket hozott Kárpátalján”.³⁸ A megszálló szovjet hatóságok, már 1944. november 19-én bevezették az egypártrendszert, majd december 17-én a munkácsi városi filmszínházban megtartották Zakarpatszka-Ukrajna Ifjúsági Szövetségének első kongresszusát. Már az első hetekben megalakították a különféle kommunista eszmeiségű társadalmi szervezeteket. Decemberben megtartották a pedagógusok, majd a művelődési dolgozók első kongresszusát, amelyeken a küldöttek „(...) egyhangúan állást foglaltak (...) a közoktatási és kulturális rendszer szovjet alapokon való átszervezése mellett”.³⁹ A Kárpátalján ideiglenesen létrehozott államilakulat hatalmi szervének irányítói megszüntették a ma-

volt magyar. 1989-ben a járás összlakossága 31 000, de hivatalosan csak 100 magyar lakosa volt. Dr. Kocsit Károly becslései szerint a magyarok száma a valóságban 700 fő lehetett, míg a 2001-es népszámlálás eredményei alapján a járásban már csak 15 magyart regisztráltak. Molnár D. István. *A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig*. Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Debrecen, 2013. 96, 112.

³⁵ KTÁL 42. Fond, 1. opisz, 3982. ügyirat. 2-4.

³⁶ A 2001-es népszámlálási adatok szerint Nagybocskó (Velikij Bicskiv) lakossága 9423 fő volt, melyből 341 fő vallotta magát magyarnak. *Molnár József – Molnár D. István. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2015. 84.

³⁷ KTÁL 162. Fond, 1. opisz, 2463. ügyirat. 69.; Uo ügyirat 1-2.

³⁸ Botlik József. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000, Hatodik Síp Alapítvány. 284. o.

³⁹ Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyháza, 2005. 264.

gyar művelődési és kulturális egyesületek, klubok, társaságok működését, megtiltották a magyar földrajzi elnevezések, feliratok, a települések eredeti nevének használatát: „Az új hatalomnak kezdetben nem a magyar szellemi élet korlátozása, hanem teljes kiirtása volt a célja. Se iskolák, se sajtó, se színház (...) – semmi, de semmi.”⁴⁰

A II. világháborút követően a női szervezetek, illetve mozgalmak életében úgyszintén új korszak kezdődött. Az addig működő női egyleteket is felszámolták, a MANSZ helyét pedig Magyarországon a Magyar Nők Demokratikus Szervezete vette át. A látszólag pártunkívüli társadalmi szervezet a Magyar Kommunista Párt befolyása alatt állt, amelyet a nők körében folytatandó kommunista ténykedés fedőszervének terveztek.⁴¹ A kommunista pártvezetés célja az volt, hogy a különböző párthívü és pártunkívüli nőket egy egységes nőmozgalomba tömörítve tudja ellenörzés alatt tartani és irányítani. Kárpátalján a világháborút követő évtizedekben a szovjet politikai viszonyok mellett nem volt lehetőség arra, hogy olyan szervezetek működjenek, melyek a kisebbségi jogok kiterjesztésével, védelmével foglalkozzanak.⁴²

⁴⁰ Kovács Elemér. *A magyar nyelvü sajtó és sajtószabadság története Kárpátalján 1918–1989*. In: Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2014. 77.

⁴¹ Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951*. Budapest, 1998, Seneca. 100.

⁴² Valuch Tibor. *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 90–91.

**„...mert már majdnem úgy ismerem Leident
mint Debreczent!”**

(100 évvel ezelőtt indultak az első
gyermekvonatok Hollandiába)

Pusztai Gábor

néderlandista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Idén az ország a trianoni béke száz évvel ezelőtti megkötésére és ennek tragikus következményeire emlékeznek. Magyarország vészőfutásában az első világháborút lezáró szerződés volt az utolsó csapás, mely alatt kis híján összeroskadt a nemzet. A vesztes első világháború, az emberi veszteségek, a háborús pusztítás, az őszirózsás forradalom majd az azt követő tanácsköztársaság, a vörös- majd fehérterror, a román megszállás, az ország kifosztása, a hirtelen idegen megszállás alá került országrészekből, Erdélyből, a Felvidékről, Délvidékről érkező menekültek százezrei, mindez hatalmas veszteséget és traumát okozott Magyarországnak. Az ország infrastruktúrája romokban, a lakosság kimerült, éhezett, fázott és mintha mindez nem lett volna még elég, a legyengült emberek tömegei szenvedtek az egész világon pusztító spanyolnátha járványtól, mely több halálos áldozatot szedett, mint a világháború.¹

A háború utáni drámai helyzet mellett azonban meg kell emlékeznünk egy olyan eseményről is, mely reményt keltett a magyar családokban, mely ráébresztette őket, nincsenek egyedül, külföldön is van, aki segítőt jobbot nyújt a magyaroknak. Példátlan mértékű segélyakciót indítottak a hollandok a magyar gyermekek megsegítésére, melynek keretében 1920 és 1930 között több mint 28000 magyar gyermek tölthetett hónapokat holland nevelőszülőknél. A nagyszabású humanitárius mentőakció Magyarországon a „gyermekvonatok” néven vált ismertté.

Hollandia a háborúban

Az első világháborúban Hollandia azon kevés államok közé tartozott Európában, mely meg tudta őrizni semlegességét. A háború alatt a németek ezt ki is használták, mivel így a semleges holland kikötőkön (elsősorban Rotterdamon)

¹ A járvány áldozatainak számát 25–100 millióra becsülik világszerte. Lásd: Hume, Robert: 'Amikor lecsapott a spanyolnátha'. In: *BBC History*, 2019. január (IX/1), 24–31.

keresztül tudtak beszerezni a hadviseléshez elengedhetetlenül szükséges nyersanyagokat és élelmiszert. Ezen az üzleten számos holland kereskedő szépen meggazdagodott. Emellett persze Hollandiát is sújtotta a háború, hiszen sok pénzbe került a hadsereg mozgósítása és harckészültségben tartása, a fokozott határvédelem. Gazdasági nehézségek is adódtak, mivel összeomlott a nemzetközi kereskedelem, akadozott az élelmiszerimport (ami miatt jegyrendszert is be kellett vezetni, sőt Amszterdamban 1917 nyarán éhséglázadás tört ki) és jelentős számú menekült érkezett az országba. Csak Belgiumból több mint egymillió ember menekült az északi szomszédhoz, akiknek többsége a háború végén visszatért hazájába.² Tovább nehezítette a helyzetet a magas munkanélküliség és a holland kereskedelmi és halászhajók egy részének elvesztése is, melyeket vagy német tengeralattjárók torpedóztak meg, vagy az angolok koboztak el. A spanyolnátha a háború utolsó évében negyvenezer holland áldozatot követelt.

A hollandok a háború folyamán igyekeztek megőrizni semlegességüket és ez abban is megnyilvánult, hogy hivatalosan egyetlen hadban álló ország felé sem kötelezték el magukat. Az azonban, hogy az egyes magánszemélyek melyik országgal szimpatizálnak, természetesen magánügynek számított. A kép meglehetősen vegyes volt. A 20. század elején, noha a hollandok hagyományosan atlanti orientáltságúak, a búr háborúk miatt jelentős részük britellenes volt és németbarátnak számított, mások a franciákat támogatták. A háború alatt számos magánkezdeményezés volt arra, hogy magánszemélyek, egyesületek, helyi bizottságok valamilyen formában humanitárius segítséget nyújtsanak egy hadban álló félnek. Ennek az egyik módja volt, hogy külföldi hadi kórházakban holland önkéntesek sebesülteket gondoztak, vagy úgynevezett missziós kórházakat küldtek külföldre.³ Egy ilyen kezdeményezés keretein belül érkeztek Abraham Kuyper (1837–1920) volt holland miniszterelnöknek, a holland neokálvinizmus atyjának, a „szigorú református egyház” [Gereformeerde Kerken in Nederland] vezetőjének lányai, Henriette (1870–1933) és Johanna Kuyper (1872–1947) 1916. január 9-én Budapestre. A holland tábori kórház személyzete hat orvosból, húsz ápolóból és két diakónusból állt.⁴ A Mexikói út 60-ban, a volt Zsidó Vakok Intézetében berendezett kórházban hat hónapon keresztül ápoltak sebesülteket a Kuyper nővérek. 1916 áprilisában apjuk, Abraham Kuyper ellátogatott Budapestre, ahol Tisza István miniszterelnök fogadta a magas rangú vendéget.⁵ 1916

² Haar, Jaap ter: *Geschiedenis van de Lage Landen*, Weesp: Fibula, 1988, 534.

³ Holland missziós kórház működött a háború alatt Németországban, Szerbiában, Bulgáriában, Franciaországban, Romániában, Magyarországon és Csehország területén is.

⁴ Aalders, Maarten J.: 'Magyarország barátai. Henriette Kuyper (1870-1933) és Jan Clinge Fledderus (1870-1946)'. In: Aalders, Maarten J., Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő hid Magyarországra, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan, 2020. 15–37.

⁵ 'Kuyper volt miniszterelnök Budapesten'. In: *Az Újság*, 1916. április 27. 9.

júniusában véget ért a holland missziós kórház megbízatása a magyar fővárosban. Ezt követően a Kuypert nővérek a Tátrában és Bécsben nyaraltak néhány hétig, majd hazatértek hazájukba. 1918-ban jelent meg Henriette Kuypert könyve magyarországi tapasztalatairól *Hongarije in oorlogstijd* [Magyarország a háború idején] címmel, mely hazánkról nemcsak hogy pozitív képet fest, de ezzel egy olyan országról, kultúráról, nyelvről, társadalomról tájékoztatja a holland olvasókat, melyről addig nem sokat hallottak.⁶ Hollandia egy kis lépéssel közelebb került Magyarországhoz.

Gyermekmentés Hollandiában

A Nagy Háború után a hollandok úgy gondolták, gazdasági nehézségeik ellenére morális kötelességük segíteni a világegés áldozatain. Ez elsősorban segélyszállítmányokat jelentett, valamint külföldi gyermekek hollandiai elhelyezését nevelőszülőknél. Ebben már volt tapasztalatuk a hollandoknak. Már a háború alatt is körülbelül 30000 német gyermek volt Hollandiában, akik magánszemélyek vagy egyesületek kezdeményezésére (tehát nem állami szinten szervezett akcióról volt szó) jutottak el Hollandiába.⁷ A háború utolsó évében, a spanyolnátha járvány közepette, Amszterdami érkező külföldi gyermekek nagy száma arra késztette az amszterdami rendőrfőkapitányt, hogy 1918 augusztusában levélben kérjen utasítást az igazságügyi minisztériumtól, mit kezdjenek azokkal a külföldi gyermekekkel, akiknek nincs egészségügyi igazolásuk (arról, hogy nem szenvednek fertőző betegségben).⁸

A háború befejezése után gyűjtés indult az éhező Ausztria és Németország polgári lakosságának megsegítésére, valamint ekkor kezdik különböző egyesületek és bizottságok szervezésében nagyobb tömegben Hollandiába vinni a német és osztrák gyermekeket 10–12 hetes üdülésre.⁹ A 16 évesnél fiatalabb gyerme-

⁶ Idem.

⁷ Greber lelkész levele a holland kormányhoz a német Keresztény Segélyegyesület [Verein der Christlichen Hilfe] nevében, Coblenz, 1919. április 4. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

⁸ Az igazságügyi minisztérium főtitkárának titkos levele a miniszterhez, Hága, 1918. szeptember 14. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

⁹ A német gyermekakció tekintetében ilyenek szervezetek voltak a Nederlandsche Centrale voor vakantiekinderen uit Duitsland [Német Gyermekek Hollandiai Üdültetési Központja], Het Nederlandsche R.K. Huisvestingscomité [Holland Római Katolikus Üdültetési Bizottság], Het Comité voor Nederlandse Kinderen in den Vreemde [Külföldön élő Holland Gyermekek Bizottsága], Verein zur Pflege Deutscher Kinder [Német Gyermekek Gondozásáért Egyesület]. Lásd: F.C.A. van der Minne, a holland határőrség tisztjének [administrateur van de grensbewaking] levele az igazságügyi miniszterhez, 1922. szeptember 22-én. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie

keket 500 fős kontingensekben, előzetes orvosi vizsgálat után, vonaton szállították Hollandiába.¹⁰ 1920-ban csak Ausztriából már havonta mintegy 3500 gyermek érkezett Hollandiába.¹¹ Az, hogy Magyarországra is kellene segílyt küldeni, vagy magyar gyermekeken is lehetne segíteni, a háború utáni első évben nem jutott eszükbe a hollandoknak. Ennek az volt a magyarázata, hogy Henriette Kuyper könyvének pozitív fogadtatása ellenére Magyarország a hollandok fejében még mindig az Osztrák-Magyar Monarchia egy részét jelentette és a segílyek nagy része Bécsbe érkezett. Vagy ahogy 1920 januárjában egy holland újság címlapján a Magyar Katolikus Bizottság [Comité van Hongaarsche Katholiken] felhívásában olvashattuk:

„Napjainkban a világ segílykérésektől hangos, mely Bécs nyomorára hívja fel a közvélemény figyelmét – ami persze jogos is, hiszen valóban nagy ott a szükség és feltétlenül segíteni kell. Ami azonban kevésbé ismert, hogy a nyomor Magyarországon, és fővárosában Budapesten még elképesztőbb. A háborús szenvedések, a bolsevik terror és a hosszú román megszállás megpróbáltatásai a legszörnyűbb katasztrófát jelentették az ország számára. Miközben a bécsi nyomor enyhítése köti le a nemes lelkű európai nemzetek figyelmét – és még egyszer hangsúlyozom, ott is segíteni kell – Európában nem tudatosul, hogy Budapesten százezer elcsigázott gyermek tengeti nyomorult életét, hogy nincs mit enniük, nincs se ruhájuk, se cipőjük. Hogy húszezer csecsemőnek nem tudnak tejet adni, hogy ruha helyett papírba tekerik az újszülötteket, hogy nincs mivel takarózniuk és ki vannak téve a gyilkos gyermekbetegségek veszélyeinek.”¹² (Pusztai Gábor fordítása)

A drámai hangú felhívás rámutat arra, hogy a hollandok tudatában Magyarország, mint önálló állam még túl újkeletű fogalom volt. A holland sajtóban ádáz vita folyt arról, hol van nagyobb szükség a segílyre, melyik város szenved jobban, Bécs vagy Budapest? 1918–19-ben kétségtelenül Bécsbe ment a segílyek

van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

¹⁰ F.C.A. van der Minne, a holland határőrség tisztjének [administrateur van de grensbewaking] levele az igazságügyi miniszterhez, 1922. szeptember 22-én. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

¹¹ Rijks-Comissie voor Vakantiekinderen uit Duitsland en België [Német és Belga Gyermekek Üdültetési Bizottsága] levele a belügyminiszterhez, Nijmegen, 1920. március 2. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

¹² Hollósy, Alex: 'Steun voor Hongarije'. In: *Het Centrum*, 1920. január 26., 1.

nagy része.¹³ Azonban a fentiekhez hasonló cikkekkel és felháborodott olvasói levelekkel, felhívásokkal a sajtó mégis ráébresztette olvasóit, hogy Bécsből keletre is szenvednek az emberek, ott is várják a segítséget.¹⁴ Ahogyan a német segélyek esetében is, a magyarországi gyűjtéseknél is azt láthatjuk, hogy több holland szervezet is felhívást tett közzé a magyar rászorulók érdekében. A már említett Magyar Katolikus Bizottság [Comité van Hongaarsche Katholieken] mellett aktív volt a Segély Magyarországnak [Het comité tot verlichting van den nood in Hongarije], és a Holland Nők Bizottsága a Tartós Békéért [Het Nederlandsche Comité van Vrouwen voor duuzaamen Vrede] is.

Végül 1919 novemberében meglakult Hágában a Központi Bizottság a Rászoruló Magyar Gyermekéért [Centraal Comité voor noodlijdende Hongaarsche Kinderen] nevű szervezet. Ebben fontos szerepet játszott a Theodor van Schelven nevű amszterdami orvos, aki 1916-ban a Kuyper nővérekkel együtt Budapesten tevékenykedett a holland missziós kórházban, és magyar felesége, Balogh Irén (aki a budapesti holland missziós kórházban volt ápolónő). A bizottság elnöke F. van Geel Gildemeester volt, a tagok között ott találjuk Van Vredenburg bárót és feleségét, valamint Johanna Kuypert is. A titkári feladatokat maga Van Schelven doktor látta el. Van Schelven decemberben kért engedélyt a holland belügyminisztertől, hogy a bizottság gyermekeket utaztathasson be Hollandiába és helyezhesse el őket holland nevelőszülőknél. Ekkor a bizottság már rendelkezett elegendő fedezettel, hogy ki tudja fizetni az útiköltségeket, Hollandia szerte harminc albizottsága volt, és több mint 1500 holland nevelőszülő jelentkezett náluk, akik mind magyar gyermekeket akartak befogadni. A bizottság már kapcsolatban állt Magyarországon az Országos Gyermekvédő Ligával, a hágai magyar követtel és a budapesti holland főkonzullal, Jan Clinge Fledderus-szal is (1870–1946) aki a legtöbb magyar segélyakció esetében ott állt a háttérben, így ennek a bizottság a létrehozásánál is ő bábáskodott.¹⁵

Jan Clinge Fledderus budapesti főkonzulként közvetlen közelről látta a magyar fővárosban uralkodó állapotokat, a nyomort, az éhezést, a terror következményeit. Ő volt az, aki Hollandiában felhívta a figyelmet arra, hogy a háború sújtotta országok közül Magyarország is nagy segítségre szorul. Az ő kezdeményezésének volt köszönhető, hogy Hollandiából 1919 őszén már élelmiszer, ruha

¹³ A holland lap, a *Vaderland* újságírója 1919 végén is arról győzködte olvasóit, hogy a Vöröskereszt segélyek kétharmadának, háromnegyedének Bécsbe kell mennie, és csak egyharmad, egynegyedrészt Budapestre, mert ott nincs rá akkora szükség. 'Voor Oostenrijk en Hongarije'. In: *Het Vaderland*, 1919. október 31., 3.

¹⁴ Lásd például: 'Voor Hongaarsche kinderen'. In: *Het Vaderland*, 1919. november 18., 2.

¹⁵ Th. Van Schelven levele a holland belügyminiszterhez, Hága 1919. december 18. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

és gyógyszer segélyszállítmányok érkeztek Magyarországra.¹⁶ De az igazán látványos segítség a magyar gyermekek hollandiai nyaraltatása volt.

Elindulnak az első vonatok

Az első magyar gyermekek, már 1919 decemberében elindultak Hollandiába. Ez Hollandiában élő magyarok kezdeményezésének volt köszönhető. Gróf Batthyány Béla, Ótordai Weress Jenő és Benedek-Lammers Oszkár azért kezdtek gyűjtésbe, hogy az Angliában lévő magyar hadifoglyokat haza tudják hozni. Az akció sikeres volt, és az adakozó hollandok a sajtóban olvasható szörnyű hírek hallatán, a magyar gyermekek érdekében is adakoztak. Ez a három magyar hozta létre a már említett Segély Magyarországnak nevű szervezetet, melynek megbízásából De Graaf van der Mooren asszony indult Magyarországra, hogy onnan 24 gyermeket vigyen Hollandiába.¹⁷ A holland asszony viszontagságos útja Berlinen, Passaun és Bécsen keresztül vezetett a romba döntött Európán át Budapestig. Innen indult vissza a gyermekekkel és az őket kísérő két magyar tanítónővel Hollandiába. A kis magyarokat Hágában, illetve Baarnban helyezték el és terv szerint 4–5 hónapig maradtak Hollandiában.¹⁸

A gyermekmentő akció akkor kapott nagy lendületet, mikor az Országos Gyermekvédő Liga a szükséges előkészítés (toborzás, válogatás, orvosi vizsgálat, utazásszervezés, vasúti útvonalengedélyek beszerzése, kollektív útlevelek beszerzése, külföldi partnerekkel való egyeztetés) után 1920. február 10-én elindíthatta az első 600 főből álló gyermekvonatát Hollandia felé. A cél az volt, hogy lesoványodott, beteges, (fél)árva, rossz szociális körülmények között élő, magyar (főleg budapesti) gyermekek holland nevelőszülőknél töltsenek néhány hónapot, hogy ott, nyugodt körülmények között feltáplálják őket, megerősödjének, majd hazatérjenek szüleikhez. A magyar szülők először bizalmatlanok voltak. Bármekkora is volt a nyomor, nem akarták elengedni gyermeküket a messzi idegenbe. Az akkor tizenkét éves Bodoky (Biberauer) Richárd, a Bethesda igazgatójának fia is az első vonat utasai között volt. A fiú kiutazásáról hamar döntött a család, de ebben nem az ínség játszotta a főszerepet. 1920. január közepén az apa így vezette be a várható hollandiai utazást: „Ezek a buta pestiek nem merik odaadni a gyerekeiket. Félnék kiküldeni őket. Inkább eltűrik, hogy éhen haljanak. Hát én megmutatom nekik, hogy nem félek. Ki fogsz menni Hollandiába. Igazán rád fér. A kicsik itthon maradnak. – mondta nevetve, – Te vagy a leg-

¹⁶ A segélyszállítmányokból jutott Debrecenbe is, amit 1920 márciusában a városban közszemlére tettek ki a Kereskedelmi Akadémia épületében. Lásd: 'Közszemlén a Hollandiából és Svájból küldött szeretetadományok'. In: *Egyetértés*, 1920. március 16., 3.

¹⁷ 'Een reis naar Boedapest in 1919'. In: *Haagsche Courant*, 1920. január 3., 9-10.

¹⁸ 'Magyar gyermekek utazása Hollandiába'. In: *Pesti Hírlap*, 1919. december 16., 7.

gyengébb.”¹⁹ A kis Richárd ekkor igen beteges volt és csak 25 kilót nyomott. A Hága melletti Rijswijkba került a De Pater családhoz. Nevelőapja, Pieter de Pater zöldségkertész és -árus volt. Pár héttel később Rotterdamba költözött a Hegebeek családhoz, itt élvezhette a hollandok vendégszeretetét a nyár végéig, vagyis több mint egy fél évig nyaralt Hollandiában, majd tele élményekkel, megerősödve, súlyban gyarapodva hazautazott Magyarországra.

Az első, pozitív tapasztalatokkal hazaérkező gyermekeknek köszönhetően a kezdeti bizalmatlanság kezdett feloldódni. A családok is belátták, nincs mitől tartaniuk és most már bátran küldték gyermekeiket Hollandiába, sőt a közhangulat bizonyos értelemben kezdett átesni a ló túloldalára. A magyar közvéleményben, az írott és tárgyilagossági emlékekben Hollandia eldorádóként, „Csokoládéországként” jelent meg.²⁰ Ezután már nem kellett biztatni a szülőket. Aki tehette, elküldte gyermekét Hollandiába.

A gyermekvonatok hatása Debrecenben

Az első gyermekvonatok kis utasai Budapestről és környékéről származtak, de az akció hamar kibővült és az Országos Gyermekvédő Liga az egész ország területéről toborozta a rászoruló gyermekeket. 1920 decemberében Debrecenben, az *Egyetértés* hasábjain is felhívást tettek közzé. Az erdélyi származású Darkó Jenő (1880–1940), az egyetem klasszika-filológia professzora, bizantológus, az egyetem későbbi rektora,²¹ aki ekkor a Menekültügyi Hivatal vezetője volt, elsősorban a menekültekhez intézte felhívását. 6–13 éves gyermekek jelentkezését várták, akik „idevaló megbízható vezető felügyelőkkal és tanítókkal” mennének ki, holland családoknál kerülnének elhelyezésre, ahol ingyen eltartják, felruházzák, szeretettel körül veszik őket és 4–5 hónap múltán „meghívva térnek haza.”²² Az érdeklődőknek a menekültügyi kirendeltségen kellett jelentkezniük december 20–21-én, tehát a szülőknél nem sok idejük volt tanakodni. Az aggó szülőket megnyugtató sorok mellett (hogy a kísérők „idevaló, megbízható” tanítók) egyértelművé válik a felhívásból, hogy az akció a hivatal vezetője szerint a tősgyökeres lakosság számára nem lesz érdekes, nem ők a célcsoport, nem

¹⁹ Bodoky Richárd: *Égi sziget*. Budapest: Bodoky Richárdné, 1999, 96-97.

²⁰ Réthelyi Orsolya: 'Az új rokonság. A gyermekvonatok a kora '20-as évek kultúrájában'. In: Aalders, Maarten J., Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan, 2020. 79–109.

²¹ Darkó Jenő rektori működéséről lásd: Kerepeszki Róbert: 'A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben.' In: *Múltunk*, 2005/4, 42–75.; valamint Kerepeszki Róbert: 'Darkó Jenő és Erdély'. In: Darkó Jenő: *Népességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor, 2010, 115–129.

²² 'Menekültek figyelmébe'. In: *Egyetértés*, 1920. december 19., 3.

ők a rászorulóok. A menekültek, a vagyonukat hátrahagyni kényszerült szegény nincstelenek azok, akikhez a felhívást intézik. Debrecenben ekkor sok erdélyi menekült volt, akik már 1916 augusztusától, a román hadsereg erdélyi betörésétől kezdve érkeztek a városba. Számuk a front mozgásával, később a trianoni határok meghúzásával egyre nőtt. A menekülteket a háború után Debrecenben a katonaság számára készült barakkokban helyezték el, ahol éveken keresztül, borzasztó körülmények között tengődtek.²³ Debrecenben voltak ugyan jelentkezők a hollandiai nyaralásra, de nem mindenki ment át a szűrőn, sőt volt, hogy senki sem. Uray Sándor református lelkész, iskolaszéki elnök 1922 júniusában az *Egyetértés* hasábjain röviden és csalódottan tájékoztatta a jelentkezők szüleit, hogy „minden ígéretése dacára, a Debrecenből betérjesztett listából egyetlenegy gyermeket sem fogadott el az Országos Gyermekvédő Liga.”²⁴

Az akció keretében azért mégis kijutottak debreceni gyermekek Hollandiába. A Dóczy Leánynevelő Intézet egyik diákjának Leidenből küldött levelét a helyi sajtó is közölte.²⁵ Pap Károly debreceni gimnazista is küldött haza levelet Hollandiából. Az írást közlő újság zsurnalisztája megállapította, hogy a magyar gyermekek „szinte második hazájuknak tekintik már Hollandiát.” Ezt a negyedik gimnazista Pap Károly levele is megerősíti, melyben az egyik holland családtag, Augusta születésnapját írja le. Ecseteli, hogyan díszítették fel a lakást, hogyan terítették meg az asztalt, kiket hívtak meg stb. A fiatal magyar fiút is családtagként kezelték és bevonták a szervezésbe is. Neki az a feladat jutott, hogy elvigye a meghívókat a városban lakó barátokhoz, ismerősökhöz. Így hát Károly jó holland szokás szerint biciklire pattant és a várost körbeparikázva kézbesítette a meghívókat.

„Ebédre csaknem minden jó ismerőst meghívtunk, akikhez előtte való nap én vittem biciklin a meghívót, mert már majdnem úgy ismerem Leident, mint Debrecent.”²⁶ Ez a kijelentés nemcsak a helyismeretre utal, hanem arra is, hogy a fiatal magyar fiú beágyazottsága a holland családba, a holland környezetbe olyan mértékű volt, hogy szinte otthon érezte magát Leidenben.

Nemcsak a magyar gyermekek mentek Hollandiába, de a hollandok is egyre élénkebben érdeklődtek Magyarország iránt. A holland látogatók az 1920-as években egymásnak adták a kilincset Debrecenben. Holland diákok látogattak ide 1921 júliusában, akiket a kollégium széniorai kísérték el hortobágyi kirándulásra.²⁷ 1921 szeptemberében J. Ronge hoogbloklandi lelkész és D. Hakkersteegt hoornaari földbirtokos érkeztek a városba és találkoztak Baltázár Dezső püspök-

²³ Balogh István: 'A város és társadalma'. In: Mester Gyula (szerk.): *Debrecen ma 1100 év tükrében*, Debrecen: Mester, [1995], 31.

²⁴ 'A hollandi gyermekakció'. In: *Egyetértés*, 1922. június 27., 3.

²⁵ 'Egy debreczeni kislány hollandiai levele'. In: *Egyetértés*, 1922. szeptember 17., 3.

²⁶ 'Egy debreczeni gimnazista hollandiai levele'. In: *Egyetértés*, 1923. szeptember 27., 2.

²⁷ '„Hollandus diákok a Hortobágyon’'. In: *Egyetértés*, 1921. július 20., 3.

kel, valamint Nagy Zsigmond professzorral is.²⁸ Bouwman, Hoekstra és Groshede holland professzorok részvételével több napos holland-magyar konferenciát rendeztek Debrecenben 1922 áprilisában.²⁹ 1923. augusztus elején J. H. Linschoten amszterdami professzort és feleségét látták vendégül.³⁰ A hónap végén a holland református egyház [Hervormde Kerk] delegációja érkezett a városba.³¹ 1924 áprilisában erdélyi útját követően a holland újságíró Frederik Wirtz látogatott Debrecenbe,³² itt hosszabb időt töltött, mert augusztusban még előadást tartott a kisebbségi kérdéstről.³³ Júliusban pedig a már két éve Magyarországon tartózkodó holland újságíró, Verbeek van der Sande érkezett a cívis városba.³⁴ 1924. május 3-án Bouwman és Hoekstra kampeni professzorok, a holland Gereformeerde Kerken in Nederland [szigorú református egyház] képviselőjében ismét Debrecenbe látogattak, és ezúttal velük tartott Arie Noordtzij utrechti egyetemi tanár, valamint H. J. Kok könyvkiadó (a *Hongaarsche Heraut*³⁵ kiadója) is.³⁶ Ebből az alkalomból Pap Károly (1872–1954) irodalomprofesszor a Hollandiában nyaralt gyermekek szülei nevében³⁷ mondott köszönetet, majd ezt követően „Papp Klotildka és Trocsányi Aranka elénekelték a holland himnuszot,” Baja Mihály (1979–1957) lelkész és költő pedig felolvasta *A hollandokhoz* című alkalmi versét.³⁸ De a város legbecsesebb, rendszeresen visszatérő holland vendége minden bizonnyal Catherina Kuyper (1876–1955) volt, akit a

²⁸ 'Holland vendégek Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1921. szeptember 11., 3.

²⁹ 'Holland-magyar konferencia Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1922. április 26., 2.

³⁰ 'Hollandi tanár Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1923. augusztus 8., 3.

³¹ 'Holland vendégek Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1923. augusztus 23., 3.; 'A hollandi református egyház küldöttei Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1923. augusztus 28., 2.

³² 'A kálvinista egyház helyzete Romániában'. In: *Egyetértés*, 1924. április 15., 2.

³³ 'Egy hollandi újságíró előadása a kisebbségi kérdéstről'. In: *Egyetértés*, 1924. augusztus 3., 5.

³⁴ 'Verbeek Sande'. In: *Egyetértés*, 1924. július 4., 4. Nevezett holland újságíró holland lapokban hirdette magát, mint Budapesten élő kereskedelmi közvetítő: 'Hongarije'. In: *Algemeen Handelsblad*, 1924. 03. 05., 7. Emellett lektori állás is kapott a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol holland nyelvet oktatott. Lásd: 'Nederlandsch in Hongarije'. In: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 1927. 10. 10., 7.

³⁵ A *Hongaarsche Heraut* 1922 és 1927 között jelent meg, Sebestyén Jenő alapította. Teljes címe: *Hongaarsche Heraut. Maandblad van de Gereformeerde Kerken in Hongarije bestemd voor Nederland* [Magyar Hírnök. A Magyar Református Egyház Hollandiában megjelenő folyóirata.] Lásd bővebben: Aalders, Maarten J.: 'Magyar levéltári anyag Hollandiában'. In: *Confessio*, 2018/2, 89.

³⁶ 'Holland vendégek Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1924. május 1., 3.

³⁷ Pap Károly fia, az ekkor 14 éves Károly, akinek fenti leveléből idéztünk, valamint lánya, a 10 éves Klotild voltak Hollandiában.

³⁸ 'Hollandok Debrecenben'. In: *Egyetértés*, 1924. május 6., 2. Az 1924. május 7-i *Egyetértés* Baja tizennégy strófából álló versét teljes terjedelmében közölte.

sajtó csak magyarosan Kuyper Katalinnak emlegetett. Catharina Kuyper, Johanna és Henriette húga, az Amerikai-Holland Protestáns Gyermeksegély Bizottság [Amerikaansch-Hollandsch Comité voor noodlijdenden Protestantse kinderen] tagja rendszeresen járt Magyarországon, Debrecenben is többször megfordult. Nevéhez fűződik a gyermeksegélyezés és a budapesti Julianna Iskola alapítása mellett a debreceni egyetemen az 1920-as években a holland tanszék létesítésére tett kísérlet is.³⁹

A sajtó szívesen írt Hollandiáról és akkor is megemlékeztek a gyermekvontokról, amikor a téma ezt nem feltétlenül indokolta. Így történt ez 1923. szeptemberében, mikor az *Egyetértés* címlapon közölte Vilma holland királynő üdvözlését, uralkodásának 25. jubileuma alkalmából. A cikk nem egyszerű gratuláció volt, hanem sokkal inkább köszönetnyilvánítás és hála a gyermekmentő akcióért. Az újságíró kiemelte: „Hollandiának ebből az igazi örömnepélyéből azonban részt kér a lecsónkított, de hálás és melegen érző magyar nemzet is, amelynek elszegényedett gyermekeit legelőször ölelte magához az igazi értelemben vett krisztusi szeretet és érzés nevében a nemes és szívjóságban gazdag Vilma királynő és vele együtt Hollandia derék népe.”⁴⁰

A sajtóban így vált egy uralkodói jubileum a magyar gyermekek védelmezőjének ünnepévé. A holland nyelv iránti érdeklődés is élénkebb lett a városban. Egyesek újsághirdetés útján kerestek holland nyelvtanárt, vagy éppen tanítványokat. A gyermekakció és ezen keresztül a magyar sajtóban megjelenő, Hollandiát kifejezetten pozitív színben feltüntető hírek következménye volt, hogy megugrott a Hollandiába kivándorló, ott munkát kereső magyar állampolgárok száma. A valóság azonban gyakran sokkal kijózanítóbb volt, mint az otthon elképzelt holland eldorádó. A kivándorlók száma olyan méreteket öltött, hogy a rotterdami magyar konzulátus közleményben intette a magyar állampolgárokat, ne utazzanak ki Hollandiába. A belügyminiszter körrendeletet adott ki, a debreceni polgármester-helyettes Csóka Sámuel pedig 1922. december 5-i hirdetésében értesítette a lakosságot a „teljesen céltalan és káros” hollandiai kiutazásról:

„A m. kir. belügyminiszter úrnak 230725-1922. XI. b) számú körrendelete folytán értesítem a város közönségét, hogy a m. kir. rotterdami konzulátus értesítése szerint az utóbbi időben részint a hollandi valuta magassága, részint pedig a Hollandiába tartózkodó gyermekeknek szüleikhez hazairt és az ottani állítólagos jólétet elbeszélő leveleik következtében tömegesen mennek magyar állampolgárok Hollandia déli részébe azon célból, hogy ott elhelyezkedve, megfelelő megélhetést szerezzenek maguknak. Az újonnan

³⁹ Bozzay Réka: 'Holland tanszék alapításának kísérlete a két világháború között'. In: *Gerundium*, 7:4-3 (2016), 61-71.

⁴⁰ 'A nemzetgyűlés üdvözölte Vilma holland királynőt'. In: *Egyetértés*, 1923. szeptember 7., 1.

bevándorolt egyének azonban Hollandiában az ottani jelenlegi kedvezőtlen gazdasági és munkás viszonyok miatt el nem helyezkedhetnek. A hollandi magyar segélyegylet pedig – bár honosaink érdekében mindent elkövet – hosszú ideig még sem bírja a pénz nélkül utazó magyarok segélyezését, illetve a Magyarországra való visszautazás költségeinek fedezését. Így gyakran megtörténik, hogy a segélylyel ellátott magyar állampolgárok nem hívnék el a jóindulatú utasításokat, tovább csavarognak az országban s ilyen-ílyen lelketlen gyarmatosítók kezeik közé kerülnek, kik azután őket különböző oly helyekre szállítják, hol csakhamar teljesen elpusztulnak. Fentiek alapján tehát munkakeresés céljából a Hollandiába való kiutazás teljesen céltalan és káros.”⁴¹

Debrecen város és a Református Egyház kapcsolatai a két világháború közötti időszakban Hollandiával kifejezetten erősödtek. Ez pedig közvetlen vagy közvetett módon a gyermekvonatoknak volt köszönhető. Hollandiában megnőtt az érdeklődés Magyarország iránt és a hollandok nemcsak Bécsig vagy Budapestig merészkedtek, hanem gyakran ellátogattak a Kálvinista Rómába is, ezzel elmélyítve az egyházi, tudományos és személyes kapcsolatokat.

Kitekintés

1920 és 1930 között összesen több mint 28000 magyar gyermek jutott ki Hollandiába és töltött kint hónapokat, egyesek éveket nevelőszülőknél. Belgiumban 1923 és 1930 között több mint 21000 kis magyar nyaralt. Ugyanebben az időben Svájcba 10000, Svédországba 131, Angliába 603 gyermek került ki. Összesen több mint 60000 gyermek vett részt a gyermekmentő akcióban. Azt is látnunk kell azonban, hogy a gyermekmentő akció sikere nem csak a hollandok segítőkészségének, szociális érzékenységének, felebaráti szeretetének volt köszönhető, hanem a magyar kormány készséges együttműködésének is. És ebbe a humanitárius akcióba magyar részről vegyült némi politikai érdek is. A gyermekvonatok a Trianon utáni Magyarországon az egyik kitörési pontot jelentették a külpolitikai elszigeteltségből. Ebben az időszakban a magyar külpolitika minden lehetőséget megragadott, hogy ellensúlyozza a kedvezőtlen nemzetközi környezet hatásait, az ellenséges szomszédok propagandatevékenységét, Magyarország negatív külföldi sajtóját. Tudományos-, egyházi-, sport- és személyes kapcsolatokat is felhasználtak, hogy a nemzetközi közvéleményt tájékoztassák Magyarország valós helyzetéről, az országot ért tragédiáról, a trianoni igazságtalanságról. Ebbe a politikai helyzetbe simultak bele a Nyugat-Európába induló gyermekvonatok is. Az Országos Gyermekvédő Liga által szervezett humanitárius akció, amellyel, hogy ténylegesen szükséges volt a lesóványodott, háborús traumán túlesett, gyakran árva vagy félárva gyermekek külföldi üdültetése, beleillett a magyar

⁴¹ 'Nem ajánlatos a Hollandiába való kivándorlás'. In: *Egyetértés*, 1922. december 7., 2.

kormány politikájába. A szegény, lerongyolódott magyar gyermekek tízezrei, mint megannyi kis diplomata hirdették puszta jelenlétükkel Hollandiában, Belgiumban, Svájcban vagy Angliában, a sanyarú magyar sorsot és keltettek szimpátiát többmillió Nyugat-európai polgárban a magyarok iránt. A gyermekakció hosszú éveken keresztül sikeresen folyt mindaddig, míg a politikai érdek és a partnerországok mindezt lehetővé tették.

A második világháború után ismét elindultak a gyermekvonatok. Újra magyar gyermekek ezrei jutottak el Hollandiába, Belgiumba, Svájcba, Dániába, Olaszországba, Franciaországba, sőt még Romániába is. A második világháború után azonban a politikai akarat gyorsan elapadt. 1946 és 1949 között jártak a gyermekvonatok, melyeket elsősorban az Actio Catholica, a Református Egyház és a Vöröskereszt szervezett. A kommunista hatalomátvétel, a fordulat éve (1948) ebben is radikális változásokat hozott. 1949 januárjában visszaérkezett az utolsó gyermekvonat Hollandiából, leereszkedett a vasfüggöny és ezután már nem volt lehetséges Nyugatra utazni.⁴² Azoknak a többsége, akik megjárták a gyermekvonatokkal Dániát, Svájcot, Hollandiát vagy Belgiumot sokáig, gyakran életük végéig kapcsolatot tartottak a kinti nevelőszülőkkel, vagy azok gyermekeivel. Számukra a többhónapos, gyakran féléves kinn tartózkodás életre szóló élmény maradt.

⁴² A második világháború utáni gyermekvonatokról lásd bővebben: Pusztai Gábor: 'Gyermekmentő akciók a második világháború után Magyarországon'. In: Aalders, Maarten J., Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan, 2020. 163-193.

Sunt lacrimae rerum
Van a tárgyakra könnyük (Babits)
Egy porcelán gyűjteményről

Ujvárosi Emese
magyar–latin–filozófia szakos középiskolai tanár

Babits korai verse elvarázsolt – aki képes egy öreg karszéknek begyert tulajdonítani, mint egy madárnak, egy enteriőr minden egyes prózai tárgyának lelket adni, ahol sír az asztal, szöggel van keretre feszítve a kép, mint a Megváltó a keresztre, annak van fogalma a tárgyi világ metafizikájáról. A gyermek még érzékeny a tárgyak lelkére. Pólyálja a csuhébabát, meg ne fázzon, pálcára pattan, paripának véli. Szóba tud állni a tárgyak lelkével. Művészek, kivételesen érzékeny emberek megőrzik ezt a képességüket. A francia filozófus, Gaston Bachelard egy háztetőt, egy lépcsőt, kemencepadkát is képes szóra bírni, a többség által lelketlennek vélt objektumok lelkével beszélget.¹ A szó legmélyebb értelmében vett gyűjtő azért veszi körül magát tárgyakkal, mert képes megszólítani és megszólaltatni őket, suttog hozzájuk, kifaggatja, kinyomozza a sorsukat, meghallgatja a történetüket, letörli a könnyüket. Igyekszik mindent megtudni anyagukról, eredetükről, formálódásukról, a korról, amelyben keletkeztek vagy létrehívták őket, stílusukról, az emberek életében eljátszott szerepükről.

A dán Hans Christian Andersen különös adottsággal szólaltatta meg a tárgyakat; meséi másról sem szólnak, mint a némának és lelketlennek gondolt tárgyak beszélgetéséről, titkos életéről. Megszólal a tűzszerzám, a sárcipő, az ólomkatona, a papírból kivágott táncosnő, a színes esernyő, a fenyőfa, a varrótű, az öreg utcai lámpás, de egy letörött üvegpalack nyaka is beszédes tárggyá változik, hasznosítja magát, madáritatóvá alakul egy csepp kalitkában az éneklő kenderike számára.²

A gyűjtő dolga tehát mindent megtudni a tárgyairól, és szóra bírni azokat, hogy akiknek nincs fülük erre a hangra, azok is meghallják.

*

A porcelán iránti vonzalmam eszméletemmel egyidős. Apai nagynéném szobájában volt egy vitrin, alsó polcán igénytelen porcelán szobrocskákkal. Egyszer

¹ Gaston Bachelard: *A tér poétikája*, ford. Bereczki Péter, Kijarat Kiadó, Bp. 2011.

² H. Christian Andersen: *Mesék és történetek*, Magvető, Bp. 2001. ford. Rab Zsuzsa, Uő: *Mesék és történetek felnőtteknek*, Polar Könyvek, Szeged, 2005. ford. Kertész Judit

megkaptam néhányat játszani. Anyaguk elbűvölt. Finoman egymáshoz koccintva csengő hangot adtak. Későbbi emlékeim alapján olcsó hollóházi zenészfingurák voltak, a gyár leggyengébb, hatvanas években kibocsátott darabjaiból. Terítésnél elméláztam a tányérok anyagán és levonós rózsáin – nem szerettem enni, húztam az időt. Ma már tudom, hogy házaló kereskedők terítették azt az olcsó, levonókkal díszített cseh asztali tömegárut, amiből a családi asztalnál a húslevest kanalaztuk. Mindig megkocogtattam a kanállal a tányért, szerettem hallani a csengő hangot, vagy ha hajszáltrepedt volt a tányér, ami bizony gyakran előfordult, akkor más hangot adott a fényes, fehér, áttetsző anyag. A karimán plasztikus növényi dísz futott körbe, a rózsák körvonalát levonó keretezte, ebbe húzott gyors ecsetjével rózsaszín sávot a szalag mellett ülő festő vagy festőnő. Nem tetszett, a szépről már nyolc évesen is más elképzelésem volt. Egy nyáron a herendi gyárban követhetem a készítés fázisait, és a múzeum üvegvitrinjeiben végre szemügyre vehettem az európai gyárak készítményeit utánzó herendi tárgyakat, történeti sorrendbe rakva. Segítségükkel és olvasmányaim alapján alakult ki évek hosszú során át az a gyűjteményemet összeterelő ízlésvilág, érzelmi hangoltság, mely később, esztétikai alapvetéssé finomulva, érzékennyé tett az egyes porcelánból készült tárgyak iránt. Ez az érzékenység lassan formálódott, olykor szenvedéllyé erősödött, bírvággyá, hogy a szépségnek azon kicsi részletét, amit az adott porcelán képviselt, a magaménak tudhassam. Mivel csaknem minden nyáron megfordultam Laborfalvy Róza és Jókai Mór nyári otthonában Balatonfüreden, a régi, szellemében a két művészhez sokkal hübb kiállításon, ez az enteriőr sokat formált fiatal képzeletemen. A biedermeier atmoszféráját híven visszaadó, a mai, jelenvalót megelőző, igényes és letisztult kiállítás számos házi porcelánt felvonultatott. Többek között a híres, ma az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében őrzött, balatonfüredi vedutákkal és tájképi elemekkel díszített herendi teáskészletet, amely originális mű, végre nem másolat, hanem a hazaszeretet és a lokálpatriotizmus szép lenyomata.³ A Róza asszony emlékére berendezett szobában akkoriban a vitrin legalsó polcán foglalt helyet az a rózsaszín festésű, biedermeier stílusú, talpán CF benyomott jelet viselő, dúsan aranyozott teáskanona – a CF jelzést a cseh Pirkenhammer gyár 1846–53-ig alkalmazta –, melynek kiöntő csőjét, a csorbulást megelőzendő, Róza maga toldatta meg ezüsttel. Legalábbis az egykori múzeumőr, idős hölgy szóbeli közlése szerint, meglehetősen hihetően hangzott. E kannához tartozik az alatta található, szintén rózsaszín, levelet formázó, dúsan aranyozott, CF jelet viselő pirkenhammeri tálca, amely plasztikailag is remek alkotás. Laborfalvy Róza szenvedélye a porcelánok iránt közismert volt. Az ő tulajdonát képezte egy füredi régiségkereskedő szerint az F&M jelzésű, rózsaszín, arany keretbe foglalt, biedermeier leányarcképpel ellá-

³ www.imm.hu/hu/contents/25keramia+es+uvegygyujtemeny/5

tott csésze.⁴ A kanna érdekessége még, hogy a növényi indát imitáló fülének és csőrének a sima rózsaszín festés fölött lüszteres, fémesen fénylő bevonata van.

1. kép

Gyűjteményem egyik legkedvesebbje ez a három biedermeier tárgy, annál is inkább, mert Jókai írói nagyságát, személyiségének nagyvonalú emelkedettségét, Rózával kötött házasságának mennyét és poklát mindig közel éreztem magamhoz, valahányszor ránéztem vagy megérintettem (1. kép). Az évenkénti zárándoklat az ő füredi nyaralójukba csak megerősítette ezeket az érzéseket és gondolatokat. Legutóbb Szilasi László remek hármas írói arcképe, érzékeny triptichonja idézte föl Babits, Jókai és Bessenyei emlékét.⁵ Jókai szabadságharc utáni rejtőzködésének, a nemzeti és személyes kataklizmának drámai naplója, Móricz és Róza szerelmi próbájának királyvize ez a szöveg.

Maradjunk a közelükben, Jókai és Róza jó kalauzok lennének a gyűjteményemben. Vajon mi tetszene nekik? Mit csipegetne ki Róza? *A komlólevél min-*

⁴ Ezt a jelet 1853-tól 1873-ig használta a pirkenhammeri gyár. Dr. James D. Henderson: *Bohemian Decorated Porcelain*, Schiffer Publishing Ltd. 4880 Lower Valley Road, Atglen, PA 19310 USA

⁵ Szilasi László: *Amíg másokkal voltunk*, Magvető, 2016.

tás bécsi étkezzel biztosan szívesen megterítene, hiszen élete második felében többet sürgölődött a konyhában, mint a színpadon (2. kép).

2. kép

A tányér aljára fémbélyegzővel nyomták be a 843-as számot, mellé a bécsi pajzsot és az 59-es formaszámot. A tányér formája barokk, plasztikus növényi elemekkel a karimán, öblében bordói vörös komlólevelekkel. A perem plasztikus díszeit kézzel festették, a körvonalat is. A gyár csillaga ekkor már lefelé ment, nem telt aranyozásra. Sorgenthal, a gyár fénykorának tanúja 1805-ben meghalt, ezután kezdett veszíteni a jelentőségéből a bécsi porcelángyár, s csúszott a minőség egyre lejjebb, egészen a gyár 1864-es megszűnéséig. Különös, hogy a birtokomban levő tizenkilenc tányéron alig akad két egyforma évszám: 842, 843, 844, 845 fordul elő leggyakrabban. Kár, hogy 1848-as nincsen, pedig akkor találkozott Móricz és Róza, aki asztaldísz gyanánt biztosan használná – különösen ha találkozásuk emlékére terítene – a *hófehér, arannyal pazarul festett, korai elbogeni tulipánvázát*, s akkor öt szálát tenne e gyöngye, kesernyész illatú, török eredetű, pompás virágból március idusán (3. kép).

3. kép

Téglány talapzaton álló, szétágazó ujjak alkotják a váza testét, arannyal gazdagon festve. Arany levélmintázat borítja az oldalait, a talapzatot arany kartusok ékítik. Magam is minden tavasszal megtisztelem ezt a régi, nemes tárgyat öt szál tulipánnal. Itt, Közép-Európában ritka a tulipánváza, a delfti gyárakban még emeletes is készült belőlük. Ritka szerencse volt e tökéletesen ép, a tizenkilencedik század első harmadából származó, elbogeni gyárban készült, kézzel, gondosan festett darabra bukkanni a régiségvásárban.

Ha tovább kergetőzünk az asztal körül, áttérhetünk más finomságok fogyasztására. Biedermeier kávéskannák, aprósütemények kínálására alkalmas tálkák, teás és kávé csészék kínálóznak a gyűjtemény darabjaiból. Egészen apró süteményeket, bonbonokat kínálhatunk *erről az 1780 és 1810 között készült, talpas, arannyal bevont, klasszicista stílusú, matt arany tölgykoszorúval ékített bécsi tálkáról. A közepén fehér alapon stilizált arany nap tündököl* (4. kép).

4. kép

A tárgy a bécsi gyár fénykorában, a Sorgenthal-korszakban készült.⁶ Később a hanyatló bécsi gyárral sok cseh manufaktúra kelt versenyre, s ebben a versenyben a híres gyár alulmaradt. Ugyanis a cseh porcelángyárak a működő kaolinbányákra települtek, a porcelán gyártásához szükséges mindhárom anyag – kaolin, kvarc, földpát – a közelben rendelkezésre állt. Bécsnek viszont drága pénzért, messziről kellett vásárolnia, szállíttatnia az alapanyagokat, s nem

bírta a versenyt. Ráadásul a Carlsbad környéki bányákból egészen kiváló minőségű kaolint termeltek ki. Ez a két remek, tájképes levonóval díszített, dúsan aranyozott, biedermeier kávéskanna cseh gyárból került ki, a nagyobb Lippert és Haas schlaggenwaldi manufaktúrájából, 1830–1847 között, a kisebb a már említett pirkenhammeri gyárból, 1846–1853 között. Ugyanilyen, levonós, tájképes csészeből fogyasztható hozzá a kávé. A jellegzetes biedermeier kávéskannát készítették un. bécsi rózsás dekorral is, az talán még népszerűbb volt. (5. kép)

5. kép

A német gyárak kezdetben nem mindig tudtak egyenletes fehérségű, jó minőségű kaolinhoz jutni, illetve a kezdeti technológia miatt gyakran maradt a masszában szennyező anyag, ami miatt a kész tárgy szürkés színű, esetleg fekete pontokkal pettyezett maradt. *Ilyen ez a kicsi kávéscsésze is: Ludwigsburgban készült, a 18. század második felében. Plasztikus díszítése pikkelyeket formáz, a porcelán, bár áttetsző, és szép, csengő hangot ad, nem hófehér, és fekete pettyek is láthatók rajta. Gyakorlott kéz finom ecset-*

⁶ Konrad Sorgenthal, 1749–1829, máz alatti kék pajzs, évszám nélkül

tel festette az oldalára a purpur színű rózsából, sárga pöttyös harangvirágból, nefelejcsből, pipacsból álló csokrot; szokatlan bukéta, de szép (6. kép).

6. kép

Teát kétféle csészeből is fogyasztathatunk. A korai meisseni, kagylóra emlékeztető plasztikájú tányérjáról az idő eltüntette az aranyozást, de a csészén annál dúsabban megmaradt. Elbogeni párja vadrózsa-csokorral díszített, a felület arannyal festett dús növényi indázattal borított, alig maradt rajta szabad felület (7. kép).

7. kép

Mondják, idős korára Róza házsártos természetű lett, öreg öltöztetőnői, stasztizái hozták-vitték a pletykát. Üldögéltek a konyhában, a szalonban, rettentő hangerővel káricsáltak, hírre éhesen. Ették a kalácsot, itták a kávé, a teát, melegedtek, pergett a nyelvük. Megnézték a vitrint. Dicsérték. Abból a késsel festett, egyszerű kosárból is kínálhatod a pogácsát, Róza – szinte hallom a hangjukat. *A vitrinben sorakozott a többi Ranftl Muster, vagyis bécsi, kék szalagmintás kőedénnyel, porcelánnal együtt ez a holicson, tálaló edények is voltak ebből a bécsi mustrásnak nevezett fajtából, mindenféle gyárban készítették annak idején ilyeneket.* Eredetileg Bécsben találták ki ezt az egyszerű, de tiszta és kedves díszítményt, ami gyorsan elterjedt az összes európai manufaktúrában. Herenden porcelánból gyártottak ilyen készletet a korai években, de Holicson, Pápa, Kassa, Telkibánya, Apátfalva, Carlsbad, Elbogen is szívesen alkalmazta máz alatt, máz felett, porcelánra, kőedényre, ahogy esett. Biztos vagyok abban, hogy Rózának is volt ilyen, a Petőfi Irodalmi Múzeum Petőfi és Arany hagyatékából is őriz bécsi kék szalagmintás tálakat, háromlábú tejesedényt. *Gyűjteményem szalagmintás kannái, cukordobozai Tatán, Holicson, Elbogenben készültek, a 18. század végén és a 19. század elején. A tálak Elbogenből és Carlsbadból valók, a tányérok Thun gróf klösterlei gyáráat dicsérik (8. kép).*

8. kép:

Azért mégiscsak a vitrin megszemlélése volt az igazi élvezet az idős hölgyek számára. Amíg hiányos fogazatukkal nyammogták a kalácsot meg a süteményt, iszogatták a kávé meg a teát, legeltették a szemüket a vitrin tárgyain: Róza jubileumi ezüst koszorúján, ritkán használt rózsaszín kannáján, fekete strucc toll legyezőjén. *Három csudaszép leányzó állt a vitrin tetején, a herendi lámpa előtt: közöttük a berlini potpourri-vázácskák (mitagadás, egy kis illatosító nem ártott ennyi ritkán mosakodó vénasszony mellé).* Vagy mit is beszélék, a középen álló

figura lehetett volna a grófnő Mozart Figaro házassága című operájából, olyan méltóságteljes és komoly szépség, szakasztott Almaviva grófné, aki maga mellé állított két szobalányt, Susannát és Blondét, a Szöktetésből. Mindhárom női alak gyertyatartó-funkcióval készült, illetve készítésük ürügyéül a gyertyatartás szolgált, de tulajdonképpen nem azok, hanem szobrok, porcelánból. A Bohémiai porcelán című könyvből tudjuk, hogy a legszebb figurákat a prágai és a klösterlelei gyárban formázták.⁷ A porcelánkészítés mestere, Christian Nonne dolgozta ki a gyár működését, és emelte magas színvonalra, a tulajdonos, Thun gróf megalégedésére. A gyár 1794-es alapításától máig működik. Fénykorát az 1800-as

évek derekán élte, prágai és bécsi kiállításokon nyert díjakat. Festett bisquit figurái a legigényesebben megformáltak. A klösterlelei gyár technikai és művészi felkészültsége vetekszik a német porcelánokkal, ezért a figurák bátran összehasonlíthatók plasztikai megformáltság és színezés szempontjából egyaránt, és nem maradnak alul ebben a versenyben.

A vitrin tetején álló három nőalak Klösterleben készült, az 1850–1860-as években. Anyaga mindegyiknek bisquit, vagyis máz nélküli, festett porcelán. Az egyszerűség kedvéért grófnőnek nevezett figura harminckét centiméter magas, maga a nőalak tizennyolc centiméter. Fatörzset imitáló támasz előtt áll, amiből bronzszínű levelekkel díszes fém gyertyatartó emelkedik ki, két ágán porcelán gyertyacsészét tartva.

Ezekről metszett üvegcsépek függenek, összecsendülve szép hangot adnak. A grófnő arca ábrándos, tekintete a távolba néz, haja fehér, rizsporos, öltözeke rokokó-későbarokk stílusú, előkelő, finom mintázatú szoknyáján arany pettyek, egyik kezében rózsza, másikban csipkés kendőt szorít. A fej kidolgozása, az ecsetkezelés módja eltéveszthetetlen, mint a kézírás, s bár a tárgy jelzetlen, két-

⁷ Emanuel Poche: *Böhmisches Porzellan, Artia*, 1956. Prag, Fotografien von Josef Ehm

ség nélkül beazonosítható. A gyár szobrásza ekkor Anton Lechner, festői Anton Voigt és Heinrich Christian Eschner. Igazgatója ez idő tájt Karl Venier (9. kép).

Almaviva grófné két szobalánya két különböző temperamentumot képvisel: egyikük mezítláb perdül táncra, a másikuk szende tekintettel támaszkodik egy posztamensnek, melyre vázához hasonló gyertyatartót emel. A figura dinamikus, lába lépéshez széttárva, öltözéke a szobalányok tipikus, szemrevaló pruszlikja és szoknyája, hajában piros szalagcsokor, cipője szintén piros. A másik leányzó mezítláb táncol, fejét a tánc lendületében büszkén felveti, haját főkötő takarja, arcán nem tükröződik érzelem. Talán színésznő, mint egykor Laborfálvy Róza? (10. kép)

10. kép

Abban bizonyosak vagyunk, hogy mind Róza, mind vendégei örömet lelték volna a három klösterlei figurában.

*

Összes porcelánjaim közül ennek a prágai vázának volt a legmagasabb ára, pedig törékenyért sokat nem szeretek adni, de ez ritka pompás darab, talpán benyomott jel: K&G, PRAG, 1842. *Füles urnaváza, mesterien formált és festett biedermeier darab, türkizkékben és aranyban fűrdik, két oldalát mesés csokor díszíti: rózsa, hajnalka, tulipán. Huszonnégy centiméter magas, tizennyolc centiméter széles, színe és mintázata jellegzetesen biedermeier, plasztikája pazarló-*

an gazdag későbarokk. Anyaga vastag, de tiszta, áttetsző, csengő porcelán, égetése hibátlan, nem torzítja égetési repedés, deformálódás. A vastag aranyozás, ami oly jellegzetes dísz a cseh porcelán tárgyaknak, szinte teljes épségben megmaradt a felületen. Technológiai és esztétikai értelemben egyaránt a legmagasabb színvonalat képviseli (11. kép).

11. kép

Egy gyűjteményben mindig vannak egyenlőbbek, azaz a szívhez közelebb álló darabok, amelyek akár alkalmilag, akár tartósan a gyűjtő kiválasztottjai, és a gyűjtemény gerincét alkotják. A gyűjtő személyes emlékei, érdeklődése, a tárgyról szerzett tudása, ízlésének alakulása befolyásolhatja, időről időre megváltoztathatja a szeretett tárgyak rangsorát. Ugyanakkor vannak megmagyarázhatatlan vonzalmak. Soha nem jártam Karlsbadban és környékén, mégis mindig megdobban a szívem, ha régi cseh porcelánt látok. Anyaguk stabilitása, kitűnő minőségük, nemes formájuk, élénk színeik, gazdag aranyozásuk könnyen felismerhe-

tővé és beazonosíthatóvá teszik ezeket a darabokat. Szívesen végignézném Schlaggenwald, Pirkenhammer, Elbogen, Klösterle gyárait, s talán egyszer meg is teszem. Számomra a cseh porcelán mindig a cseh kultúrát reprezentálja, felidézi a vad és titokzatos Karlsbad környéki erdős hegyvidéket, a Moldvát, úgy, ahogy Georg Sand: Consuelo című romantikus regényében megjelenik.

Voltam viszont Koppenhágában, és nem mulasztottam el a Királyi Porcelángyárat meglátogatni. Akkoriban nálunk még lenézték a biciklivel közlekedőket, és városi, kölcsönözhető kerékpárokról sem hallott még senki. Egy dán koronáért lehetett biciklit bérelni, azzal tekertem ki a gyárhoz. A portástól érdeklődtem, hol találom a bemutató termet. Vörös téglás, barátságtalan épület felé mutatott a rideg gyártelepen. Nyikorgó, hatalmas ajtónak kellett feszülni, senki sem volt a sötét előtérben. Felmentem a lépcsőn, s egy, az előbbihez hasonló, de valamivel kisebb ajtón kopogtattam. Nem érkezett válasz, ezért nagy erővel benyomtam ezt is, és egy poros, magas, üveges szekrényekkel tagolt, folyosókra osztott hatalmas térbe kerültem. Az üveges tárlók polcai zsúfolva voltak az 1775 óta gyártott porcelán tárgyakkal, időbeli rendben sorakoztak, felfoghatatlan mennyiségben. A felhős délelőtt szürkességét a talán soha nem mosott ablakok homálya növelte, a szekrények alsó része zárva volt. Szorongva és elveszetten lépkedtem a furcsa térben, amikor nyikordulást hallottam, és egyszer csak előttem állt egy ápolt, decens, barátságos idős hölgy, aki először dánul, majd angolul kérdezte, mit akarok. Amennyire szerény angolságom engedte, beszéltem neki a porcelánok iránti vonzalmamról, és előadtam azt a keveset, amit a dán királyi porcelánmanufaktúráról hallottam. Türelmesen mosolygott, aztán elkezdett kalauzolni az archívumban, egy-egy kisebb tárgyat szemléltetésképpen kiemelt a vitrinekből, sárgult újságokat, katalógusokat mutatott, s elvezetett egy teljes Flora Danica készletet rejtő, hatalmas üveges szekrényhez.⁸ Mutatott tájképes urnavázákat, melyeket a régi Koppenhága vedutái díszítettek, bájos, kék szalmavirág- dekorú teáskészleteket, és a tizenkilencedik század végén készült, máz alatti festésű, kékes-szürkés Art Nouveau vázákat, figurákat. Legalább két órán át tanított, foglalkozott velem, mialatt a szemem, mint a szivacs, szívta magába a felséges látnivalókat. Hálás kézfogással vettem tőle búcsút, mindig emlékezni fogok rá, hogy engem, az idegent, barátsággal, bizalommal és nagyvonalúsággal fogadott, s hatalmas tudásából valamennyit átadott.

A koppenhágai porcelánokkal való találkozás nem múlt el nyom nélkül. Az egyetlen debreceni aukciós házban pillantottam meg *három gyönyörű dán vázát*: a pitypangos Royal Copenhagen jelzésű, 1908-ból való darab szépsége kivételes. A másik kettő a Bing & Grøndahl gyárból került ki, a nagyobb szélfüttá dán tájat ábrázol szélmalommal, a kisebb hullámzó tengeren haladó vitorlás hajót. Ezeknek a máz alatt kézzel festett, csaknem monokróm tárgyoknak a szépsége abból

⁸ www.floradаницaonline.com/the_history_about_royal_copenhagen_

ered, hogy a szemlélő mintha a hajnali pára kékségén átszűrve érzékelné a látványt. Birtokolok még egy *Royal Copenhagen kínálót*, plasztikus rák díszítménnyel, erre egy balatonfüredi régiségkereskedésben akadtam (12. kép).

12. kép

Magyarországon nem ismerik, és kevésbé értékelik a dán porcelánt, ritkán lehet találkozni vele. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteménye tartalmaz néhány 1890 és 1905 között készült Royal Copenhagen vázát, de egyik sem olyan szép, mint az, amelyikre a pitypangot festették.⁹ Sajnos, Flora Danica tárgyam nincs, pedig ez a dekor a legszebb, leghazafiasabb, legelegánsabb az összes európai gyár mintakincse közül. Több mint háromezer színezett, Dánia flórájáról készült rézmetszet képezi ennek a felséges, a felvilágosodás szelleme által ihletett dekornak az alapját. VII. Keresztély dán király Katalin cárnőnek szánta ezt a páratlan ajándékot, melyet a cárnő halála miatt sosem tudtak átadni, ezért a dán királyi ház birtokában maradt. Johann Christoph Bayer festő tizenkét évig tartó munkájába került, míg a rézmetszetek közül ezernyolcszázat porcelánfestményé formált. Elmélyült, pontos, a tökéletességet kísértő munkája páratlan műalkotást hozott létre: a porcelánművészet Enciklopédiáját, a felvilágosodás, a tudomány apoteózisát. A herendi Viktória-minta lopás, kínai előkép utánzata elárulja Herend eredeti szerepét, ami az arisztokrata családok által használt európai készletek darabjainak pótlásán alapult. Másolt, utánzott, s nem jutott eszébe

⁹ Horváth Hilda: *Iparművészeti kincsek Magyarországon*, Athenaeum Kiadó, Bp., 2000.

a tervezőknek, hogy a magyar rétek dudváját liliommá szenteljék a porcelánégető kemencék tüzeiben. A dánok merték a lósóskát, az útilaput a legszebbnek és legértékesebbnek gondolt, királyi ajándéknak szánt készletükre helyezni, mert nekik az utolsó porcsin is szent volt, ami dán földön termett. Hazájuk, ami sziget és félsziget, szélfúttá dűne és az Északi- tenger gránit sziklája, otthont ad nekik évezredek óta. Sirályos étkezésükből egy teáscsészém van, aljjal.¹⁰

Minden gyűjtemény hosszan tudna beszélni önmagáról, de talán szerencsésebb, ha itt lezárjuk a látnivalók sorát. Pedig még semmit sem szóltam a megszerzés élményéről, a meghatározás izgalmáról, a tárgyak belesimulásáról a meglevők sorába. Az íróasztalomon két tizenkilencedik századi gyufatartó áll, bennük gemkapcsok, ceruzabelek, radírok. Schwartzlot festéssel szárnyas kis amorettek röpködnek rajtuk (13. kép).

13. kép

Vigyáznak rám, a gyűjteményemre, az olvasóra, ha szeretett nézelődni és gyönyörködni benne. Pici szárnyaikkal búcsút intenek.

¹⁰ Royal Copenhagen Porcelain 1775–2000, NYT Nordisk Forlag, Arnold Busck, é. n.

A DEBRECENI AKADÉMIAI BIZOTTSÁG ÉLETÉBŐL

Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottságának 2019. évi munkájáról

Gergely Pál biokémikus, akadémikus, elnök
Hodossy-Takács Előd teológus, főtítkár
Magyar Éva közgazdász, titkárságvezető
MTA DAB, Debrecen

Létszám és tudományos potenciál

A DAB tevékenysége három megyére terjed ki: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok tudományos életét van hivatva összefogni. Nagy figyelmet fordít arra a bizottság vezetése, hogy az országhatáron túl is segítse a tudományos élet szervezését, s a regionalitást a legtágabban értelmezve építse ki kapcsolatait a hozzá közel eső országok tudósaival. A keretek tekintetében az elmúlt év nem hozott változást, továbbra is a kárpátaljai és az erdélyi kapcsolattartás áll a középpontban. Kárpátalján változatlanul szűkek a kutatási lehetőségek, Erdélyben ezen a téren a helyzet összehasonlíthatatlanul jobb.

Területi bizottságunk létszámát tekintve a legnagyobbak közé tartozik: köztestületi tagjaink száma 1400 fő, ebből 30 akadémikus, 247 MTA doktora címet és 584 PhD fokozatot szerzett kutató. Az Akadémiai Adattár frissítését folyamatosan végezzük, a PhD fokozattal rendelkező kutatók belépését igyekszünk elősegíteni.

A testületi munka segítségét az MTA TABT Debreceni Területi Bizottság Titkárságán 7,5 fő végzi. A közalkalmazotti létszám nem változott.

Területi bizottságunk 2019. évi tevékenységét 14 szakbizottságban és 89 munkabizottságban látta el, 176 rendezvénynek biztosított helyszínt. A végtelenül színes feladatok, melyeket a szak- és munkabizottságok végeznek a régióban hatalmas értéket jelentenek. Az DAB elnöksége törekszik arra, hogy olyan szervezeti struktúrák alakuljanak ki, amelyek a szak- és munkabizottságok számára a legharmonikusabbak. A határon átnyúló kapcsolatok szorgalmazásával, több tudományterület együttműködésével, gyakorlati szakemberek bevonásával közös eredmények megvalósulása a cél.

Az MTÜ programjai

A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat 2019. évi központi témája „Értékteremtő tudomány” volt. A DAB számos tudományos előadás, konferencia, szimpózium, workshop megszervezésével szolgálta a tudomány legújabb

eredményeinek népszerűsítését. A tudomány érdekes és izgalmas, a társadalommal együttműködve képes gyors fejlődésre és mindenekelőtt arra hivatott, hogy feltárja és megmutassa az általunk ismert világ sokszínűségét. Ehhez minél inkább érthetővé, láthatóvá és érezhetővé kell tenni a tudomány nagyszerű eredményeit.

A Magyar Tudomány Ünnepeinek időszakában a Debreceni Akadémiai Bizottság szervezésében 22 rendezvény valósult meg.

A DAB helyi megnyitó ünnepségén tudományos előadást tartott *Freund Tamás* az MTA alelnöke „Agyhullámok – memória – kreativitás: Belső világunk és az információrobbanás hatásai” címmel. Előadásában biológiai példák, s az agy működésének megismertetése révén rávilágított a társadalmi-fejlődési tendenciákra, zsákutcákra, melyekkel valamennyien, akár a mindennapokban is találkozunk, ilyen például a tanulás, a művészetoktatás és a memória témaköre. Az ünnepségen került sor az MTA Atommagkutató Intézete 2019. évi Szalay Sándor-díjának átadására is, amelyet a Tudományos Tanács döntése alapján *Kunné Sohler Dorottya* a 2000-es évek elején kapcsolódott be a radioaktív nyalábokon végzett magszerkezeti kutatásokba. A stabilitási sávtól távoli, erősen neutrontöbbletes atommagokban vizsgálta a héjzáródások eltolódását és az ehhez kapcsolódó magszerkezeti jelenségeket. Az elmúlt évtizedben vezető magfizikai laborokban számos kísérlet témavezetője volt. Az intézetben a radioaktív nyalábokon végzett gamma-spektroszkópiai kutatások felelőse lett, koordinálta az intézet részvételét a nemzetközi kollaborációkban.

Az MTA DAB a tudomány szereplői mellett a gazdaság képviselőit is díjazta, átadásra kerültek az Észak-Alföldi Innovációs Díjak immár 22. alkalommal. Észak-Alföldi Regionális Innovációs Díj célja a nemzeti szinten, vagy az Észak-Alföldön kiemelkedő eredménnyel járó termékfejlesztést, technológiafejlesztést, informatikai rendszerfejlesztést, szolgáltatásfejlesztést célzó tevékenység, valamint kimagasló gazdasági teljesítmény elismerése. A Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara innovációs díjazottja *ALLTEST Műszerfejlesztő és Szolgáltató Kft.* okostelefonra fejlesztett új univerzális mérőműszerek kialakításáért a Magyar és az Uniós építőipar számára. Elismerő oklevélben részesült a *CAD + Inform Kft.* C+I Közműhálózat Tervező Rendszer pályázata, valamint a *Xeropan International Kft.* – Angoltanár a zsebben, avagy a mesterséges intelligencia a nyelvtanulók szolgálatában című pályázata. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Kereskedelmi és Iparkamara díjazottja a *Cabinworld-Sthal Kft.* átfogó technológiafejlesztés kialakításáért. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kereskedelmi és Iparkamara díját a *Marso Kft.* nyerte el Abroncs IQ című pályázatával.

Központi szervezésű rendezvények

Az MTA Debreceni Területi Bizottságának vezetése, szak- és munkabizottságai törekszenek a szélesebb közönséget érintő kérdések megvitatására, azok közvetítésére, érdekes, és hasznos ismeretek nyújtására.

Az MTA elnökének a Területi Bizottságoknak juttatott 4-4 millió Ft-os támogatása lehetővé tette kiemelt rendezvényeink méltó megrendezését. (pl. PhD konferencia, Kiadványpályázat, Nobel-Nap Debrecenben, hagyományos karácsonyi ünnepségünk).

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága kiemelt szerepet szán a fiatal nemzedék tudományos tevékenységének felkarolására. 2019-ben PhD fokozattal rendelkező kutatók számára hirdettünk meg pályázati lehetőséget a Debreceni Egyetemen közösen. A legsikeresebb pályaművek készítői szimpóziumon is bemutatkozhattak. A bíráló bizottság döntése értelmében 7 előadásra került sor 2019. november 20-án. Az értékelés egyik szempontja a tudományterületek sokszínűségének a bemutatása volt, és a kiváló pályamunkák gyakorlati hasznosíthatóságát vette alapul. Az előadók egyben pályadíj nyertesek is voltak. A 15 perces előadások alkalmával az előadók törekedtek a szakmai részletektől mentes, lényegyet kiemelő, közérthető előadásmódra, kölcsönösen gazdagítva egymás és az érdeklődők látókörét. Bemutatásra került az orvosi diagnosztikai vizsgálatok során használt kontrasztanyag megfelelő összetételének kialakítása, megtudhattuk, hogy a 250 év óta termelt spárgának 80%-át Csongrád és Bács-Kiskun megyében termesztik és optimális körülmények esetén a növény akár naponta kétszer is szedhető. Elemzést hallhattunk arról, hogy hogyan jelenik meg a múlt a mai német képregényekben és milyen hatások befolyásolják a képzőművészetet. Értesültünk arról, hogy a szemlencsében kialakuló katarakta betegség a vezető vaksági ok a világon és hogy a demokráciában van a legnagyobb lehetőség a közügyek nyilvános bírálatára. Betekintést kaptunk egy középkori magyar arisztokrata család, a Perényi család birtokviszonyaiba és szerepvállalásukba az akkori társadalmi rendszer folyamataira.

2019-ban hagyományt teremtve negyedik alkalommal került megrendezésre a Nobel-Nap Debrecenben. Az érintett tudományterületek jeles hazai képviselői mutatták be élvezetes előadásokban:

Fizikai Nobel-díj: James Peebles, Michel Mayor és Didier Queloz – Ludmány András (Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont): Új szereplők az Univerzumban

Kémiai Nobel-díj: John B. Goodenough, M. Stanley Whittingham és Akira Yoshino –

Kalmár József (DE TTK Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszék): Lítium-ion-akkumulátor – Újratöltve?!

Élettani vagy Orvostudományi Nobel-díj: William G. Kaelin Jr, Sir Peter J. Ratcliffe, Gregg L. Semenza –

Virág László (DE ÁOK Orvosi Vegytani Intézet): *Orvosi Nobel-díj az oxigén-érzékelés mechanizmusának feltárásáért*
 Irodalmi Nobel-díj: Peter Handke –
 Horváth Andrea (DE BTK Germanisztikai Intézet):
A határ tapasztalata és átlépése: Peter Handke
 Közgazdasági Nobel-díj: Esther Duflo, Michael Kremer, Abhijit Banerjee
 Szabó-Morvai Ágnes (DE GTK Közgazdaságtan Intézet): *A szegénység leghalmozható. Abhijit Banerjee, Esther Duflo és Michael Kremer kísérleti módszerei*

2019-ben is sikeresnek bizonyult a DAB-Klub működése. Ismeretszerző, amatőr alkotó, városi értelmiségi közösség számára szervezzük havonta két-három alkalommal az eseményeinket. Az érdeklődő lakosság körében is egyre népszerűbbek a programok. Tavaly 19 DAB-Klub rendezvényt tartottunk és 12 kiállításon mutatkoztak be jeles alkotók műveikkel.

Elismerések és kapcsolatok

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága kiváló kutatók tevékenységét ismerte el 2019. február 20-án hagyományos éves közgyűlésén, a DAB legmagasabb kitüntetésében, a DAB Pro Scientia Éremben részesülők előadás formájában mutatták be legújabb kutatási eredményeiket.

A DAB Pro Scientia díjazottja E. Kövér Katalin akadémikus „*Molekulaszerkezet, dinamika és kölcsönhatás az NMR spektroszkópia tükrében*” címet adta előadásának. A hallgatóság látványos, gyakorlati bemutató segítségével kaphatott betekintést a gyógyszergyártást és a biológia területeket közvetlenül segítő elemző technikába.

A bizottság másik DAB Pro Scientia díjazottja Szöllősi János akadémikus, az emlőtumorok kezelésének összetette mechanizmusát mutatta be „*Fókuszban az Erbb2: a sejtbiofizikától az immunterápiáig*” című előadásában.

A közgyűlés további díjazottjai:

- DAB Plakett: Csorba Péter, DE TTK Földtudományi Intézet, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék professzora, Óvári Gyula, NKE HHK Katonai Repülő Intézet professzora, Repülő Sárkányhajtómű Tanszék, Szegedi Andrea, DE ÁOK Bőrgyógyászati Tanszék professzornője

- DAB Elismerő Oklevél: Csizi Endre, fény- és hangtechnikus

A könyvkiadáshoz a szak- és munkabizottságok tudásuk hozzáadott értékével járulnak hozzá. Aktívan részt vettünk az évente négyszer megjelenő „Debreceni Szemle” összeállításában. (<http://szemle.unideb.hu>). Az Elnökség felhívja a szak- és munkabizottságok figyelmét a Debreceni Szemlében történő publikálás lehetőségére, a lap folyamatosan várja a tudományos eredményeket bemutató írásokat. A folyóirat filmes blokkot indított.

A kiadványpályázaton nyertes művek:

- Maticsák Sándor: A magyar nyelv eredete
- Balajthy Ágnes: „Egy eredendő Másból”
- Lévai Csaba: A förtelmes kereskedelem
- Szabó László: Tanulmányok a magyarrá lett jászokról

Az MTA Területi Akadémiai Bizottságok találkozója 2019-ben Kolozsváron volt. A hazai területi bizottságok képviselői mellett a tanácskozást személyes jelenlétükkel megtisztelték a külföldi magyar területi képviselők is.

Az MTA DAB székház rendezvényein a teljesség igénye nélkül résztvevőként, vagy vendégként a következő közismert személyiségek vettek részt: *Csikos Sándor* Jászai Mari-díjas érdemes és kiváló művész, *Duffek Mihály* zongoraművész Debrecen díszpolgára, *Sipos László* az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának tagja, *Kapocsi István* a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága általános igazgatóhelyettese, *Láng István* az Országos Vízügyi Főigazgatóság főigazgatója.

Infrastruktúra

2019-ben a titkárság irodái újultak meg elősegítve a munkatársak ügyintézését és a látogatók komfortérzetét. 2020-ban az épület további részei is megújulnak. A könyvtárhelyiséget videokonferencia teremmé alakíthatjuk át, a klub és az aula további részei is felújításra kerülnek, a külső homlokzat festése és a kerítés korrózió elleni védelme is megvalósul. Köszönjük a felújításokhoz nyújtott támogatást.

Szak-és munkabizottságok tevékenysége

Az *Agrártudományi Szakbizottság* tevékenységében kiemelkedő szerepet kapott a szántóföldi növénytermesztés agronómiai és ökonómiai hatékonyságának kérdése, a klímaváltozásból következő agrárökológiai kockázatok csökkentésének lehetősége. Ennek keretén belül érdekes gyakorlati alkalmazási területeket jártak körül (metszési bemutató), és foglalkoztak a fogyasztható részekkel rendelkező dísznövények kérdéskörével is.

A *Biológiai és Környezettudományi Szakbizottság* a Debreceni Hidrobiológus Fórum keretében, a föelőadással a restaurációs ökológiai lehetőségeit a vízgazdálkodásban jártak körül. A Bizottság tagjai több GINOP pályázatban vesznek részt. A Természet- és Környezetvédelmi Munkabizottság vezetése személyi változás előtt áll, reméljük, hogy a bizottsági munkát ez nem fogja gátolni, rendkívül fontos területről van szó.

A *Bölcseleti, Művészet- és Vallástudományi Szakbizottság* rendezvényei közül a 19. századi filozófiatörténeti kérdéseket vizsgáló “Hang, szó, szellem” című programot emeljük ki. A Szakbizottsági jelentés nem tért ki a Zenetudo-

mányi Munkabizottság tevékenységére, ez a terület sajnos meglehetősen szerényen van jelen a DAB életében. Jó lenne, ha ez változna a jövőben.

A *Földtudományi Szakbizottság* két nagyobb konferenciát jegyez, ezeken 167 előadás hangzott el összesen. Külső helyszínen, Kisvárdán is rendeztek konferenciát (VIII. Magyar Tájékológiai Konferencia). Új, a DAB elnökség elképzeléseivel minden tekintetben egyező kezdeményezésük volt, hogy netes kapcsolaton keresztül lehetővé tették a Geological Society (London) előadásainak követését. Ismert szándékunk, hogy szeretnénk egy olyan termet kialakítani a székházban, ami minden tekintetben lehetővé teszi a netes kapcsolaton át folytatott szakmai és szakértői munkát (zárt rendszereken keresztül bonyolított szavazást is). A Meteorológiai Munkabizottság a hat éve elhunyt Justyák János professor emeritus tiszteletére rendezett emlékülést.

Az *Irodalom-, Nyelv-, Kommunikáció- és Médiatudományi Szakbizottság* fő célkitűzése a más tudományágakkal és a régió kívüli akadémikus közélettel folytatott párbeszéd erősítése volt, emellett célként fogalmazták meg az interdiszciplináris tudományos eredmények népszerűsítését. Új rendezvénysorozatot indítottak, eddig az első három előadást szervezték meg ennek keretében, Nyelvészeti esték a DAB-ban címmel. A Nyelvtudományi Munkabizottság vezetésében történt személyi változás, és kiemelkedő eseményként jegyezzük, hogy az MTA 191. közgyűlésén a Szakbizottság két tagját is a testület levelező tagjává választották – szeretettel gratulálunk Debreczeni Attilának és Hoffmann István-nak.

A *Jog- és Közgazdaságtudományi Szakbizottság* igyekezett önálló, kizárólag a szakbizottság szervezésében megvalósuló programokat is tartani, ennek volt eredménye a környezeti fenntarthatóság társadalomtudományi megközelítéséről rendezett kerekasztal-beszélgetés.

Aktív évet zárt a *Kémiai Szakbizottság* is, rendezvényeik közül azonban csak egyetlen eseményt emelünk ki: 2019 a Periódusos Rendszer Nemzetközi Éve (is) volt, a Szakbizottság a 150 éves évforduló alkalmából múlt év decemberében tudományos ülést szervezett, melyen Posta József tartott előadást a periódusos rendszer kémiai, tudománytörténeti és filozófiai jelentőségéről.

A *Matematikai, Fizikai és Informatikai Szakbizottság* nagyon összetett területeket fog át. Ennek következménye, hogy az egyes munkabizottságok egymástól távolabb eső területeken voltak aktívak. Az informatikai területen az adattudomány és a mesterséges intelligencia, matematikai téren az alkalmazás-centrikus matematika, a fizikusoknál pedig a tudománynépszerűsítés nagy hangsúlyt kapott. Azt is meg kell jegyezni, hogy az MTA-t érintő változások hatása Debrecenben a legerőteljesebben ezen a területen vált nyilvánvalóvá, főleg az Atomkiban dolgozó tagtársak esetében igaz ez.

A *Műszaki Szakbizottság* esetében a Gépészeti, a Hidrológiai és a Repülőműszaki Munkabizottságnál egyaránt hangsúlyos törekvés volt a tudomány és a

gyakorlat erőteljes összekapcsolása. Itt eredmények még előttünk álló bemutatását emeljük ki: 2020-ban a Hidrológiai munkabizottság (melynek tagjai a felszíni és a felszín alatti vizekkel kapcsolatos kutatási, gazdálkodási és igazgatási területekről érkeznek) a Debreceni vízbázis földtani értékeléséhez kapcsolódó adatok bemutatására készül.

A *Nevelés-, Művelődéstudományi és Pszichológiai Szakbizottság* új munkabizottsággal bővült: életre hívták a Zenepedagógiai Munkabizottságot. A 2019-ben rendezett konferenciáik tematikáját a szaktudományos kutatómunka elmélyítése mellett a gyakorlati alkalmazás igénye is meghatározta; ezekhez a már megjelent eredmények népszerűsítése járult. Ennek jegyében mutatták be pl. a Pedagógusok Arcképcsarnokának 18. kötetét itt, a székházban.

Legnagyobb szakbizottságunk változatlanul az *Orvostudományi Szakbizottság*, 24 munkabizottsággal. Ezen a területen 36 nagyobb rendezvényről számoltak be az összefoglalók, melyeken 300 előadó és 6000 résztvevő fordult meg. Nehéz egyetlen programot kiemelni ezek közül, ezért csak megemlítjük, hogy a kutatási eredmények folyamatos felmutatása mellett több helyen találkozunk a jelentésekben a társadalmi felelősségvállalás talán kevésbé látványos, de rendkívül fontos területeinek hangsúlyozásával is, ezen a téren a Geriátriai Munkabizottság és a Sportbiológiai és Mozgásszervi Munkabizottság rendezvényei emelkednek ki (pl. Alzheimer Café).

A *Társadalom- és Történettudományi Szakbizottság* programjai közül a Cselekvő arisztokraták c. konferencia mellett több fontos könyvbemutató is említést érdemel, a programok jelentős része a Tudomány Ünnepehez kapcsolódóan került megrendezésre. A Szakbizottságban hangsúlyos a határon túli műhelyekkel folytatott kapcsolattartás.

A *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szakbizottság* tevékenységéről sajnos közelebbi információnk nincs, jelentésük nem érkezett be. A Szakbizottság tevékenysége kapcsán felmerülő kérdéseket az Elnökség következő ülésén kénytelen lesz áttekinteni. A *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottság* viszont elküldte beszámolóját, mely jelzi, hogy a korábbi műhelyek most is működnek. A szolnoki felsőoktatás az elmúlt időszakban több változáson is átesett, ennek egyik következménye, hogy az Agrár-műszaki Tagozat jelenleg működésképtelen, a szakbizottsági elnök bejelentette, hogy kezdeményezni fogja megszüntetését. Ugyanakkor biztató, hogy a jövőben letisztult profillal más területek erősödhetnek, és se a kutatás, se a tudománynépszerűsítés ügye nem kerül veszélybe a megyében. Örömmel vettük, hogy februári tanácsülésünkön megjelent Hubai Imre, a megyei közgyűlés elnöke, és hangsúlyozta a megye elkötelezettségét a tudományos élet fejlesztése mellett.

Összegző megállapítások

A MTA életét 2019-ben különböző jelzőkkel illette a politikai és a szakmai közvélemény. A jelzők közül ki-ki vérmérséklete szerint választhat. A DAB elnöksége folyamatosan figyelte a változásokat. Nem szeretnénk idézni a felbukkanó jelzőket, mert az nem lenne méltó hozzánk, de azt megerősíthetjük, hogy sehol nem találkoztunk a “nyugodt építkezés éve volt” szóösszetétellel, egyetlen olyan dokumentumban sem, ami az MTA 2019-es évével összefüggésben született. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert mi, a területi bizottság elnöksége, a változó környezetben is arra koncentráltunk, hogy a szak- és munkabizottságok kiterjedt hálózata a legnyugodtabb körülmények között dolgozhasson. Az elmúlt évről született jelentések alapján kijelenthetjük a legfontosabbat: a debreceni tudományos élet akadémiai szervezete, a DAB 2019-ben is betöltötte feladatát. A szakbizottságokhoz tartozó kutatók végezték munkájukat, az eltervezett rendezvények magas szakmai színvonalon zajlottak. Székházunkban a felújítási folyamat nem akadt meg, és a klub programjai éppúgy megtöltötték a termeket, mint korábban. A tavalyi év sikeres volt a DAB életében, és ez mindenekelőtt a szak- és munkabizottságokban elkötelezett munkát végző kollégák érdeme. Ezt bizonyítják a beérkezett jelentések. Szeretnénk ezen túl azt is kiemelni, hogy a jelentések nagyobbik része az intenzív nemzetközi kapcsolatok mellett bővülő, vagy régóta fenntartott határon túli magyar kapcsolatokról, kooperációról is beszámolt.

Őszintén reméljük, hogy az előttünk álló elnökségi ciklusban is az elmúlt hat évhez hasonló szép eredményekről, komoly szakmai sikerekről és a tudomány eredményeinek pontos megismertetéséről szólnak majd a jelentések. A DAB-hoz tartozó valamennyi kutatónak szeretettel gratulálunk az elért eredményekhez – a DAB sikere az ő sikerük.

Kazinczyak és Kossuthok nyomában (Források Zemplén megye 18. századvégi társadalmának megismeréséhez)¹

ifj. Barta János

történész, professor emeritus, Debreceni Egyetem

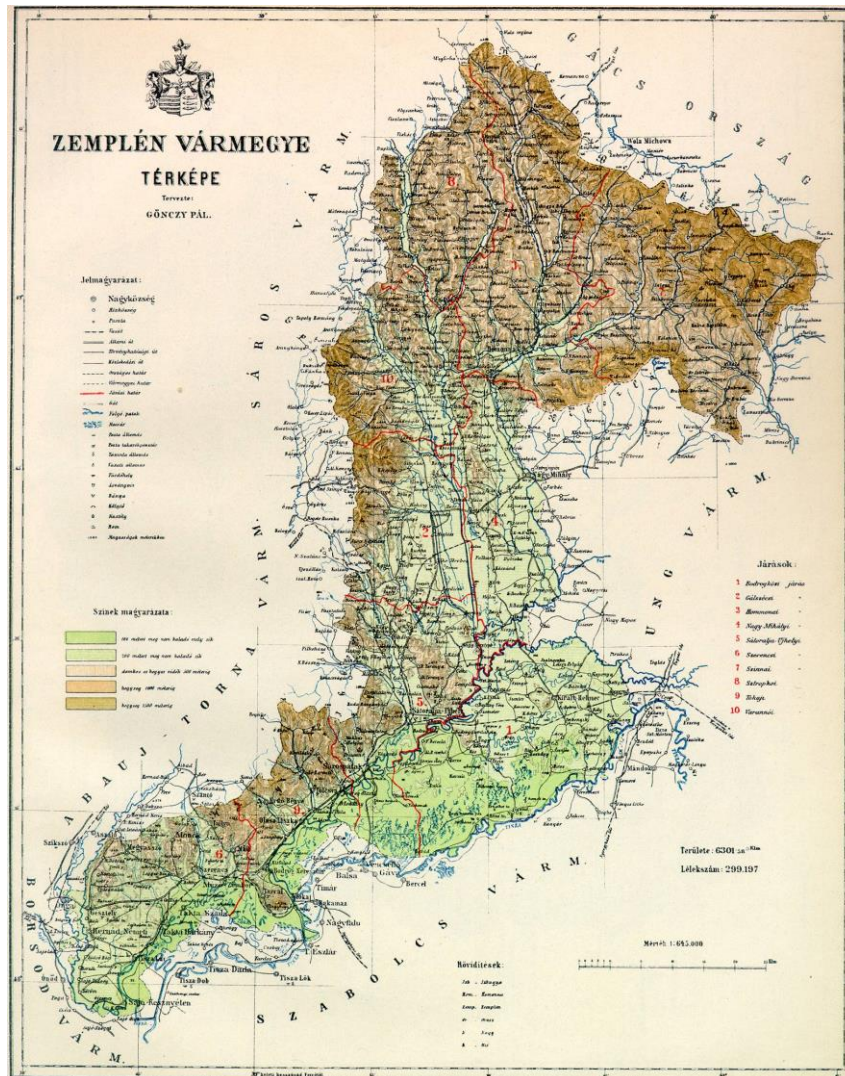
Előadásom témáját nem a történelem nagy sorskérdései közül választottam, hanem egy látszólag periférikus területről. Tudományos munkám meghatározói a gazdaság- és társadalomtörténet területe, foglalkoztam a felvilágosult abszolutizmussal, de többször írtam Mária Teréziáról és II. Józsefről is. Ha ezek közül választottam volna, óhatatlanul olyan kérdésekről is szólnom kellett volna, amelyekben maguk a történészek sem feltétlenül tudnak egyetérteni. Úgy gondoltam, minek mutassam be, hogy hogyan lehet ugyanazt az ismeretet, esetenként ugyanazt a forrást az érvelésben pro és kontra felhasználni. E helyett inkább olyan téma mellé álltam, amelyben a történelmi munka menetéről tudok szólni, kihasználva azt a szerencsét, hogy egy eddig a történetírás számára gyakorlatilag ismeretlen, de mindenképpen figyelmen kívül hagyott forrást sikerült találnom, azt elemeznem, és ezzel új eredményekre juthattam.

Mindebben persze nagy szerepük volt egyetemi mestereimnek, Ráczy Istvánnak és Orosz Istvánnak, mint akiknek egyáltalán tudományos pályám irányát köszönhetem. A politika- vagy az eszmetörténet látványos tárgykörei helyett ők fordítottak a történelem kevésbé csillogó területe, a gazdaság- és társadalomtörténet felé, s közvetítették számomra a Debrecenben tudományos iskolát alapító Szabó István professzor módszereit, tapasztalatait. Kettőjük közül Orosz Istvánnak köszönhetem annak a forrásnak a megtalálását is, amelyről itt most beszélni szeretnék. Az ő közvetítésével megismert zempléni térség vonzásába kerülve kutatásaim számára mindenképpen ideális területet találtam, hiszen a megye – azon kívül, hogy történetének ritka forrásai maradtak fenn – földrajzi körülményeit tekintve is különleges helyet foglalt el a történelmi Magyarországon.

Ha területe vagy lakossága száma alapján Zemplén nem is tartozott az ország elsői közé (csak a 10–11. helyen állt), kétségtelenül a lehető legváltozatosabb földrajzi tájegységekkel rendelkezett. Délen a Tiszára támaszkodva az Alföld pereménél indult, hogy a Hegyalja szőlőtermő hegyein, és az ún. Zempléni dombvidékén keresztül nagyjából 160 km hosszan nyúljon északra, a Keleti

¹ Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának 2020. február 26-i közgyűlésén.

Beszkidék hegyvonulatainál húzódó lengyel (galíciai) határig. Ez azt jelentette, hogy a Nagyalföldre tartozó területeket éppen úgy magába foglalt, mint domb- és hegyvidékieket, nem beszélve a Hegyalja gazdaságilag egészen különleges szerkezetű térségéről.

1. Zemplén megye földrajzi térképe.

A földrajzi eltérésekből adódó különbségekről csak annyit, hogy fent északon van olyan település, amely a tengerszint felett közel 50 méterrel magasabban fekszik (Runyina 560 m), mint a tokaji Kopasz hegy csúcsa (516 m). Nem cso-

da, ha – a 19. századi neves történész-statisztikus, Fényes Elek szerint – „északon, Homonnán felül a szilva sem érik meg tökéletesen”. Arrafelé leginkább csak a krumplit, gabonafélékből pedig legfeljebb az igénytelenebb fajtákat (zab, hajdina, pohánka) tudták megtermelni.² Zemplén esetében tehát azonos megyén belül, azonos összeírási szempontok alapján készült felmérésekből tudunk következtetéseket levonni különféle tájegységek sajátosságaira. A szomszédságban ezen az Alföldtől a Kárpátokig tartó hosszanti térségen több megye – nyugatról Borsod, Abaúj, Sáros, keleten Szabolcs és Ung – osztozott, tehát ha hasonló összeírásaik fenn is maradtak volna, azok akkor is legfeljebb földrajzilag egyöntetűbb, egyhangúbb viszonyokat tudtak volna megörökíteni, felvételük nem feltétlenül azonos módszere pedig az összehasonlítást nehezítette volna meg.

A felidézett levéltári források értékeléséhez hadd induljak ki olyan általános ismeretekből, amelyeket a középiskolában is tanítanak. Mindenkinek emlékeznie kell arra, hogy a magyar nemesség – adómentessége védelmében – hosszú ideig meg tudta akadályozni, hogy birtokát, jövedelmeit összeírják. Talán még az is közismert, hogy ilyen összeírással történelmünkben először II. József próbálkozott, amikor elrendelte a nemesi birtokok kataszteri felmérését. Nem titok, hogy „a kalapos király” regnálása tragikusan végződött. Nemcsak azért, mert alig tíz év uralkodás jutott neki, hanem azért is, mert halála előtt három – a türelmi- és a jobbagyrendelet, valamint a lelkészek ellátását szolgáló kevésbé hangsúlyos – intézkedés kivételével vissza kellett vonnia rendeleteit.

A II. József halála után bekövetkező események azt mutatják, mintha a magyar nemesség valóban a történelem kerekének visszaforgatására törekedett volna. Igyekeztek visszaállítani mind a tíz évvel korábbi közigazgatási, mind a társadalmi állapotokat, s igyekeztek megsemmisíteni az uralkodó politikájának kézenfekvő nyomait is. Még az általa elrendelt földmérés aktáinak sem kegyelmeztek. A vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveiben – mondhatnánk, hogy szinte cinikus felhanggal – rögzítették, hogy a dokumentumokat a vármegyei hóhér az akasztófa alatt égesse el. De iróniáról itt szó sem volt, a megsemmisítés módja inkább az uralkodó szándékának megalázását fejezte ki.

Ma ennek a felmérésnek a részleteit néhány olyan főúri család levéltári anyagából ismerhetjük, amelyek – még az összeírás idején – megszerezték a birtokukra vonatkozó anyagot, ami így nem esett áldozatául a megsemmisítésnek. Ezek tanúsítják, hogy milyen széles körű, és alapos is volt ez a munka. Kellő számú földmérő hiányában katonai segédlettel hajtották végre, és nemcsak a szántóra, hanem szőlőre, kertekre, más ingatlanokra is kiterjedt. A magyar társadalomtörténet-kutatásnak fájó ellentmondása, hogy míg a 18. századi jobbagyapa-

² Fényes Elek: *Magyar Országnek s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben*. I–III. kötet. ²Pesten, 1844. – Zemplén megye anyaga a III. kötet 382–455. lapjain található. Az idézet helye: III. 386.

rasztság helyzetéről a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés tabelláiból, és más – az adókivetést szolgáló – összeírásokból alapos ismereteket nyerhetünk (ebből már országos összesítések és értékelések is születtek), addig a nemesség vagyoni állapotát és – ennek megfelelően – rétegzettségét csak nagy általánosságban tudjuk megismerni.

A történésznek szerencse is kell ahhoz, hogy régebbi korokra korábban nem ismert, vagy fel nem dolgozott forrást találjon. Nekem szerencsém volt, hogy Zemplén megye esetében a II. József korabeli – megsemmisítettnek vélt – kataszteri összeírás egyik részére rábukkanhattam. Az 1960-as évek közepén Orosz István – megelőzőleg tanárom, akkor már kollégám – rávett, hogy menjünk el együtt Sátoraljaújhelyre, s nézzünk körül a levéltárban. S ott, míg Orosz tanár úr kedvenc hegyaljai mezővárosaival foglalatzkodott, magam a II. József korabeli anyagban böngészgettem. Sátoraljaújhelyen, a nehéz megközelíthetőség miatt, nem tolongtak a kutatók, így ritka, kedvezményezett látogatók voltunk. A levéltár fiatal, lelkes vezetője, Hőgye István – aki később a város kulturális életének vált kiemelkedő szereplőjévé, s nevét ma a városháza falán emléktábla örökíti meg – pedig az egyetemen nem sokkal előtte tanítványunk volt. Ilyen kedvező körülmények között pedig rám mosolygott a szerencse. A József kori egyik állagot a fond-jegyzék (katalógus) úgy hirdette, hogy nemesi birtokok összeírása adózás céljából. Ha az ember levéltárban kutat, várakozását sokszor csapják be az ígéretes elnevezések. Itt azonban nem erről volt szó. Orosz tanár úrral szinte nem akartunk hinni a szemünknek, amikor kiderült, hogy a hihetetlennek tűnő elnevezés valóban azt rejti, amit címe ígért, az elpusztítottnak hitt II. József féle kataszteri felmérés Zemplén megyei részét. Utólag persze rá kellett jönnöm, hogy nem az egészet, mégis annak egyik – szerintem éppen a legfontosabb – részét, a nemesi használatban lévő (majorsági) szántóföldek falvankénti, sőt birtokosonkénti felsorolását.

Rejtőzésében talán az is szerepet játszott, hogy adatait nem valamiféle impozáns kötet őrizte meg, hanem papír ívek rendszertelen sorozata, egyszerű, szalagos irományfedélhez hasonló borítóval átkötve. (Utólag átgondolva a maradék valószínűleg nem is a felmérés hivatalos használatra szánt példányát tartalmazta, hanem egy – a megsemmisítés elől kimentett – másolatát.) Feldolgozását számomra jócskán lelassította, hogy több mint félévszázaddal ezelőtt a levéltári fényképezésre még nem volt lehetőség, hiszen a korabeli fényképezőgépek erre nem voltak alkalmasak, és akkor még a másolás xerox-formája sem volt ismert. A források tanulmányozása kézzel való lemásolásukkal kezdődött. Azt, hogy ma fényképen tudom bemutatni ezen összeírás néhány részletét a legutóbbi években – korábbi adataim ellenőrzése céljából készített – felvételeimnek köszönhetem. – A részletek közül vegyük először szemügyre az összeírás számadatait összesítő végső táblázatot.

Le capitulation									
Tokaj	20822	25	4	22828	22	15	54218	46	14
Szatmár	12087	11	16	24758	24	10	39857	24	1
Sztropkó	21220	16	7	28208	29	22	65450	12	5
Zemplén	5267	22	19	58217	44	7	6682	1	1
Összesen	62846	74	46	80222	99	53	101203	84	22
	101203	84	22	227986	6	8	219188	56	18

2. A Zemplén megyei szántóföldek összesítése a II. József korabeli kataszteri felmérésben (1790)

A táblázat vízszintes beosztása a megye öt kerületét mutatja, nagyjából délről északra. Első három számoszlopában a nemesi szántó nagyságát (kataszteri hold, hatvannegyed, négyszögöl), a második háromban a parasztiét, a harmadikban a kettő összegét találhatjuk. A történész számára a táblázat azt mutatja, hogy – ha a számokat százalékokban fejezzük ki – az északabbi kerületekben hogyan csökkent a nemesi szántók aránya az összes szántóhoz képest. (A megyei összesítésben a nemesi szántók aránya 31,7%, a legdélebbi – több alföldi települést is magába foglaló – Tokaji Kerületben 56,6%, a legészakabbi – hegyvidéki – Sztropkóiban 12,5%.) De a táblázat a kutató számára egy általános tanulsággal is szolgál: ne higgyen a korabeli számításoknak. Hiszen táblázatunk első ránézésre is összeadási hibát tartalmaz: a 101203 kat. hold nemesi, és a 227986 hold paraszti szántó összege nem lehet 319188, hanem tízezerrel több.

Ez a hiba végül nemcsak a forrás tartalmára, felhasználhatóságára világít rá, hanem készítőire is. Állagában az iratok között piszkozati lapokat is találhatunk, összeadási próbálkozásokkal, és becsúsztott hibákkal. Így tehát nem volt elég az anyagot a fényképes vagy xerox megőrkítés lehetőségét nélkülözve kézzel – kedvenc kifejezésemmel élve, kezünket szinte könyékig elkoptatva – lemásolni, hanem a korabeli számításokat is ellenőrizni kellett, ami félévszázaddal ezelőtt komoly fejszámolást tett szükségessé számomra.

Nem túl nehéz kikövetkeztetni, hogy miért nem használták eddig érdemének megfelelően ezt a felmérést. Pedig sohasem volt titkos, nevezzük inkább rejtőzőnek. Bizonyos, hogy korábban megfordult a kutatók kezén (a 19. században az említett Fényes Elek például használta³), de úgy tűnik a neveket és földnagyságokat tartalmazó, egyébként is igénytelen külsőben megőrzött száraz felsorolás

³ Fényes Elek: i.m.

nem keltette fel a történészek figyelmét. (Hadd tegyem hozzá, hogy a 20. század elejéig a magyar történetkutatásban a gazdaságtörténet meglehetősen alárendelt szerepet játszott, a rá vonatkozó számokból nem igyekeztek statisztikai jellegű táblázatokat készíteni. Mire a 20. század második negyedében hazánkban kialakultak a gazdaság- és társadalomkutatás módszerei, Sátoraljaújhely – Trianon jóvoltából – annyira perifériára került, hogy levéltárába inkább csak a legelszántabb kutatók próbáltak eljutni. Erre a rejtőző forrásra tehát a történettudomány egyszerűen nem figyelt fel.)

A feldolgozás során azután rájöttem, hogy a sátoraljaújhelyi levéltárban további 18. századvégi források is találhatóak, amelyekből a nemesség jövedelmeit és azoknak forrásait lehet nyomon követni, s szinte statisztikai pontossággal bemutatni, hogy – vagyonilag, jövedelmét tekintve – hogyan is rétegződött a megye nemessége a 18. század végén.

Egy 1800-i nemesi jövedelem összeírás például 17 kategóriában sorolta fel a nemesi jövedelemforrásokat, 24 rénes (rajnai) forint jövedelmet egy sessionak (telek) tekintve. Az első rovatok a jobbágyoké (coloni), zselléréké (inquilini), házatlan zselléréké (subinquilini) és a földesúri majorságoké (curia). Mivel ugyanennek a majorságnak a nagyságát a nagyjából tíz évvel korábbi kataszteri összeírásból már ismerjük, könnyen kiszámítható, hogy mennyi jövedelmet származtattak egy hold szántóról, mennyire tért el a szántó jövedelmezősége a megye déli és északi kerületeiben. A jövedelemkategóriák összevetésekor is adódhat első látásra meglepő felismerés.

3. Részlet az 1800. évi nemesi jövedelem összeírás fejlécéről és lapjáról

Szerencs mezőváros legtehetősebb birtokosainak (Almási familia, Aspremont gróf) a hetedik rovatban feltüntetett italmérésből (educillatio) például sokkal magasabb jövedelmük volt, mint amit akár jobbágyparasztjaiktól, akár sajátkezelésű majorságukból nyertek. Bár ennek a forrásnak kisebb a hírneve, mint a megsemmisített kataszteri összeírásnak, más megyékből ennek megfelelője sem ismeretes. Hogy egyedülállóságáról meg tudjak bizonyosodni, megyei levéltáraknál érdeklődtem, de mindenünnen negatív választ kaptam.

Bár a kutató rendszerint meghatározott hipotézissel fog munkájához, óhatatlanul elragadják a forrás érdekességei, mint jelen esetben engem az ott előforduló nevezetes családok tagjaira vonatkozó adatok. Zemplén pedig bővelkedett ilyenekben. A 18. század végén pl. a megye egyik legnagyobb birtokosa Aspremont János Gobert gróf volt, Rákóczi Julianna unokája, aki az egykori Rákóczi birtok egy részét örökölte. (Mivel nagyszülei nem csatlakoztak a fejedelem szabadságharcához, őket nem sújtotta a birtokelkobzás.) Az unokának az 1800-i táblázat szerint a megyében 25 településről 1563 ½ sessio évi jövedelme volt, ami 37524 rajnai forintnak felelt meg). Sok más neves arisztokrata család tagja is birtokolt itt, főleg szőlőt. A szépirodalomból ismert elhúzóó örökösödési vitákat igazolhatja, hogy Mádon 1800-ban az 1732-ben elhunyt Csáky Imre gróf váradi püspök, bíboros – akinek mi a Szent Anna templomot köszönhetjük –, nevén is tartottak nyilván egy nem túl jelentős – 114 rajnai forintot jövedelmező – szőlőbirtokot.

Bár az előadásom címében ígért két család legnevezetesebb tagjai, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos személy szerint nem szerepelnek a vizsgált összeírásokban (utóbbi még meg sem született összeállításukkor), a névsorokban családjuk több tagját is felfedezhetjük.

A Kazinczyak a 18. században jelentős szerepet töltek be a megye irányításában, az író egyik nagybátyja, Péter alispán volt, a másik, András országgyűlési követ. Ferenc édesapja, József, 1774-ben meghalt, az író ekkor 15 éves volt. Az apa örökségét özvegye nem osztotta fel fiai között, 1800-ban 3 faluból jövedelme 8 3/8 sessio, átszámítva 2000 rénes forint volt.

Handwritten document with columns for names and locations. The text includes 'Kazinczy Józsefné' and 'Szalók'. There are also some numbers and dates like '1813' and '1818'.

4. Kazinczy Józsefné három településről származó jövedelme (1800)

Az édesanya birtoklása a családot megmentette egy katasztrófától, hiszen – mivel az író a magyar jakobinusok (közismertebben Martinovics féle összeesküvés) perében elítélték – ez az ág elveszítette volna birtokait. Az anya neve több helyen is feltűnik, akárcsak a két nagybácsi, Péter és András neve is. Nagy Toronyán Bossányi Zsuzsannának és sógorának, Kazinczy Péternek is volt majorsági földje, Szalók faluban Kazinczy András volt a legtehetősebb birtokos.

Handwritten table titled 'Nomina' with columns for 'Nobilitas', 'Rustici', and 'Civitas'. The table lists names and numbers, with a red box highlighting 'Kazinczy' and 'Kazinczyana'.

Nomina	Nobilitas		Rustici		Civitas
	Sup.	Inf.	Sup.	Inf.	
Kazinczy	2629	28	18	150	11
Kazinczyana	271	20			
Kazinczy	258	12			
Kazinczy	22	22			
Kazinczyana	21	1			
Kazinczy	20	57			
Kazinczy	3	26			
Summa	2466	22	18	150	11

5. Kazinczyak majorságai Nagytoronya összeírásában (1790)

Handwritten table titled 'Szalók' with columns for names and numbers. The table lists names and numbers, with a red box highlighting 'Kazinczy'.

Szalók	Sup.	Inf.	Sup.	Inf.	Sup.	Inf.
Kazinczy	27	24	10			
Kazinczy	7	17	11			
Kazinczy	25	6	19			
Kazinczy	1	26	1			
Kazinczy	10	42	21			
Kazinczy	12	21	22	14	807	44
Summa	2587	56	7	7854	22	12442

6. Kazinczy András majorsága Szalókon (1790)

Birtokaik és jövedelmeik arra utalnak, hogy a Kazinczy család a tehetős, bene possessionatusnak nevezett középnemességbe tartozott, ami megfelel az úrbérendezés forrásaiból eddig is ismert adatoknak. Pozíciójukhoz hozzájárult az is, hogy birtokaik egy része nem Zemplén megyében volt (az író által oly kedvelt Széphalom sem), hanem a szomszédos, akkor még különálló Abaújban.

A Kossuth családnak is számos tagja élt a megyében (ősük Túróc megyéből vándorolt oda). Az 1802-ben, Monokon született Kossuth Lajos édesapját Lászlónak hívták. Kossuth Lászlót valóban találunk az 1800-i összeírásban (négy faluból származott 44 5/8 sessio, azaz 1071 Rf jövedelme), de nevét hiába keressük Monok birtokosai között. Ott az Andrássy grófok jelentős nagyságú majorságai mellett két további birtokos (Kiss Jánosné és Paulikovics István) szerényebb földbirtokát írták össze.

Year	Name	Location	Income (Rf)	Total
1502	Lovay Mich	Ritomya Mikol	2	120
1503	Lulu Carly	Ritomya Szent	1	40
		Saxauca	12	640
				17
				7.20
34	Kuffuch Lad	Ritomya Mikol	1	5.20
		Imregh	4	240
		All S. Seb	11	58.40
		A. Ablonka	22	111.20
				1143.238

7. Kossuth László négy településről származó jövedelmei (1800)

Monok	C. Pál Andrássy	1287	39
	C. László Andrássy	1176	14
	Ioan: Kijiana	16	25
	Pál: Paulikony	11	40
		946	39
		3439	15

8. Monok majorsági birtokosai 1790-ben

A magyarázatot az adja, hogy aki az 1800-i összeírásban földbirtokosként szerepel, nem Lajos édesapja, hanem egy másik Kossuth László. Lajos édesapja sem majorsággal, sem jobbágyokkal műveltetett telki állománnyal nem rendelkezett, így nevét sem a kataszteri felmérés ívein, sem a nagyjából 15 évvel korábban, az úrbérrendezéskor felvett tabellákon nem találjuk. Ha az 1800-i jövedelem összeírás teljes névsorát áttekintjük, mégis megtaláljuk őt is, ha nem is a birtokairól származó jövedelmekkel, hanem fiskálisként (ügyvédként), akinek pénzügyi jövedelme (évi 400 rajnai forintja) volt, aminek alapján a kirombant francia háborúk idején 50 Rft hozzájárulásra kötelezték.

Inscripționatima	50
Jusaliua	20
Jusaliua	10
Fiscalis	400
Inspector	250
Rationis	150
400 + 10 = 410 Rft	
42. János Horvát	
43. László Horvát	
44. János Bodnár	
45. Mihály Horvát	
46. János Moller	

9. Kossuth Lajos ügyvéd édesapjának jövedelme Monokon (400+10 rajnai forint) (1800)

A másik, a földbirtokos Kossuth László – távoli rokon, aki Magyar Jesztreben lakott, s aki egyébként Lajos apját is segítette – maga sem tartozott a megye tehető birtokosai közé, a Kazinczyknál szerényebb vagyonú kisbirtokos volt, aki a szolgabíróig jutott.

Magyar-Jesztreben	2. Senior László Kossuth	2.	1.	5				
2. László Kossuth	2.	1.	5					
3. László Kossuth	3.	4/8	2 1/8					3
4. Tuzsánia Bernát	3.	4/8	2 1/8					
5. Károly Bernát	3.	6/8	7 1/8					4/8
6. Károly Bernát		1/8	5/8					
7. Mária Czmel Kolléciana	2.	2/8	1 1/8					
8. Mária Györgyöz Kúcsa László Czmel		1/8	1/8					
9. Károly Bernát		1/8	5/8					
10. P. Paul Bernát		1/8	1 1/8					
11. János Károly Bernát			3/8					
12. János Károly Bernát								
13. János Károly Bernát								
14. János Károly Bernát								
15. János Károly Bernát								

10. A távoli rokon Kossuth László jövedelme Magyar Jesztreben (1800)

A történészek persze nem az a feladta, hogy az érdekességeket keresgélje, hanem inkább, hogy az adatokból következtetéseket vonjon le. Az 1800-i összeírás jól tükrözi azokat a jövedelmi (gazdasági) eltéréseket, amelyek a megye földrajzi különbségeiből adódtak. Legkirívóbb példáját a szőlőből és a borból származó jövedelmek mutathatják.

1. táblázat: A földesúri jövedelmek forrásai (1800)

Jövedelem forrása	Összes jövedelem 24 Rft-os sessióra átszámítva	Összes jövedelem %-a
Paraszti járadékokból	11178 1/4	43,70%
Földesúri majorságból	3986 5/8	15,59%
Szőlőből	3767 3/8	14,73%
Kisebb királyi haszonvételekből	6644	25,98%
Ebből korcsmáltatásból	4698 7/8	18,37%
Összesen	25576 1/2	100,00%

A megyebeli nemesség jövedelmeinek 14,73%-a a szőlőből származott, pedig a megyének csak kb. déli harmadán lehetett szőlőt termeszteni. A szőlőjövedelmek javát biztosító Hegyalja 19 zempléni településén ez az arány összességében 48,25% volt, de több ottani településen az 50%-ot is meghaladta. Érdekesség, hogy a hegyaljának elismert német telepes faluban, Rátkán ez az arány alig 6,17%. Az italmérésből származó jövedelem (összességében 18,37%) ugyanakkor nem kötődött a Hegyaljához, hanem a birtokosok minden faluban élvezhették. A hegyaljai települések részesedése mégis átlag feletti (27,5%), s ehhez 40 1/2 sessióval, ami a falubeli jövedelem 48,63%-át adta, a rátkaiak is hozzájárultak. Ha nem is termesztették a szőlőt, nedűjét szívesen fogyasztották mindenütt. A Beszkidek hegyóriásainak szűk völgyei közé szorult északi falvakban az ös--szeírók a birtokosok jövedelmei között rendszerint már nem is tudtak mást találni, mint a jobbágy-parasztok járadékait és az italmérést.

A jövedelmek sokoldalúsága sem leplezheti azonban azt, hogy a 18. század végén a megyebeli nemesek többsége igencsak szegény volt.

2. táblázat: A nemesek száma a 18. századi összeírásokban

Összeírás alkalmá	Nemesek száma	Százaléka
Népszámlálás (1785–87)	3105	100,0%
Úrbérrendezés (1772)	447	14,4%
Kataszteri felmérés (1790)	1123	36,2%
Jövedelem összeírás (1800)	2500	80,5%

Az ugyancsak II. József rendelete alapján 1785/87-ben végrehajtott első magyarországi népszámlálás Zemplénben 210 ezer lakost talált, köztük körülbelül háromezer felnőtt nemes férfit. Ezek közül azonban 1800-ban csak kb. 80%-nak (2500 fő) tudták pénzben kifejezhető jövedelmét összeírni, még ennél is kevesebbnek, csak 36%-nak (1123, tehát a fenti kevesebb, mint felének) volt sajátkezelésű (majorsági) földje, és kevesebb, mint 15%-nak (447) volt úrbérese (jobbágya, zsellére). A források összevetése ugyanakkor azt is igazolhatja, hogy ez utóbbiak számára mégsem a jobbágyok jelentették a legfőbb jövedelmet. A főleg az északi kerületekben birtokos két Csáky gróf (Imre és István) a mostoha körülmények miatt ott nem tudott igazán jelentős majorsági birtokot kialakítani, amiben a déli területeken birtokos Aspremont gróf, továbbá az Almássyak és Andrássyak elébük kerültek. Igazán jelentős jövedelmet azonban a Hegyalja szőlőbirtokai tudtak nyújtani, s ebben a Rákóczi birtokok egy részét öröklő Aspremont gróf felülmúlhatatlannak bizonyult.

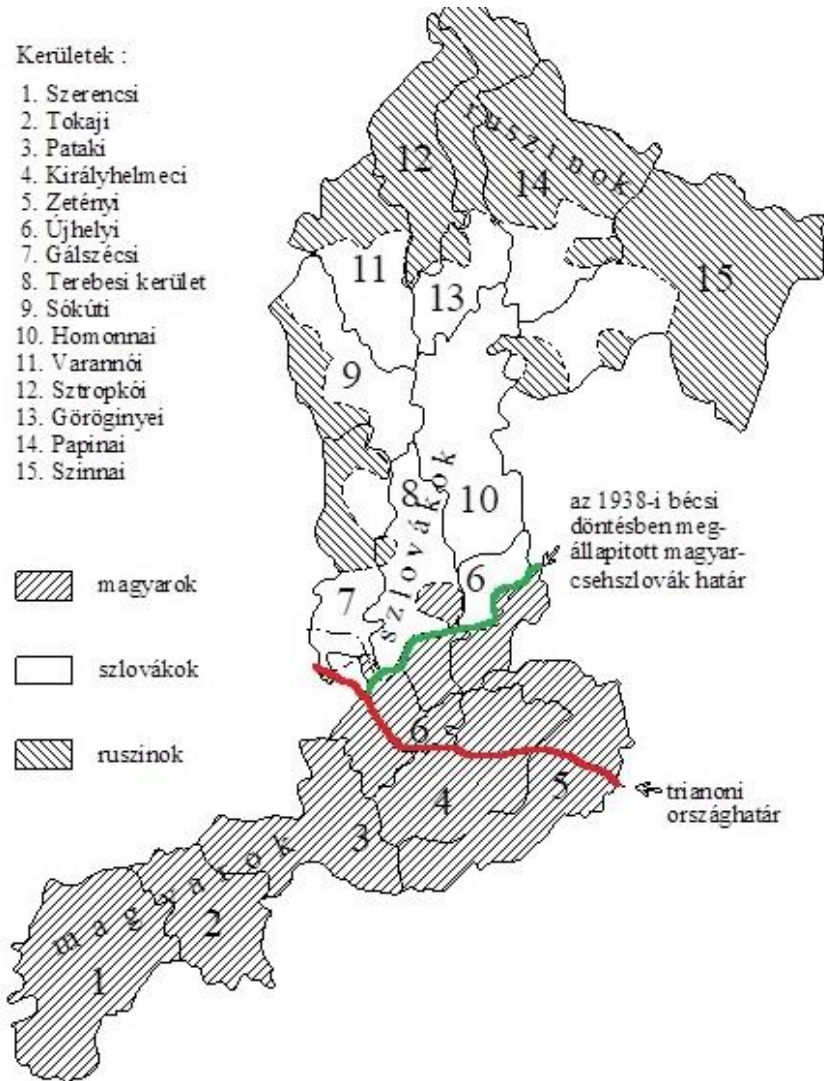
3. táblázat: A megye legtehetősebb birtokosainak sorrendje a három összeírásban (birtokuk és jövedelmük alapján)

Sorrend	Űrbérendezés (1774)		Kataszteri felmérés (1789)		Jövedelem összeírás (1800)	
	Név	Jobbággy-telek száma	Név	Majorság/kat. hold.	Név	Jövedelem/sessio
1.	Csáky Imre	357 3/8	Aspremont J.G.	5531	Aspremont J.G.	1573 1/4
2.	Csáky István	315 3/4	Almássy család	5331	Csáky Imre	1111 1/2
3.	Almássy Mihály.	238 7/8	Andrássy István	2954	Csáky István	852 3/8
4.	Szirmay Sándor	242	Csáky Imre	2897	Barkóczy János	693
5.	Barkóczy János	220	Andrássy Károly	2494	Jékelfalusi József	517 3/4
6.	Barkóczyzné Szirmay Zsuzsanna	201 3/8	Szirmay Tamásné	1990	Szirmay Tamásné	466 7/8
7.	Trautsohn herceg	179	Barkóczy János	1756	Almássy cs	444
8.	Aspremont J.G.	152 1/8	Almássy Pál örökösei	1492	Vandernath Henrik	408 7/8
9.	Szirmay László	139 5/8	Barkóczy Ferenc	1152	Barkóczy Ferenc	389 3/4
10.	Török József	132 1/2	Meskö Jakab	1081	Szirmay Adám	341 7/8

A gazdasági viszonyokat felvázoló szárazabb következtetések után azonban hadd fejezzem be előadásomat Zemplén megye egy másik sajátosságára, nevezetesen a nemzetiségeire való utalással. A megyét három nagyobb népcsoport: magyarok, szlovákok és ruszinok mellett néhány kisebb etnikum (német, görög, zsidó, cseh) is lakta. Egy 1773-ban készült felmérés alapján lakóhelyük is elhatárolható egymástól. Ezt azonban olyan térképen mutatom be, amelyen a trianoni határ, sőt, az 1938-i bécsi döntésben megállapított határ is látható. (A 4. táblázatban szereplő 1844. évi adatok Fényes Elek könyvéből származnak.)

4. táblázat: Nemzetiségi arányok Zemplén megyében (1773, 1844)

	1773-i felmérés	1844 (Fényes Elek)
Magyarok	36%/	37%
Szlovákok	37%	24,5%
Ruszinok	26%	32,5%
Zsidók		5%
Németek	1%	1%

11. Nemzetiségek Zemplén megyében a Lexikon Locorum 1773-i adatai alapján
(A trianoni és az 1938-i bécsi döntések határainak bejelölésével)

Az 1773-i felmérés – amely nem az egyének, hanem a települések többségi lakossága szerint nevezte meg a nemzetiségeket –, alapján úgy vélhetjük, hogy a megye lakosságának 36%-a volt magyar, 37%-a szlovák, 26%-a ruszin. A hiányzó 1%-ot a németek és csehek adták, a zsidók és cigányok egyetlen településen sem voltak többségben. 70 évvel később Fényes Elek a magyarok arányát (37%) hasonlóan találta, a szlovákokét (24,5%) jóval kevesebbnek, a ruszi-

nokét (32,5%) valamivel többnek, mint amire a korábbi felmérés alapján következtethetünk, de már külön tudott venni 5% zsidót és 1% németet.

A 20. század két világháborúját lezáró békékre jellemző lehet, hogy a Zemplén területén élő ruszinokat 1945 után nem csatolták a Szovjetunióhoz, holott az addig Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja a terjeszkedő nagyhatalom része lett. Pedig a két ország között teljesen új, bármiféle korábbi hagyományt – leginkább a nemzetiségi szempontot – semmibe vevő határt tudtak húzni. (Emlékeztünk a falut kettévágó csehszlovák-szovjet határra a magyarok lakta Nagyszelmenc és Kísszelmenc között, ami a két állam széthullása ellenére ma is elvágja a falu két részét.) Az új határ tehát megosztotta a ruszinokat, de végül azok sem feltétlenül jártak jobban, akik Ukrajnához kerültek, hiszen kárpátukránnak nevezve nekik még önálló nemzetiségüket is kétségbe vonták.

Befejezésül hadd utaljak arra, hogy zempléni kutatásaimat illetően nemcsak az eddig feldolgozatlan források megtalálásával volt szerencsém, hanem az elmúlt fél évszázad kutatást segítő technikai fejlődésével is. Ma már nem kell a levéltárban naphosszat céduláznom, hanem a forrásokat helyben fényképezhetem, odahaza számítógépre tehetem, adatait Excel-táblázatokba rendezhetem, megspórolva a fejszámolást. Ennek segítségével tudtam az elmúlt évtizedekben a témából megírni két könyvet, s legalább két tucat tanulmányt. – Persze azt, hogy a technikai segítséget igénybe véve a történettudomány jobban tudja-e az emberiség jólétét szolgálni, bizony aligha mondhatnánk ki egyértelműen. A múlt pontosabb megismerését, és megismertetését eleink tiszteletének megőrzésében, múltbeli értékeink gondozásában, és – amit fontosnak tartok – igazságunk kimondásában és tényekkel való megerősítésében (ld. a fentebbi nemzetiségi térképet) kell nélkülözhetetlennek tekintenünk.

Előadásomban persze elsősorban ennél jóval egyszerűbb, földhözragadtabb lehetőségre akartam utalni, nevezetesen, hogy még a jól ismert és látogatott levéltárakban is akadhatnak olyan források, amelyeknek a jelentőségét eddig nem ismerték fel, és nem dolgozták fel őket kellőképpen. Felfedezésükhöz és felhasználásukhoz szerencse és kitartás kell, amit másoknak is kívánok.

A helynév mint tudományos forrás*

Hoffmann István

magyar nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus, Debreceni Egyetem

1. A tulajdonnevek elsődleges nyelvi szerepe az, hogy személyeket, helyeket, dolgokat a maguk egyedi mivoltában jelöljenek meg. Különlegességüket az adja, hogy noha a nyelvi egyedítést a közsavak segítségével is maradéktalanul el tudjuk végezni, mégis minden nyelvben léteznek és feltehetően a múltban is léteztek tulajdonnevek: ez a szótípus tehát nyelvi univerzálénak tekinthető.

A tulajdonnevek, mint nyelvi elemek gazdag kulturális és történeti ismeretanyagot közvetítenek számunkra, ezért nemcsak a tudomány, hanem az átlagos nyelvhasználók érdeklődését is gyakran felkeltik. Tapasztalataim szerint jóval ritkábban merül fel bennünk az a kérdés, hogy egy tárgyat miért nevezünk *asztal*-nak vagy *szekrény*-nek, mint például az, hogy valakinek miért lehet *Fazekas* vagy pláne *Gerencsér* a családneve (ez utóbbi név is egy 'fazekas' jelentésű tájszóból alakult ki, amit a magyar nyelvterület egyes részein még ma is használnak). De olykor felötlük bennünk az is, hogy miért *Hosszúpályi* egy település neve, és miért *Monostorpályi* egy másiké, vagy miért hívják *Vámospércs*-nek az egyik, és miért *Mikepércs*-nek a másik helységet.

A nevekben, különösen a helynevekben rejlő sokrétű történeti információ a tudomány több területe számára ad forrásanyagot: főként a történettudomány, a történeti földrajz, a régészet, a történeti néprajz használja fel a belőlük származó ismereteket. A nevek tudományos hasznosítása azonban többnyire nem közvetlenül történik, hanem leginkább a nyelvészeti-névtani interpretációjuk, elemzésük alapján. Ezt az magyarázza, hogy a nevekben rögzített elsődleges tartalmak, információk a nyelvi változások következtében gyakran módosulnak, vagy akár teljesen el is tűnnek. A fenti példák közül *Hosszúpályi* nevét értelmezve a *hosszú* előtag mindnyájunk számára érthető ugyan – de azt már nem feltétlenül tudjuk, legfeljebb csak sejtjük, miért nevezhettek el egy települést *hosszú*-nak –, a *Pályi* utótagról mai nyelvi ismereteink alapján azonban az már nem derült ki számunkra, hogy ez a név a *Pál* személynév *-i* képzős formája, és eredetileg azt jelentette, hogy az adott település 'Pálé', vagyis Pál tulajdonában van.

Az ilyen jellegű ismereteket a nyelvtörténeti kutatások speciális módszereivel lehet kihámozni a nevekből. Ezekből a kutatási eljárásokból a 20. század fo-

* Az Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága 2020. évi közgyűlésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

lyamán egységes módszertan kristályosodott ki, és – a tudományok általános specializálódási folyamatába illeszkedően – létrejött a névtan vagy más néven onomasztika tudományterülete.

2. A nevek vizsgálatának nagy szerepe van a régebbi korok megismerésében. A helynevek a magyar nyelv és a magyarság múltjának feltárásában pedig más nyelvekhez viszonyítva is kiemelkedő fontossággal bírnak. Ennek magyarázata a magyar történelem sajátos forrásviszonyaiban rejlik.

Valamely nyelv és az azt használó etnikum történetének megismeréséhez sokféle forrást használnak fel a különféle történeti tudományok. Ezek között megkülönböztetett szerepük van az írásban fennmaradt dokumentumoknak, amelyek a nyelv történetének kutatásában – noha a beszélt nyelvhez képest az írás másodlagos közlési forma – közvetlen forrásnak tekinthetők. Ezek révén a régebbi nyelvallapotokról – és ezen keresztül sok tekintetben a mögötte meghúzódó kultúráról, társadalomról is – jóval plasztikusabb képet tudunk megrajzolni, mint más nyelvészeti eszközök (pl. a más nyelvekből átkerült szavak vizsgálata vagy a rokon nyelvekkel való összevetés alapján történő rekonstrukció) segítségével. A magyar írásbeliség egy évezredes múltra tekinthet vissza, azaz nagyjából a magyar államalapítással egy időben jött létre. A bennünket körülvevő szláv nyelvek írásbelisége ennél valamivel régebbi, a latin-újlatin nyelveké pedig több évezredes írásos kultúra. A magyar a vele nyelvi tekintetben rokon uráli (finn-ugor) nyelvek között azonban messze a legkorábbi írásbeliséggel rendelkező nyelv, ez a körülmény pedig az egész nyelvcsalád történetének a kutatásában is jelentős tényező.

A magyarországi írásbeliség létrehozása az európai társadalmakhoz, kultúrához való csatlakozásnak az egyik legfontosabb feltétele volt, és e folyamatnak az egyik legpontosabb tükrözője is egyúttal. Csakhogy a középkor Európájában az írásbeliség a társadalmi elit kultúrájának volt a része, s mint ilyen – e kultúra egységességét is biztosítandó – döntően latin nyelven valósult meg.

Ahhoz, hogy eleink magyar nyelven is képesek legyenek szövegeket rögzíteni, évszázadoknak kellett eltelnie: az első ránk maradt magyar nyelvű szöveget, a Halotti beszéd és könyörgést a 12. század végén jegyezték le, az első magyar nyelvű vers, az Ómagyar Mária-siralom pedig 1300 körül került bele a Sermones nevű kódexbe, amely megőrizte azt számunkra. Ezek az emlékek nagyon magas szintű szövegalkotói ismeretekről tanúskodnak, ennek alapján pedig azt feltételezhetjük, hogy már korábban is keletkezettek magyar nyelven szövegek, csak azok nem maradtak ránk. A magyar nyelv írásbeli használata jelentősebb méreteket azonban csak a 15. századtól öltött, az ezt megelőző időkből mindössze néhány száz szó terjedelemben ismerünk magyar nyelven írott szövegeket.

A Mohács előtti időkből, az úgynevezett ómagyar korból ugyanakkor latin

nyelvű dokumentumok tömege maradt fenn. Ezek jó része jogi iratként született meg: birtokadományokat és -összeírásokat rögzítő oklevelek, birtokperek, határjárások stb. mellett adóösszeírások, történeti tárgyú munkák: geszták és krónikák képviselik elsősorban a korabeli latin nyelvű írásbeliséget.

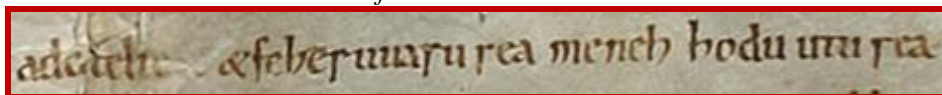
Ezeknek az iratoknak a szerzői azonban nem kerülhették meg azt, hogy a szóban forgó személyeket és helyeket saját nevükön említsék meg, mégpedig többnyire azon a köznapi, vulgáris nyelven feltüntetve őket, amelyet az adott térségben használtak. Ennek az eljárásnak a gyakorlati szempontok mellett jogi alapja is volt: a nevek azonosító szerepe és ebből adódóan a tulajdonjogot biztosító ereje csak abban az esetben érvényesülhetett, ha a helybeliek később is azonosítani tudták a név által jelölt helyeket és személyeket.

Ezeknek az eljárásoknak az eredményeképpen a latin nyelven írt szövegekben magyar nevek és helyeket jelölő közsói kifejezések százezrei maradtak ránk. A szórványemléknek nevezett nyelvemléktípus ebből következően a magyar nyelv ómagyar kori történetének rendkívül fontos forráscsoportja. Vizsgálatuk a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak is kiemelkedően eredményes vonulatát képviseli.

Az ezekben a forrásokban fennmaradt helynevek nyelvtörténeti forrásértéke persze nem éri el a szövegemlékéket, hiszen míg például a helyesírás- és hangtörténet, a szóalkotás morfológiai eszközei eredményesen vizsgálhatók általuk (sőt, tömeges előfordulásuk igen nagy előnyökkel is jár e kérdések tanulmányozásában), addig a mondatalkotás legtöbb eszköze vagy például az igék ragozása nem ismerhető meg a segítségükkel. Előnyös viszont, hogy nyelvi adataik jól lokalizálhatók, s egy olyan nyelvtörténeti korszakban, amikor a nyelv csakis nyelvjárási változataiban létezett, a nyelvi jelenségek helyhez kötése nagy fontossággal bír. Különleges jelentősége van ennek a korabeli nyelvi kapcsolatok – és ami mögötte van: egy-egy térség etnikai sokszínűségének a – felderítésében is. A nyelvi tekintetben feltárt helynevek pedig – mint fentebb már utaltam erre – más történeti tudományok számára is fontos ismeretekkel szolgálnak.

3. A továbbiakban az első eredeti, hiteles példányban fennmaradt magyarországi oklevélnek, a Tihanyi apátság alapítólevelének néhány szórványát felvillantva mutatom be e forrásanyag tudományos felhasználási lehetőségeit. Amikor 1055-ben I. András király az apátságot megalapítva adományokkal látta el a bencés rendet, rögtön az oklevél elején meghatározta a helyszínt, belefoglalva a leírásba az azonosításhoz nélkülözhetetlen helyneveket is: „*in loco qui dicitur tichon super balatin*”, vagyis „azon a helyen, amelyet a nép nyelvén Tihanynak mondanak, a Balaton fölött”. Az egész oklevélben 82 ilyen szórvány található, némelyik közülük több szóból álló hosszabb kifejezés. A legismertebb talán az – a szórványemlékek körében is kivételesnek számító – leírás, amely az egykori Tolna vármegyében fekvő *Mortis* nevű birtok határának egyik pontját jelöli meg

az alábbi módon: *ad castelic & feheruuaru rea meneh hodu utu rea.*

1. ábra. Részlet a Tihanyi alapítólevél szövegéből

Mai magyarsággal ezt úgy adhatnánk vissza, hogy a birtok határvonala ezen a helyen elér „a Kesztlöcre és Fehérvárra menő hadútra”, azaz a határ kijelölését végző hivatalnok egy olyan fontos, a hadak vonulására is alkalmas utat jelölt meg ezzel a kifejezéssel, amely az egyik irányban dél felé, Kesztlöc településre (Tolna megye déli része felé), a másik irányban pedig (Székes)Fehérvár felé, északnak vezetett.

A szórványban megmutatkozó hangtörténeti jelenségek közül itt most csak azt emelem ki, hogy ekkor, a 11. század közepén a magyar szavak jó része még magánhangzóra végződött, az *út utu*-nak hangzott, a *vár* pedig *váru*-nak. Ezeknek az úgynevezett tövégi magánhangzóknek az eltűnése még a honfoglalás előtti időkben megkezdődhetett, és csak a 13. századra fejeződött be teljesen. Ez a kis rövid részlet azt is megmutatja, hogy a *-ra/-re* ragot akkoriban még nem használták, hanem ezt a szerepet a *rěa*-nak hangzó névutó töltötte be, ami csak később alakult – önállóságát elveszítve – raggá. Ezek mellett számos olyan további nyelvi jelenséget említhetnénk még, amelyek egykori meglétéről és történetéről jórészt vagy akár kizárólag a szórványemlékek adatai nyújtanak felvilágosítást.

A Tihanyi alapítólevélben említett helyek azonosítása leginkább úgy valósítható meg, hogy későbbi oklevélbeli említésekkel vetjük őket össze, s e mellett megfejtjük az eredetüket, és megvilágítjuk időbeli változásukat is. A történeti helynév-rekonstrukció részeként elvégzett lokalizálás fontos ismeretekkel szolgál a történettudományi vizsgálatok számára is az apátság birtokainak meghatározásában. Ezek a birtokok a tihanyi apátságtól távolabb, a Dunántúl déli részén szétszórtan helyezkedtek el, sőt egy nagyobb birtoktest a Duna-Tisza-közén, a mai Kolon-tó környékén is feküdt. Az itteni térképrészlet a Balaton környékén kapott birtokokat mutatja be.

2. ábra. A Tihanyi alapítólevélben említett helyek a Balaton környékén

4. A magyar írásbeliség kezdete előtti időkből is ismerünk néhány, a magyarokra vonatkozó említést, amelyek külföldön keletkezett forrásokban fordulnak elő. A 10. század közepén Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár görög nyelvű munkájában emlékezett meg a magyarság honfoglalás előtti szállásterületeiről, Levédiáról és Etelközről. A görögül *Λεβεδία*, illetve *Ατελκούζον* formában lejegyzett nevek abban az időben magyarul *Lēvedi*-nek és *Etēlküzü*-nek hangozhattak. Ezek a legkorábbi ismert magyar helynevek a későbbi helynévkincsnek is a legjellemzőbb típusait képviselik: a *Levedi* nevű helyet az ugyanilyen nevet viselő személyről nevezték el, a személynév pedig vagy a *lesz*, vagy a *lő* ige *v-t* tartalmazó tövéből (lásd pl. *lev-ő*, *löv-ő*) alakult *-di* személynévképzővel. Az *Etelköz* névtípusába egész sor későbbi név tartozik bele: *Bodrogeköz*, *Rábaköz*, *Muraköz* stb. Ezek mindig két folyó közötti területet jelölnek (a Bodrogeköz például a Bodrog és a Tisza közti térséget) olyan módon, hogy a névben csak a kisebbik folyó neve jelenik meg.

Mindez azt mutatja, hogy a magyarság honfoglalás előtti helynévrendszere fő vonásaiban megegyezhetett azzal, amelyet a honfoglalás utáni időkből egyre bősegebb névanyag alapján ismerünk. A császár írásának a hitelét az adja, hogy információit az akkortájt követként az udvarában megforduló magyar főemberektől szerezte. Egyedül tőle ismerjük a honfoglaló magyar törzsek neveit is, ezeket ugyanis semmilyen későbbi forrás nem említi, még a magyarság történetével foglalkozó geszták és krónikák sem. Konstantin így ír róluk: „Első a kaba-

roknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a *Nyekié*, harmadik a *Megyerié*, negyedik a *Kürtügyermatué*, ötödik a *Tarjáné*, hatodik *Jenehé*, hetedik *Keri*, nyolcadik *Keszi*. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére telepedtek le.”

Ezeket a törzsneveket azonban megőrizték egyes magyar települések nevei, összesen mintegy 300 ilyen nevet ismerünk a középkori Kárpát-medencében. A nevek feltűnésének időbeli és térbeli jellemzőiből sokféle – gyakran egymásnak is ellentmondó, bizonytalan – következtetésre jutottak a törzsi szervezet jellemzőit és felbomlását rekonstruálni kívánó történettudósok. De nem sokkal jobb a helyzet ezen a téren a nyelvtudomány berkeiben sem: a törzsnevek eredete ma sincs tisztázva minden részletében, ez a néhány szó a régi magyar szókincs egyik legrejtélyesebb szócsoportjának számít.

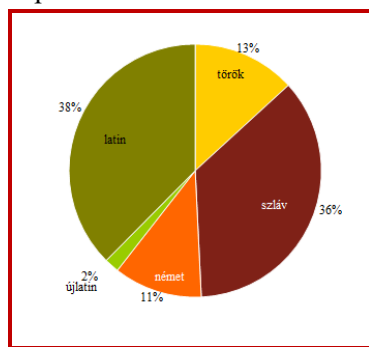
5. A törzsek nevéből alakult településnevek alapszavuk által a régi magyar társadalom szerkezetéről tudósítanak bennünket. A társadalom összetételét, illetve ennek a megváltozását tükrözik azok a foglalkozásnevek is, amelyek települések megnevezésében jelennek meg. Ez a névtípus a törzsnévi helynevekhez hasonlóan a legrégebbi magyar településnév-típusok közé tartozik: több mint 30 foglalkozás neve mintegy 250 helység nevében tűnik fel. Ezek a nevek legtöbbször alakilag is megegyeznek a foglalkozást jelölő szóval: *Lovász*, *Ács*, *Szűcs*, de előfordulnak helynévképzővel összekapcsolva: *Lovászi*, *Takácsi*, *Vadászi* és szó szerkezetet alkotva is: *Lovásztelek*; *Lovásznána*, *Tímárfony*. E nevek között jó néhány olyan is található, amely foglalkozásnévként ma már nem használatos ugyan, de nyelvérzékünk alapján következtetni tudunk egykori jelentésükre: pl. *Esztergár*, *Solymár*, *Fegyvernek*, *Szántó*, *Szőlős*, *Peszér*. Vannak azonban olyanok is, amelyekről csak nyelvtörténeti eszközökkel deríthető ki egykori jelentésük: pl. *Ardó* 'erdész', *Daróc* 'vadfogó', *Dusnok* 'egyházi szolgáló', *Horó* 'szakács', *Hőgyész* 'hermelinvadász' – ez utóbbi foglalkozásnév egyébként a *hölgy* szóból alakult, amely egykor az egyik legértékesebb prémes állatnak, a hermelinnek volt a megnevezése.

A foglalkozásnevekből alakult településnevek nyelv- és névtörténeti feltárása a történettudomány számára is fontos információkat nyújt, hiszen – a bőven felmerülő nehézségek ellenére is – jórészt e nevek segítségével ismerhető meg az úgynevezett királyi szolgálónépek intézménye, ennek szerveződése, története és területi viszonyai.

6. A magyar településnév-állomány legnagyobb hányadát a személynévből alakult településnevek teszik ki. Ezek nagy részében a mai nyelvhasználók már nem ismerik fel az egykori személyneveket, mivel azok jó ideje nem használatosak ilyen szerepben. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a honfoglalást követő évszázadokban a magyar személynév-rendszer gyökeres átalakuláson ment ke-

resztül. Korábban a magyarok „pogány” névkultúrájában többségben voltak a magyar közszavakból alakult és az egyént ez által valamilyen módon leíró, jellemző nevek. Ezek mellett a törökségi népek környezetéből a Kárpát-medencébe érkező magyarok török eredetű neveket is nagy számban viseltek.

A kultúraváltás fontos részeként ezeket a személyneveket a keresztény névkultúra elemei váltották fel, amelyek között az egyház által közvetített latin eredetű nevek voltak túlsúlyban, de mellettük a magyarsággal szomszédos népek nyelvéből is tömegesen kerültek át a magyarba szláv és német eredetű nevek. Ezek a személynevek jelennek meg a településnevekben is, amelyeknek kisebb részét tették ki csupán a magyarból származó személynevek, nagyobb részét az átvett elemek adták. A korabeli kulturális hatások intenzitását is szemléletesen mutatja az alábbi diagram, amely azt ábrázolja, hogy e jövevénynevek milyen arányban vettek részt a településnevek alkotásában.

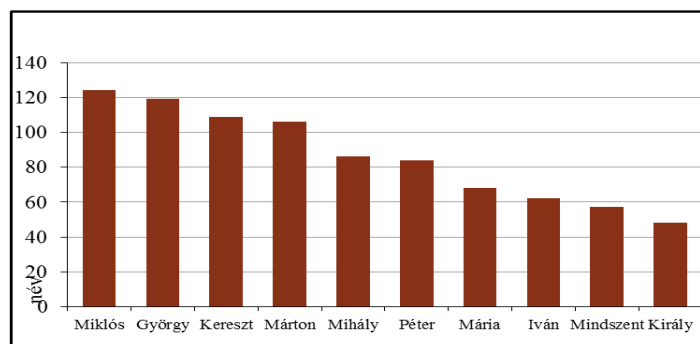
3. ábra. Az idegen eredetű személynevek megoszlása a középkori magyar településnevekben

A személynevek éppúgy többféle szerkezeti formában vannak jelen a településnevekben, mint ahogyan azt fentebb a foglalkozásnevek esetében is láttuk. Legnagyobb arányban a személynév önmagában állva alkotott településnevet: pl. *Miskolc*, *Szoboszló*, *Sámson*, *Abrány*, de előfordulhatott képzővel: pl. *Álmos-d*, *Peter-d*, *Komád-i*, *Toka-j* vagy szó szerkezetben is: pl. *Endrefalva*, *Andaháza*, *Farkaslaka*; *Jákóhodos*, *Mikepércs*. Ezek közül az első névtípus, az önmagában álló személynév által alkotott helynév különlegesnek számít abban a tekintetben, hogy ezt a névalkotási módot a magyart körülvevő indoeurópai nyelvek nem ismerik. Ezt a névtípust korábban többen a magyar nép vándorló, nomád hagyományaival magyarázták mondván, hogy az ilyen életmódot folytató népeknél nem a helyeket, hanem a személyeket lehet a nevek segítségével keresni. Ez a magyarázat azonban nem állja meg a helyét, mivel a nomadizáló népek éppúgy használnak helyneveket a lakóhelyük megjelölésére, mint a megtelepült módon élők.

Ennek a jelenségnek a magyarázata csupán abban rejlik, hogy egy-egy szó-

nak, névnek az önmagában való helynévi használata – amely jellegzetes metonimikus folyamat, és általános szóalkotási eljárás a közszőkészet gyarapítása terén is – a magyar helynévalkotásnak a leggyakoribb eszköze volt az egész középkor folyamán, és fontos formája még a mai névadásnak is. A személyneveknek a helynevekben való gyakori megjelenését pedig az magyarázza, hogy ez a birtoklást, a birtokhoz való jogot fejezte ki a szóbeliség erejével egy olyan korban, amikor az írásbeliség – széleskörű társadalmi elterjedtség híján – ezt a funkciót még csak igen korlátozottan láthatta el. Ez a névtípus a középkori birtokviszonyok fontos tükörképe is egyben, így vizsgálata méltán tart igényt a történettudomány figyelmére is.

7. Az európai keresztény kultúra hatását a magyar helynév-rendszerben legközvetlenebb módon a szentek nevéből alakult településnevek mutatják. Ezeket az úgynevezett patrocíniumi településneveket csakis templomos falvak viselhették, amelyek védőszentjeinek, patrónusainak a nevei a templom megnevezésén keresztül váltak az adott települések neveivé. Ez a névtípus az egyház hathatós támogatásával a 13. századtól kezdődően terjedt el rohamosan a magyar településnevek körében. A középkorból csaknem másfél ezer ilyen településnevet ismerünk, amelyekben 77 patrocínium neve szerepel. Ahogyan ez az alábbi diagramból is kitűnik, néhány név száznál is több település megnevezésében fordult elő. Ezt a településnévi azonosságot a későbbiekben úgy szüntették meg, hogy a neveket jelzői előtaggal különítették el egymástól: pl. *Berettyószentmárton*, *Szalkszentmárton*, *Peceszentmárton*.

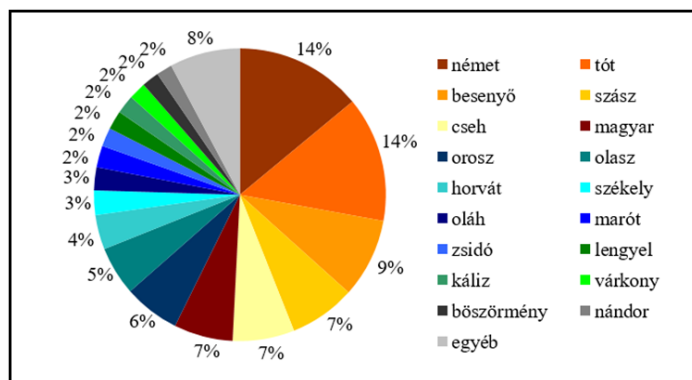
4. ábra. A templomok védőszentjének nevéből alakult leggyakoribb településnevek a középkori Magyarországon

A patrocíniumi településnevekben kifejeződő kulturális hatást az is szemléletesen jelzi, hogy mivel e névtípus különösen Dél-Európában (Itáliában és Spanyolországban), továbbá Franciaországban és a délnémet területeken volt gyakori, Magyarországon is az ország délnyugati–nyugati térségeiben jelent meg

legkorábban, s innen terjedt tovább fokozatosan. E térség mellett különösen kedvelt volt Erdélyben is ez a névtípus. Vizsgálatuk fontos adalékokkal járul hozzá a magyarországi kereszténység történetének, különösen az egyes szentek kultuszának a megismeréséhez.

8. A magyarság korai történetét érintő kérdések közül mind a közvélemény, mind pedig a kutatók is talán az iránt érdeklődnek leginkább, hogy kik éltek a honfoglaláskor és az azt követő évszázadokban a Kárpát-medence területén, hol települtek meg kezdetben a honfoglaló magyarok, és milyen ütemben népesítették be a térséget. A történeti források a középkori népesség etnikai összetételéről szinte alig tartalmaznak információt, mivel az akkor élők gondolkodásában, érdekviszonyaiban ennek nem volt meghatározó jelentősége. A legmegbízhatóbb ismereteket e kérdéskörben a helynevek nyelvi elemzése nyújthatja. Különösen két helynévtípus tanulságos e tekintetben: a más nyelvekből a magyarba átkerült helynevek és a népek megnevezéséből alakult településnevek.

Ez utóbbi névtípus meglehetősen gyakori a magyarban: a középkorban több mint 1300 település neve jött létre ilyen módon, és bennük csaknem 40 nép megnevezése szerepel. Ezek gyakorisági viszonyairól tájékoztat az alább látható kördiagram. Közöttük több olyan, az ábrán is olvasható megnevezés szerepel, amelyet népnévként ma már nem használunk ugyan, de némelyik nemcsak településnévként, hanem személynévként is létezik még napjainkban is. A ritkábbak (úz, kazár, kun, tatár, török, szerezseny, bolgár, jász, sváb, cigány, görög, korontál, kölpény, örmény, rác) között is találunk ilyeneket.

5. ábra. Népnévek a középkori magyarországi településnevekben

E településneveket többnyire a magyarok közé betelepülő más nyelvű, más etnikumú népesség településeinek a megjelölésére hozta létre a környezetünkben élő magyar nyelvű lakosság. Ez magyarázza azt is, hogy a *magyar* népnév a gyakoribbak között szerepel ugyan, de nyilvánvalóan mégsem a korabeli népességi

arányoknak megfelelő súllyal: ezek a településnevek ugyanis éppen a más népességtől való különbözőséget fejezték ki, magyarokra tehát leginkább idegen környezetben utalnak. Általában sem gondolhatjuk persze azt, hogy a népnevekből alakult településnevek pontosan tükrözik a korabeli etnikai viszonyokat, ugyanis ez a névadási mód, ez a jelentéstartalom csak egyike volt a számos további elnevezési lehetőségnek, és hogy ezek közül melyik valósult meg végül egy-egy névben, azt véletlenszerű, esetleges körülmények is nagyban befolyásolták.

9. Az Árpád-kori Magyarország etnikai sokszínűségét – ha nem is a fent bemutatott széles színskálán – jól mutatják a más nyelvekből a magyarba bekerült helynevek is. Ilyeneket találunk a településnevek között is: némi idegennyelvismerettel ma is felismerhető például *Visegrád*, *Nógrád*, *Csongrád* nevének szláv eredete, és bennük az egykori 'magas vár', 'új vár', 'fekete vár' jelentéstartalom.

Még jellemzőbb azonban ez a névtípus a víznevek körében. A Kárpát-medence legnagyobb folyóvizeinek a nevei olyan régen keletkeztek, hogy valamely konkrét nyelvhez nem is tudjuk kötni őket, mivel az Európában ma beszélt nyelvek kialakulását jóval megelőző időben jöttek létre. A *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Száva*, *Rába*, *Ipoly*, *Szamos*, *Körös*, *Maros* stb. neve egy óeurópainak nevezett alapnyelvből származtatható: többnyire '(folyó)víz' jelentésű szavakra vagy a vizek valamilyen jellemző tulajdonságát kifejező szótövekre vezethetők vissza. Ezeket a neveket a magyarok a Kárpát-medencében talált szláv nyelvű népektől ismerték meg.

Számos magyar víznév nyelvi eredete pedig magában a szlávban gyökerezik: a *Zagyva*, *Rábca*, *Torna*, *Tarna*, a sokfelé előforduló *Tapolca* vagy a *Balaton* nevek e nyelvek történetének egy olyan korai szakaszában keletkeztek, amikor a ma ismert különböző szláv nyelvek még nem különültek el egymástól. Vízneveink között van néhány germán eredetű: pl. *Hernád*, *Nyitra*, *Vág*, illetve németből származó is: *Korompa*, *Lajta*, a *Küküllő* és a *Karas* folyót pedig valamilyen törökségi nép nevezhette el. A Kárpát-medencébe betelepülő magyarság maga csak a kisebb vízfolyásoknak adott nevet, ezek között alig van olyan jelentősebb folyó, mint a *Sajó*, a *Bodrog*, a *Berettyó* vagy a *Kapos*.

10. Azt remélem, hogy a fenti néhány példa és az általuk jelzett kutatási irányok felvillantásával érzékeltetni tudtam azt, hogy a helynevek vizsgálata nemcsak a nyelvről való ismereteinket gazdagítja, hanem a Kárpát-medence történetének, kultúrájának, nyelvi és kulturális kölcsönhatásainak a megismeréséhez is hozzá tud járulni. És ha figyelembe vesszük azt is, hogy a magyar helynévkincs több milliós nagyságrendű állománya jórészt még ma is feltáratlan, akkor ez azt is jelzi egyúttal, hogy a nevekkel való foglalkozásnak továbbra is komoly perspektívája van a magyar tudományban.

Irodalom

- FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század.* METEM-könyvek 15. Budapest.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016. *Ethonimák a régi magyar településnevekben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TÓTH, VALÉRIA ed. 2011b. *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica* 8. Debrecen–Helsinki, Debrecen University Press.

További irodalom *A Magyar Névarchívum Kiadványai* c. sorozat kötetekben található, az alábbi címen ezek és a fenti munkák nagy része online is elérhető:

<http://mnytud.arts.unideb.hu/nevarch.php>

A férfimeddség napjainkban – az andrológus szerepe

Benyó Mátyás

orvos, andrológus szakorvos, egy. adjunktus, Debreceni Egyetem

A meddségi ellátás rendkívül sokat változott az elmúlt évtizedekben. A kezdeti női fókusz megfelelő módon átkerült a szakmai körökben a pár mindkét tagjára, hiszen az esetek felében a férfi partner (is) érintett. Ez mind a kivizsgálásban, mind a kezelésben új kihívásokat, de új lehetőségeket is nyitott a meddséggel foglalkozó szakemberek és az infertilitással küzdő párok számára. Magyarország vezetői is fontosnak látják a fejlődést az asszisztált reprodukciós eljárások terén. Sajnos az andrológia és az andrológus szerepe még mindig kisebb figyelmet kap a törvényi szabályozások terén, mint az szakmailag indokolt lenne, bár itt is egyre több pozitív változás figyelhető meg. A jelenlegi cikk célja rövid ismertető nyújtása az andrológus szerepéről a meddségi kivizsgálás során.

Az andrológia szakvizsga

Az andrológia a férfi nemzőképességgel és szexuális funkcióval foglalkozó tudományág. Az andrológus nem csak egy „spermaanalízőr”, aki csak az ondó-minta és a spermiumok alapparamétereinek meghatározásával foglalkozik, hanem egy rendkívül komplex tudású szakember. Mint ahogy az endokrinológus sem csak a pajzsmirigy hormonok szintjének meghatározásával foglalkozik. A férfi nemzőképesség fenntartása bonyolult folyamat, e miatt az andrológus jelentős részben urológus, (sebész), radiológus, endokrinológus, onkológus; kisebb részben genetikus, asszisztált reprodukciós szakember, szövettanász, embriológus is, ha a szakmáját a kellően magas szakmai színvonalon szeretné művelni.

Magyarországon létezik ráépített szakvizsgaként andrológiai szakképesítés, melynek bevezetése Prof. Dr Papp György (Budapest) nevéhez fűződik (*Papp, 2000*). Itthon többségében urológusok szereztek eddig szakvizsgát. Számukra két év képzést jelent a hat év urológiai szakképzést követően. Van lehetőség azonban más szakorvosoknak is elsajátítani az andrológiai szaktudást, mint például szülészet-nőgyógyászat, endokrinológia, bőrgyógyászat esetén, ami három évet jelent a szakképesítés megszerzéséhez. A képzés során a férfi reprodukív szervek vizsgálata mellett el kell sajátítani a spermaanalízis lépéseit, valamint meg kell ismerni az operatív andrológia napjainkban inkább jellemzően mikrosebészeti technikával végzett műtéteit, melynek úttörője Magyarországon Dr. Kopa Zsolt (Budapest) (*Kopa, 2016*). Az andrológia hazai legfőbb érdekképvise-

lete a Magyar Andrológiai Társaság (www.magyandrol.hu), 25 éve létező folyóirata pedig a Magyar Andrológia.

Az andrológia megfelelő tudományos háttérének biztosításához az Európai Andrológiai Akadémia (European Academy of Andrology) áldásos munkája járul hozzá, amely szervezet a legrangosabb európai kutatók és intézetek szaktudását ötvözve a legújabb publikációk alapján folyamatosan frissített szakmai irányelvekkel látja el az andrológiával foglalkozó szakembereket. A szervezet lehetőséget nyújt a nemzetközi andrológiai szakvizsga megszerzésére, mely egy többlépcsős angol nyelvű megmérettetés, ahol az andrológiai munka minden területéről számot kell adni: a férfi reprodukzív rendszer anatómiájáról, fiziológiájáról, szövettani jellemzőiről, endokrinológiájáról, az egyes betegségeiről és műtétes kezelési lehetőségeiről.

Érdeklődési területek

Az andrológus fókuszában a férfi nemzőképessége megőrzése és helyreállítása áll, melyről bővebb szó esik majd a publikáció további részeiben. Azonban a fertilitási funkció fenntartásához a megfelelő szexuális teljesítőképesség is elengedhetetlen, nem csak a spontán fogantatás szempontjából. A mesterséges megtermékenyítés során is szükséges ondóminta leadás (kivéve például a sebészi módon nyert spermiumokat), ahol a megfelelő merevedésnek és ondóürülésnek van szerepe. Az erektilis diszfunkció (ED, merevedési zavar) olyan tünet, melynek háttérében számos különböző megbetegedés állhat a hormonális zavartól kezdve az anyagcsere-betegségeken át a kardiovaszkuláris eltérésekig. Az andrológus szakember feladata az egyes eltérések felderítése, azok kezelése a társzszakmák bevonásával. Az ED előfordulása az életkor előrehaladásával nő, az urológiai szakrendelésen megjelent páciensek körében 60%-ban fordul elő (Bennyó, 2014).

Az ondóürülési eltérések okai között szerepelhetnek pszichés okok, cukorbetegség, gyógyszer mellékhatások vagy korábbi műtétek szövődményei is. Az egyik leggyakoribb ejakulációs probléma a korai magömlés, ami korosztálytól függetlenül a férfiak 20%-nál jelentkezik.

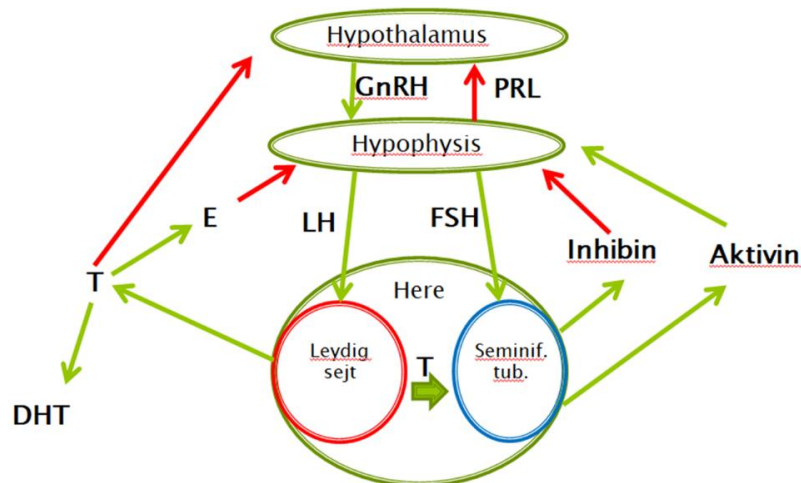
A hímvessző veleszületett vagy szerzett görbületei, egyéb eltérései is szorosan kapcsolódnak a férfi szexuális funkció megőrzéséhez, melyek műtéti korrekciójában nagy előrelépések történtek az elmúlt években (Murányi, 2016). A férfi fogamzásgátlás lehetőségei korlátozottak, a művi meddővétel törvényi szabályozása sokat szigorodott az elmúlt évtizedben.

Az andrológia kapcsán két vonatkozásban kell az onkológiai témakört kiemelni. Ugyanis a fertilis korú férfiak egyik leggyakoribb malignus betegsége a here rosszindulatú daganata. A modern műtéti eljárásoknak és hatékony kemoterápiának köszönhetően az időben felfedezett heredaganat igen nagy túlélési aránnyal, a betegek jó életminőségét megőrizve kezelhető. Azonban a nemzőké-

pességet jelentős mértékbe károsíthatja a betegség maga és annak kezelése, hiszen a legtöbb esetben a here csírasejtjeiből alakulnak ki a daganatos sejtek (Molnár, 2014a). A kellő időben végzett spermium fagyasztva tárolás és a megfelelő módon ütemezett terápia segíthet a nemzőképesség fenntartásában. Ugyanez vonatkozik a másik gyakori fiatalkori malignus kórképekre, melyek a vérképző rendszert érintik (limfómák, leukémiák) (Molnár, 2014b). Ilyenkor is szükség lehet andrológus szakember bevonására.

A férfi reprodukív rendszer anatómiája és fizioiógiája, a férfi meddőség okai és kivizsgálása

A férfi reprodukív rendszer központi szerepét a herék töltik be. A testisek két fő funkciója a spermiumok termelése és a tesztoszteron (fő androgén hormon) termelése. A herék működésének szabályozása a hipotalamusz – hipofízis tengely által szabályozott (1. ábra). Több korábban felvetett álláspont dőlt meg ezen a téren az elmúlt évtizedekben. Az egyik legfontosabb, hogy a tesztoszteron pótlása nem segíti a férfi nemzőképességet, hanem egyenesen káros arra. Ugyanis a negatív visszajelzési kör alapján a nagy mennyiségű keringő tesztoszteron csökkenti az FSH és LH kiáramlást az agyalapi mirigyből, csökkentve ez által a spermiumtermelést. Ugyanezen elv alapján nem kezelendő az emelkedett FSH szint sem, hiszen azzal csak a szervezet próbálja jobb működésre bírni a testiseket. Spermáparaméter eltérések, kóros hereméret, idiopáthiás infertilitás esetén elvégzendők az alapvető hormonvizsgálatok: FSH (follikulus stimuláló hormon), LH (luteinizáló hormon), T (tesztoszteron), SHBG (nemi hormon kötő fehérje). A hormoneltérések okai között szerepelnek más betegségek mellett a heresorvas, az agyalapi mirigy betegségei, az obezitás, az anabolikus szteroidok túlzott alkalmazása és alvászavarok is.

1. ábra: a férfi reprodukív rendszer hormonális szabályozása

A herék (páros szerv) a herezacskóban találhatóak. Testen kívül helyezkednek el, mint a legtöbb emlősben, mivel az optimális spermiumképzéshez alacsonyabb hőmérséklet szükséges a testhőmérsékletnél. Eredetileg a hátsó hasüregben (retroperitoneum) fejlődnek ki, ahonnan a magzati élet alatt szállnak le. A vér- és nyirokérellátásuk megmarad az eredeti retroperitonealis helyről, éppen ezért a herét ellátó erek hosszan futnak a lágyékcatornán át a herékhez. A herék vénái a herénél sűrű hálózatot alkotnak az ondózsínokban, majd egyre feljebb haladva fokozatosan egyesülnek. A hátsó hasüreg anatómiájából adódóan a két különböző oldali here vénáinak pozíciója különböző. A jobb oldali here vénája közvetlenül a nagy hasi vénához csatlakozik, míg a bal oldali here vénája sok esetben hosszabb, és a bal vesevénába csatlakozik. A vénák továbbá a visszafolyást gátló kis billentyűkkel is rendelkeznek. Ezeknek a tényeknek a hereviszér tágulat, vagy más néven varicocele miatt van jelentőségük. Ugyanis ha a nyomásviszonyok a vénákban a herevéna kárára kissé megváltoznak, akkor – elsősorban hasprésre, vagy álló helyzetben legtöbbször a bal oldalon – a vénás vér a here felé is áramlik. Ez a here körüli vénák tágulatához vezet, ami a nyomást és a hőmérsékletet növeli a herékben. Így a spermiumképzés károsodhat, és az elváltozás panaszt is okozhat.

A férfi reproduktív rendszer további részei az ondóhólyagok, a prosztatata, a húgyhólyagnyaki izomrostok, a húgycső és a hímvessző barlangos testjei. A hímvessző méretnövekedésének az együttlét során csupán annyi szerepe van, hogy a spermiumokat lehető legközelebb juttassa a méhnyakhoz. Az ondófolyadék a prosztatata (35%), az ondóhólyagok (60%) és a mellékherék (5%) folyadékaiknak keveredéséből jön létre. Ekkor nyelik el a spermiumok a három hónap érését követően a végső funkciójukat.

A férfi nemzőképességet számos kórkép befolyásolhatja negatívan. A kivizsgálás során ezeket kell az andrológusnak végigkövetnie, és ha szükséges, célzott vizsgálatokat végezni. A férfi infertilitás lehetséges okai többek között: endokrin zavarok (alacsony tesztoszteron vagy gonadotropin szint), környezeti tényezők (toxikus szerekekkel történő munkavégzés, hőhatás), életmódbeli faktorok (dohányzás, elhízás, alkoholizmus, anabolikus szteroidok használata), urogenitális rendszer fertőzései, heretrauma, heretorzio, rosszindulatú betegségek, emelkedett herezacskó hőmérséklet (varicocele), genetikai rendellenességek (Klinefelter szindróma), immunológiai tényezők (vér-herék gát sérülése), apai életkor.

A férfi meddőségi kivizsgálásra is jellemző – mint az élet sok területére is igaz –, hogy a NŐ nélkül igen nehéz. Amikor az andrológiai kórtörténet rögzítésre kerül meg kell ismerni a női partner betegségeit, melyek a nemzőképességet befolyásolják. Hiszen az ő kezelési ütemezése összhangban kell, hogy legyen a férfi fertilitási készségével, ha erre a lehetőség adott. Csak a folyamatos kommunikáció és együttműködés biztosíthatja a sikeres fogantatást az andrológus, a nőgyógyász és az asszisztált reprodukciós szakember között a komplikáltabb

esetekben. A fogantatás eléréséig tart az andrológus feladata, és a kezelési lehetőségek is mindeddig adottak maradnak.

Fontos megjegyezni, hogy az andrológus munkájához leginkább társított tevékenység, a klasszikus spermaanalízis során társított spermaparaméterek nem alkalmasak a spermium funkciójának meghatározására. A WHO 2010. évi irányelvei alapján végzett elemzés mennyiségi paramétereket ad meg, melyek nemzési esélyre, és „fertilizációs kategóriára” adnak meghatározást. Önmagukban nem alkalmasak a spermiumok nemzési kapacitásának felmérésére. A funkcionális tesztek pontosabb képet adnak a megtermékenyítés esélyéről (szintén nem önmagukban). Az egyik legismertebb funkcionális teszt a Hyaluronan binding assay (HBA), mely a spermiumok petesejt felszínéhez való kötődési hatékonyságát mutatja. A teszt kifejlesztésének magyar vonatkozása is van a Yale Egyetemen dolgozó néhai Prof Dr. Huszár Gábor és a jelenleg is aktív debreceni Dr. Jakab Attila vonatkozásában (*Czelik-Ozency, 2002*). Az aktuális szakirodalom szerint az egyik legígéretesebb teszt a hímivarsejtek örökítőanyagának a vizsgálata. A spermiumoknak önálló sejtként, fehérjeszintézis nélkül kell komplex funkciót ellátni. A végső céljuk az apai genom eljuttatása a petesejtbe. (A legújabb kutatások felvetik, hogy a genom bejuttatása után is befolyásolják az embrió kezdeti fejlődését.) Az örökítőanyag minőségi károsodása alapvetően fogja negatívan befolyásolni az embrió további fejlődését. Persze a legjobb funkcionális „teszt” az egészséges embrió fejlődése, azonban ez csak a megtermékenyítés után derül ki. A DNS töredezettség mérése megfelelő szelekcióval és részletes andrológiai kivizsgálás részeként segíthet arra rávilágítani, hogy a spontán fogantatás vagy asszisztált reprodukció során fellépő korai magzati veszteségek hátterében a férfi oldalon kell-e keresni az okot, valamint érdemes-e antioxidáns kezelést, varicocele műtétet, vagy netán sebészi spermiumnyerést végezni a jobb minőségű hímivarsejtek nyerése céljából (*Benyó, 2018*).

Az andrológiai kivizsgálás alaplépései közé tartoznak a hímvessző, a herék és az ondózsín fizikális vizsgálata (megtapintás álló és fekvő helyzetben), a herék ultrahangos vizsgálata (lehetőleg color-Doppleres keringéssel), melyeknek segítségével felmérhető az esetleges varicocele súlyossági foka, a herék térfogatának meghatározása, a szerkezeti eltérések megtekintése a mellékherék, a funiculusok az ondóhólyagok és a prosztatata vonatkozásában is.

A hormonális kivizsgálás szükségességéről már esett szó. A genetikai kivizsgálás tárháza is folyamatosan növekszik az elmúlt években. Azonban a citogenetika vagy konstitucionális kariotípus meghatározás alapvető kell, hogy legyen a komplikált meddőségi esetek és az asszisztált reprodukció kivizsgálási protokolljában, ugyanis a férfi meddőségi esetekben 5%-ban genetikai ok áll a háttérben. A hormonális és genetikai vizsgálatok segítenek a beteg hosszú távú egészségmegőrzésében (metabolikus szindróma, osteoporosis), kezelési lehetőséget nyújtanak (hypogonadotrop hypogonadizmus), prognosztikai jelentőséggel bír-

nak sebészi spermiumnyerés esetén, segítenek az asszisztált reprodukciós technika legígéretesebb módjának megválasztásában, megelőzhetik a genetikai eltérés átörökítését.

A korábbi meddőségi protokollokban szerepelt még az ondó bakteriális tenyésztése. Sajnos több intézmény kéri még rutinszerűen ezt az önmagában félrevezető vizsgálatot. Sok esetben bőrbaktériumok kitenyésztése történik az igazi patogének helyett a mintavételi nehézségek következtében. Ma már ezt a vizsgálatot mindenképpen kombinálni érdemes más specifikusabb tesztekkel, mint a PMN elasztáz vagy IL-6, IL-8 meghatározások.

Kezelési lehetőségek

Az andrológiában – mint szinte minden más betegség esetén – a kiváltó ok kezelése a leghatékonyabb. Az andrológus feladata a meddőség hátterében álló betegség, megváltozott állapot felderítése és kezelése. Ez lehet tanácsadás (életmódbeli változtatások, például testsúlycsökkentés, dohányzás elhagyása), gyógyszeres kezelés (fertőzések, hormonhiányok), vagy műtéti (varicocele műtét). Előfordul, hogy a kiváltó ok nem kezelhető (genetikai eltérések), és ilyenkor a meddőségi központ speciális eljárásai (például preimplantációs genetikai diagnosztika) segíthetnek a sikeres asszisztált reprodukcióban.

A kezelés egy speciális csoportja teszi ki az andrológiai műtéti tevékenység jelentős hányadát. Az azoospermia azt az állapotot jelenti, amikor nem található hímivarsejt az ondómintában. Azonban a hímivarsejtek hiánya az ondómintában még nem zárja ki a herében meglévő spermiumképzést. Az elmúlt évtizedekben lehetősége nyílt az azoospermiás férfiaknak is arra, hogy biológiai szülők lehessenek a spermiumnyerési technikák és a modern asszisztált reprodukciós (assisted reproduction technique – ART) eljárásoknak (pl.: intracitoplazmatikus spermium injektálás - ICSI) köszönhetően, melyeket a köznyelv „lombik programként” ismer. A különböző spermiumnyerési technikáknak eltérő az indikációjuk, ezért a megfelelő műtéttípus megválasztásának és az eredményes kezelésnek feltétele a meddőség pontos hátterének a tisztázása. Nonobstruktív azoospermia (NOA) jelenlétekor normál mennyiségű és összetételű lehet az ondó, a herevolumen csökkent és általában emelkedettek a here működését befolyásoló hormonszintek (FSH, LH). Ennek hátterében is számos ok állhat a genetikai betegségtől kezdve a heredaganaton és annak kezelésén át a hormonhatásokig. Megemlítendő, hogy a külsőleg pótolta tesztoszteron fogamzásgátló hatású az agyalapi mirigy gátlása révén. Ennek révén a testépítés céljából használt férfi hormonok akár azoospermiás állapotot is előidézhettek. NOA esetén károsodott a hímivarsejtek képzése a herékben, azonban egy-egy helyen spermiumképzés kisebb szigetekben még lehet jelen a herékben, így megkísérelhető a sebészi úton történő spermiumnyerés, ha a spermiumképzés nem állítható vissza más módon. NOA esetén elvégezhető beavatkozások a TESE (Testicular Sperm Ext-

raction), régebbi nevén herebiopszia, vagy a microTESE (microsurgical Testicular Sperm Extraction – mikroszkópos spermiumnyerés heréből). A TESE előnye, hogy végezhető helyi érzéstelenítésben, találati aránya több helyről történő mintavétellel növelhető. Hátránya, hogy a csak felszínes herecsatornák kerülnek elemzésre, a központiak felderíthetetlenek maradnak, illetve nem célzottan kerülnek eltávolításra a tágabb herecsatornák. Mikrosebészeti műtét (microTESE) a TESE eredménytelensége, illetve kisebb heretérfogat, valamint jelentősen emelkedett FSH-értékek esetén mérlegelendő. A beavatkozás során az operációs mikroszkóp segítségével a herék teljes megnyitása során a tágabb herecsatornák beazonosíthatók, kinyerhetők, melyek nagyobb valószínűséggel tartalmaznak asszisztált reprodukcióra alkalmas hímivarsejteket. Obstruktív azoospermia (OA) jelenlétekor a spermiumképzés ép a herékben, de ondóúti elzáródás miatt a spermiumok nem jelennek meg az ejakulátumban. Amennyiben a mellékhere térfogata nagyobb, csökkent az ondó mennyisége, akkor inkább obstruktív azoospermia (OA) valószínűsíthető. Az ondóvezetékek vizsgálata szintén fontos, mivel például genetikai betegség (cisztás fibrózis) is okozhat eltéréseket azokban (kétoldali hiány). Művi meddővé tétel (vasectomia) szintén OA-t eredményez megtartott pH és térfogat mellett, mivel ilyen esetben a prosztata és az ondóhólyag funkciója megtartott. Nem felderíthető elzáródás esetén, amikor a rekonstrukciós műtétek nem végezhetőek el, sebészi spermiumnyerés végzése javasolt. Az ilyen betegek kezelésének legjobb módszere éppen emiatt a MESA (Microsurgical Epididymal Sperm Aspiration – mikroszkópos spermiumnyerés mellékheréből – technika alkalmazása). Operációs mikroszkóp segítségével, a mellékhere tágult csatornáinak leszívásával nyerhető ideális esetben hímivarsejtben gazdag minta. A sebészi spermiumnyerés során nyert mintákat kórszövettani elemzés mellett minél hamarabb asszisztált reprodukciós központba kell juttatni felhasználás céljából, mely lehet azonnali felhasználás, fagyasztva tárolás, illetve mindkettő (Benyó, 2016).

A korábban említett okok miatt jelenthet problémát a varicocele. Amennyiben a herevisszér-tágulat kezelést igényel (a legtöbb esetben a nemzőképességet károsító hatása miatt), úgy többféle módszer áll rendelkezésre. A régebben alkalmazott klasszikus nyílt műtét – melyet lágyéki metszésből végeztek – nem igényel nagy technikai felszerelést, gyorsan elvégezhető. Hátránya, hogy gyakrabban fordul elő ennél a műtéttípusnál a varicocele kiújulása vagy herevisszér. Modernebb és eredményesebb módszerek a laparoszkoos műtét, melyet a hasüregben keresztül, kamerával végeznek, illetve a szintén lágyéki metszésből történő, operációs mikroszkóppal végzett herevisszér-lekötés. A műtéttípustól függetlenül ezen beavatkozások lényege a here tág vénáinak lekötésével a hasüreg felőli vér visszaáramlásának megakadályozása, azonban a legprecízebb preparálást a mikrosebészeti módszer teszi lehetővé.

Egy szűk indikációs körben alkalmazott beavatkozás a here mikrosebészeti resectiója (Dócs, 2016). Amennyiben a fertilis korú páciens heréjében soliter elváltozás fordul elő, a heretumor markerek negatívak felmerül a benignus kórkép jelenléte. Ilyen esetben a mikrosebészeti tapasztalattal bíró centrumban az elváltozás eltávolítása elvégezhető lágyéki metszésből. A műtét során az elváltozásból gyorsfagyaszott szövettani metszet elemzése végzendő, malignitás esetén here eltávolítása szükséges. Azonban ha az elváltozás jóindulatú, a here teljes eltávolítása megelőzhető, és a nemzőképesség nagyobb mértékben marad meg.

2. ábra: Here jóindulatú daganatának eltávolítása mikrosebészeti módszerrel

Összefoglalás

A fentiekből látható, hogy az andrológia komplex, gyorsan fejlődő, izgalmas területe a modern orvostudománynak. A műtéti technikák fejlődése, a genetikai és az epigenetikai kutatások eredményei, az összejtudomány a jövőben újabb és újabb kivizsgálási és kezelési lehetőségek széleskörű elterjedésének biztosíthat lehetőséget, ami még több férfinak adja majd meg az apaság örömét.

Hivatkozások

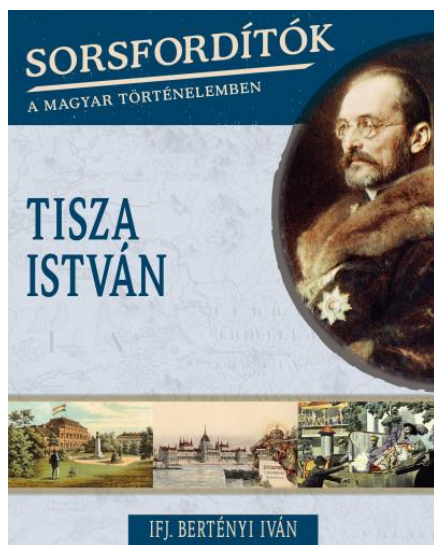
Benyó M, Kiss Z, Nagy A, Molnar Zs, Rurik I, Kopa Zs, Varga A, Flasko T.
Does the prevalence of erectile function of heterogeneous outpatients differ?
Andrology, 2014, 2 (Suppl. 2), 110

- Benyó M, Molnár M, Drabik Gy, Varga A, Varga E, Bodnár B, Flaskó T. *Sebészi spermiumnyerési technikák eredményessége*. Magyar Andrológia, 2016. 21 (3):63–68
- Benyó M, Molnár Zs. *A spermium-DNS-töredezettség mérésének jelentősége az andrológiai gyakorlatban*. Magyar Andrológia, 2018. 23 (2): 39–42
- Celik-Ozenci C., Jakab A., Vigue L., Demir R., Huszár, G. *Mature and fertile sperm selectively bind to hyaluronic acid: cytoplasmic content, HspA2 levels, chromatin maturity, shape and ICSI sperm selection*. J. Soc. Gynecol. Invest. 2002. 9:849,
- Dócs J, Varga A, Farkas A, Bognár Cs, Flaskó T, Benyó M. *Szervmegtartó műtét a here térfoglaló folyamata esetén*. M. Andrológia, 2016. 21 (2):39–41
- Kopa Zs. *A mikrosebészet története, andrológiai mikrosebészet*. Magyar Andrológia, 2016. 21 (1): 3–6
- Molnár Zs, Berta E, Benyó M, Póka R, Kassai Zs, Flaskó T, Jakab A, Bodor M. *Fertility of testicular cancer patients after anticancer treatment - experience of 11 years*. Pharmazie. 2014. 69: 1–5
- Molnár Z, Benyó M, Bazsáné Kassai Z, Lévai I, Varga A, Jakab A. *Reproduktív korban előforduló daganatok hatása a spermiogenezisre: heredaganatos és lymphomás betegek vizsgálata*. Orv. Hetil. 2014 Aug 1;155(33):1306–11.
- Murányi M, Benyó M, Kiss Z, Flaskó T. *Veleszületett himvesszőgörbület kezelése Yachia-féle coroporoplasticával*. Magyar Urológia. 2016. 28 (2): 79–83.
- Papp Gy. *Az andrológia tankönyve*. Medicina Könyvkiadó, 2000.

KÖNYVSZEMLE

**ifj. Bertényi Iván: Tisza István
Sorsfordítók a magyar történelemben**

(főszerk. Romsics Ignác) Kossuth Kiadó Budapest, 2019. 64 lap

Tisza István élettörténete és Debrecen város története rengeteg szállal kapcsolódott össze. A dualizmus korának leghosszabb ideig volt miniszterelnöke, Tisza Kálmán és felesége, Dégenfeld-Schomburg Ilona négy gyermeke közül az elsőként született 1861-ben Pesten, akkor, amikor apja az országgyűlésen Debrecen első választókerületét képviselte a Határozati Párt színeiben. Szülei alig egy év múlva visszaköltöztek Gesztre a családi birtokra, de az 1865–68-as országgyűlés idején ismét Pesten laktak, s később is felváltva éltek Pesten és Geszten. Tisza István életének első nagy fordulója az érettségi vizsga is Debrecenhez kötődött. A kor társadalmi elitjében szokásos

módon magántanuló volt, érettségi vizsgát azonban a nagyhírű debreceni Református Kollégiumban tett olyan kitűnő eredménnyel, hogy 14 éves korában érettnak nyilvánították. Országgyűlési képviselőnek ugyan nem Debrecenben, hanem egy olyan erdélyi körzetben választották meg, ahol kormánypárti képviselőként biztos volt sikere, kapcsolata a várossal azonban nem szűnt meg. Érdekeket szerzett pl. a debreceni egyetem megalakulásában. Amikor a város 1911-ben emlékirattal fordult a kormányhoz, hogy Debrecenben alakuljon meg Magyarország harmadik egyeteme, nemcsak a kelet-magyarországi megyék és törvényhatósági jogú városok képviselői pártfogolták az emlékiratot, de Tisza István közeli (többnyire református) párhívei is. 1914-ben, az első tanév megnyitása-kor már nem házelnök, hanem (ismét) miniszterelnök volt s ilyen minőségében is figyelemmel kísérte az új egyetem működését. Lemondása, 1917. június 15-e után is kapcsolatban maradt a várossal. Szükségét érezte, hogy példát mutatva 56 évesen is bevonuljon a hadseregbe. A (debreceni) 2. honvéd huszárezredet választotta, s ezredparancsnokként vett részt a bukovinai és itáliai harcokban.

Az új egyetem az 1920-as évek elején az ő nevét vette fel, 1926-ban

Kisfaludi-Stróbl Zsigmond alkotta szobrát is felavatták az Orvostudományi Kar főépülete előtt. Ezt döntötték le egyetemi hallgatók 1945-ben, majd 2000-ben visszaállították, de nem az eredeti helyén, s végül jelenleg sem ott, hanem a főépület előtt áll. A Református Egyház fontos szerepet játszott a két világháború között a Tisza-kultusz kialakításában. Debrecenben született meg az 1930-as években az a (református) középiskolai tankönyv is, amely e kultusz egyik formálójává vált. 1990 után az egyetem Történelmi Intézete tudományos ülések szervezésével vett részt abban a folyamatban, amelynek célja egy reális Tisza-kép kialakítása volt. Születésének 150. évfordulóján nemcsak tudományos konferenciát rendeztek tiszteletére, de „Tisza István és emlékezete” címmel kötetet is jelentettek meg az elhangzott előadásokból. Érthető, hogy a Tisza István életművéről szóló tudományos műveket nemcsak a város lakói, de a Debreceni Szemle olvasói is érdeklődéssel figyelik, annál is inkább, mert a folyóiratban eddig is több tanulmány jelent meg Tisza István szerepéről és jelentőségéről.

Ifjabb Bertényi Iván népszerű összefoglalása feltétlenül megérdemli ezt az érdeklődést. Világos szerkezetben, jó stílusban foglalja össze mindazt, amit az átlagos műveltségű olvasónak Tisza Istvánról tudnia illik.

Az ismertető kötet a Kossuth Kiadó sorozatának része, amely a

„Sorsfordítók a történelemben” címet viseli, s Szent Istvántól Nagy Lajoson és Hunyadi Mátyáson, Zrínyi Miklóson, II. Rákóczi Ferencen, Mária Terézián át Kossuth Lajosig, Deák Ferencig, Andrássy Gyuláig, Horthy Miklósig és Kádár Jánosig elemzi azok tevékenységét, akik „sorsfordító” szerepet játszottak a magyar történelemben. A kötetek szerzői jeles historikusok (közte a Nagy Lajosról szóló a szerző édesapja) és Romsics Ignác személyében kitűnő történész a sorozat szerkesztője.

A szerző viszonylag fiatal kora ellenére neves történész, a dualizmus korának és az I. Világháború történetének legjobb szakértői közé tartozik. Kiváló tanulmányokat közölt a dualista korszak parlamentarizmusának történetéről, Széll Kálmánról, Bánffy Dezsőről, Szekfű Gyulának a kiegyezésről vallott nézeteiről s a dualizmus más kérdéseiről is. Kötetet szerkesztett az Országházban tartott konferenciák egyikéről „Tisza István két korszak határán” címmel. Több tanulmányban foglalkozott Tisza István politikai szerepével is. Az említett kötet mellett tartalmas tanulmányban foglalta össze Szekfű Gyula és a Magyar Nemzet szerkesztőjeként híressé vált Pethő Sándor véleményét Tisza István politikájáról. Mindkét szerző meghatározó szerepet játszott a két világháború közötti Magyarország közvéleményének formálásában, így a Tisza Istvánról kialakult nézetek alakulásában is. A magyarországi jobboldali

hagyomány elemzésében tanulmányt közölt a századelő politikai irányzatainak Tisza Istvánnal kapcsolatos nézeteiről, egy debreceni tudományos ülésen később publikált előadást tartott a „gyűlölt” Tisza Istvánról. Aligha kétséges, hogy ifj. Bertényi Iván a legalkalmasabb személy volt ennek az összefoglalásnak az elkészítésére.

A kötet a bevezetés, a kronológia és az irodalomjegyzék mellett nyolc fejezetben foglalja össze mindazt, amit Tisza István életében és politikájában a szerző fontosnak tart. Csak helyeselni lehet Bertényi Iván kiindulópontját. „Amikor ebben a kötetben megpróbáljuk felidézni alakját, igyekszünk Tisza működését a későbbi korokban ráaggatott vélekedésektől mentesen, saját korának összefüggéseiben bemutatni”. Véleményünk szerint e rövid összefoglalás legnagyobb érdeme, hogy e célkitűzést sikerült megvalósítania egy olyan korszakban, amikor Tisza Istvánnal kapcsolatban a szocializmus korszakának teljes elutasítása után visszatérni látszik az a felfogás, amely mindenben igazolni kívánja Tisza politikáját.

A kiegyezéssel létrejövő politikai rendszert Bertényi Iván is olyan hatalmi struktúrának látja, amelyben a Monarchia mindkét fele engedett korábbi feltételeiből, hogy hosszabb távon is működőképes rendszer születhessék. Tisza ebben a rendszerben nőtt fel és lett érett politikus. A hazai modernizáció kézzel fogható eredményeket ért el a 19. század első felének nemzeti liberális politikusai

legfőbb célkitűzései tekintetében: gazdasági és kulturális téren is közelített Nyugat-Európához, az akkori világ legfejlettebb régiójához. A Tisza család ebben a folyamatban fontos szerepet játszott, apja a Szabadelvű Párt megteremtésével létrehozta azt a politikai egységet, amely a dualista rendszer fenntartásának legfőbb záloga volt. Ő maga serdülő ifjúként is pontosan látta a kiegyezéssel rendszer szükségességét. Egy 15 éves korában írt levelében már úgy fogalmazott: „a magyar nemzet a szlávizmussal szemben (a kortársak inkább pánszlávizmusnak nevezték) csak, mint a monarchia egyik fele tarthatja fenn magát”. Bizonyára családi örökségként hozta magával azt a meggyőződést, hogy közös monarchia nélkül Magyarországnak nincs jövője. A monarchia fenntartásának szükségességéről vallott nézetei, s az ehhez való konok ragaszkodása magyarázhatják azokat a lépéseit (a zsebkendőszavazás, a házszabály törvénytelen megváltoztatása az obstrukció letörése érdekében) amelyekkel első miniszterelnöksége idején gyakorlatilag felszámolta a leggyőzhetetlenebb hitt Szabadelvű Pártot. Teljes joggal állapíthatja meg a szerző Tisza István első miniszterelnökségének konklúziójaként: „Tisza István 45 éves korára bukott politikus volt... Hiába tartották nagy tehetségnek, első miniszterelnöksége teljes csóddal ért véget.”

A kötet első fejezetei, amelyek az ország gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődéséről, a társadalmi háttérrel, politikusi pályakezdéséről és

első miniszterelnökségéről szólnak, egy olyan politikust portréját vázolják fel, aki rendíthetetlen híve a dualizmusnak, a 19. századi nemzeti liberális hagyományoknak, amelyeket mély vallásossága ellenére akkor is meg tud őrizni, amikor a polgári házasság kérdésében a liberális és vallásos felfogás a század utolsó évtizedében összeütközni látszik, utópiának tartja a társadalmi igazságosságot s ezért érzéketlen a szociális bajok orvoslásával kapcsolatban. De lelkes híve a politikai szabadságnak, a megyei autonómiának, a parlamentarizmusnak, ugyanakkor a választójogot 19. századi formájában akarta megőrizni, és sem a nőkre, sem a szélesebb néprétegekre nem óhajtott kiterjeszteni, s híve a hagyományos nemesség politikai vezető szerepe változatlan fenntartásának is. Jellemzője a szabadságszeretet és a nemzeti érdek mindenek fölé helyezése. Emberi tulajdonságai közül kortársainak is feltűnt a meggyőződéséhez való eltökélt ragaszkodása, a kompromisszumokra való képtelensége. A Tisza egyéniségét bemutató fejezet a kötet legértékesebb része. Életmódja közelebb állt a régi megyei középnemesekéhez, mint a bárói, grófi címet már évszázadok óta birtokló politikai társaihoz. Jó sportoló volt, kiválóan úszott, jól korcsolyázott, teniszezett, jól vívott és lovagolt. Nem megszokásból, hanem meggyőződésből volt hithű kalvinista, ízlésvilágát a konzervatívizmus határozta meg. Kedvenc költője Arany János volt, így érhető, hogy

Ady költészete nem vonzotta. Megítélésében gyakran szokták emlegetni Ady véleményét a „vad geszti bolondról”, kevesebbszer, hogy ő meg Adyt és a Nyugatot tekintette leveltetűnek „a magyar kultúra pálmáján”. Műveltségének színvonala nem volt alacsonyabb arisztokrata politikai társaiénál, író kortársai közül Herczeg Ferenc volt a kedvence. Esmében őrizte a liberális hagyományokat, de a politikai struktúrában a szerző fogalmazása szerint „inkább konzervatív politikusnak mondhatjuk”.

A kötet további fejezetei Tisza egyéniségének jellemzése után azt az utat vizsgálják, ahogy ismét a hatalom közelébe jutott és második miniszterelnökségével milyen szerepet játszott az I. Világháborúban s hogyan maradt meg a társadalmi emlékezetben.

A koalíciós kormányzás csődje vezetett a Nemzeti Munkapárt 1910. évi választási sikeréhez. Az új pártnak is Tisza István volt a legfontosabb vezetője. A pártegység fenntartása érdekében hajlandó volt a választójog kiszélesítésére, amellyel a nagyvárosokban bevezették a titkos szavazást és mintegy 75%-kal növelték a választók számát. A parlamentben előbb a házelnök tisztségét töltötte be, majd 1913 júniusától másodszor is Magyarország miniszterelnöke lett. Házelnökként ugyanúgy (törvénytelenül) megszavaztatta a véderőtörvényt, mint 1904-ben a házszabály módosítását. Ez is közrejátszott az ellene elkövetett parlamenti merényletben.

Miniszterelnökként a hazai nemzetiségek törekvése mellett Ferenc Ferdinánd trónörökös trialista elképzelései okoztak gondot számára. A nemzetiségi kérdésről úgy vélekedett, hogy „a magyar állam nemzeti jellegének fenntartása mellett a magyar állam a magyar nemzet céljival összhangba hozza az ország idegenajkú polgárainak jogos érdekeit...” A legnépesebb magyarországi nemzetiséggel, a románokkal szeretett volna minél előbb megegyezni, tárgyalásai azonban nem vezettek eredményre, többek között azért sem, mert Ferenc Ferdinándtól a románok többet vártak, mint amit Tisza ígérni tudott.

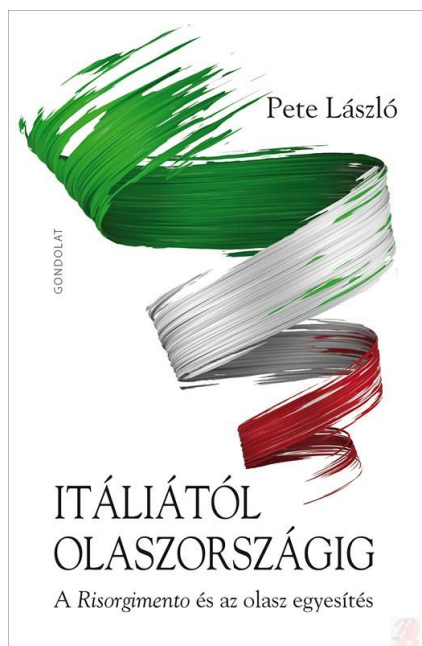
Ismeretes, hogy a Ferenc Ferdinánd és felesége elleni merénylet volt az egyik indoka az I. Világháború kirobbanásának. Tisza magyar miniszterelnökként nem volt híve a háborúnak. Feltette Erdélyt a románoktól, de a Monarchia egészét egy Szerbia elleni győztes háborútól, mert Szerbia esetleges beolvasztásával tovább nőtt volna a szláv túlsúly a birodalmon belül. Mégis az összeomláskor őt tekintették az egyik fő háborús bűnösnek. A súlyosbodó gazdasági és szociális gondokért őt tették felelőssé, s mikor nem volt hajlandó újabb választójogi és szociális reformokra, IV. Károly király 1917 májusában lemondásra kényszerítette. Sorsa 1918. október 31-én teljesedett be, amikor Hermina úti (bérelt) villájában meggyilkolták. Igaza van a szerzőnek: „A régi Magyarország összeomló épülete maga

alá temette azt a politikust, aki a legeltökéltebben igyekezett megakadályozni a háborús vereség miatt feltartóztathatatlan katasztrófát.”

Milyen Tisza kép formálódik ki az olvasóban ifj. Bertényi Iván rövid, de igen tartalmas kötete kapcsán. Tiszának voltak emberileg nem rokonszenves vonásai, de hazaszeretetéhez, nemzeti liberális, egyben konzervatív eszmerendszeréhez, amelyben a magyar nemzeti érdek képviselése játszott meghatározó szerepet, nem férhet kétség. A kérdés csak az, hogy a 19–20. század fordulóján alkalmas-e ez az eszmerendszer egy átalakuló világ formálására? Úgy tűnik Bertényi nézetei közel állnak a jeles történetíró Szekfű Gyula felfogásához, aki szerint Tisza nevéhez „semmilyen előremutató reform nem fűződött”. Ez a döntő különbség a 19. század nagy nemzeti liberális generációjához képest. Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Deák, de még a második vonalbeliek: Eötvös, Trefort, Kemény Zsigmond is reformerek voltak, megfogalmazták elképzeléseiket a jövő Magyarországaról. Tisza István legnagyobb érdemét Szekfű nyomán Bertényi Iván abban látja, az ő erőfeszítéseinek volt köszönhető, hogy Magyarország egyáltalán államként vehetett részt a világháborúban. Végző konklúziója némileg ellentmondva a sorozat címének: „bár korának legnagyobb formátumú politikusa volt, nemzete sorsát mégsem tudta megfordítani.”

Orosz István

**Pete László: Itáliától Olaszországig
A Risorgimento és az olasz egyesítés**
Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 261 lap

Az Appennini-félsziget államainak egyetlen uralkodó alatt végbement egyesítésével magyar nyelven csak kis számú munka foglalkozik, ezek is évtizedekkel ezelőtt láttak napvilágot, a frissebb szakirodalom pedig a kérdés egy-egy részfolyamatára vagy meghatározó szereplőire összpontosít. Ezért a témában minden tekintetben hiánypótlónak érezzük Pete László, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Olasz Tanszék tanszékvezetőjének 2018-ban megjelent könyvét.

A szerző bevezetesként megvizsgálja a *Risorgimento* korszakhatárát, amely a legelterjedtebb értelmezés

szerint a 18. század közepétől/végétől, esetleg a 19. század elejétől 1860–1861-ig, illetve 1870–1871-ig tartó időszak, amikor a független és egységes olasz állam létrejött. Azonban a szerző hangsúlyozza, hogy a félsziget államainak egyesítése egyetlen uralkodó jogára alatt csak az 1850-es évek végén, előre nem látható események folytán valósult meg, s maga az egyesítés diplomáciai és katonai eseményei nagyon rövid idő alatt, 1859 április–1860 novembere között következtek be. Pete László arra is felhívja a figyelmet, hogy egyes kiemelkedő személyek tevékenysége, és a nemzetközi események mellett a főszerepet az a kulturális és politikai folyamat játszotta, amely a 18. században indult, és a 19. század első felében teljesedett ki. A 18. század végén francia hatásra alakult ki a politikai alapon megközelített nemzetfogalom, s a 19. században már nem csak kulturális, hanem politikai mozgalom is született a nemzetállam elérése céljából. A szerző meghatározza a kezdetben vallási tartalommal rendelkező „*risorgimento*” (feltámadás) szó jelentését, amely irodalmi kontextusban a félsziget kulturális újjászületésére vonatkozott. A kifejezés az 1830–1840-es évektől a politika, majd az 1880-as évektől a történetírás szókészletébe is bekerült.

A szerző a bevezetésben megjelölt keretek között időrendben haladva, a 18. század második felétől 1861-ig dolgozta fel az itáliai államok történetét. Külön érdeme a könyvnek, hogy a félsziget két, földrajzilag legnagyobb kiterjedésű állama (Szárd-Piemonti Királyság, Nápoly-Szicíliai Királyság) és az Egyházi Állam mellett a kisebb itáliai államok történetére is hangsúlyt fektet, a vizsgált korszak kiemelkedő személyeiről (pl. Mazzini, Cavour, Garibaldi) rövid, de érdekességekben gazdag portrékat olvashatunk.

Az „*Itália a XVIII. század második felében*” című fejezetben megismerjük a félsziget államainak sajátosságait, politikai és gazdasági helyzetüket, a felvilágosult abszolutista korszak reformpolitikájának eredményeit, az államokban feszülő belső ellentéteket. Itáliában a politikai széttagoltság mellett az egyes államokon belül is jelentős különbségek voltak, az identitástudat sem feltétlenül esett egybe a politikai és földrajzi határokkal. Példaként megemlíthető Szicília, amely hiába alkotott egy királyságot Nápolyval, a sziget parlamenttel rendelkezett, és a szicíliaiak ellenséggként tekintettek a nápolyiakra. Sziciliának ez a sajátossága a vizsgált korszak minden jelentős eseményénél megnyilvánult. Itália hanyatlása a 18. század közepén abszolúttá vált, de a kulturális egység tudata erősödött. Az egyes államok „*illuministái*” 1789 előtt nem forradalmárok, hanem újítók, reformerek voltak, akik a fennálló politi-

kai rendszer keretei között tevékenykedtek. A francia forradalom kitörése után Itáliában hazafias-jakobinus mozgalom született, amely felvetette Itália újjászületésének, a risorgimentónak a kérdését, az eszmék kiléptek az irodalom keretei közül, és a gyakorlati politika világában a megvalósulás felé indultak. Francia példára az egy és oszthatatlan köztársaság képe ösztönözte Itáliában hasonló vágyak megfogalmazódását, a köztársasági tervek 1796 után, a francia hadsereg által elfoglalt területeken valósultak meg.

A könyv részletesen bemutatja a *Triennio*-t, azaz Napóleon első itáliai hadjáratától a franciák kiűzéséig tartó időszak (1796–1799) eseményeit a különböző itáliai államokban. Nyomon követi a köztársaságok megalakításának folyamatát, de hangsúlyozza, hogy Franciaországnak nem állt érdekében az egységes olasz köztársaság létrejötte, és az olasz hazafiak hiába küldték erre irányuló petíciók sorát a francia törvényhozásba. A szerző kiemeli, hogy a *Triennio* idején az egységpárti olasz hazafiak célja nem valósult meg ugyan, de a független és egységes olasz köztársaság gondolata nem tűnt el, hanem a 19. századi itáliai nemzeti mozgalom egyik legfontosabb áramlata szerveződött köré. Kitér Vincenzo Cuoconak a nápolyi forradalomról írt, 1801-ben megjelent művére, amely a „*passzív*” nápolyi forradalmat elemezve, arra a megállapításra jutott, hogy a nápolyi forradalom, amelyet külföldiek kezdeményeztek, és gyakorlatilag ők

hajtották végre, Nápolyban csak szűk réteget nyert meg magának. Pete László felhívja a figyelmet arra, hogy Cuoco már a 19. század elején rámutatott a *Risorgimento* egyik jellemzőjére: az eseményeket irányító szűk réteg szándékai és a nép igényei között húzódó törésvonalra.

A napóleoni korszakkal (1800–1815) foglalkozó rész a folyamatos területi átrendeződések ellenére lezajlott fontos társadalmi és politikai fejlődés bemutatásával foglalkozik. A Ciszalpin Köztársaságból Olasz Köztársasággá, majd Olasz Királysággá alakult állam bel-, adó- és egyházpolitikájáról, valamint társadalmáról szemléletes képet kapunk. A szerző a francia típusú intézményrendszert és törvénykezést összességében előnyösnek ítéli Itália számára, mert jól alkalmazták a helyi viszonyokra és egységesítő hatással volt a korábbi, területenként eltérő joggyakorlathoz képest. Azonban a kontinentális zárlat, Napóleon azon törekvése, hogy Itáliát gazdaságilag alávetett helyzetbe hozza Franciaországgal szemben, károsította az itáliai ipart, kikötőket, és a csempészet valamint a feketepiac kialakulását segítette elő. A Joseph Bonaparte, majd Joachim Murat uralkodása alatt álló Nápolyi Királyság gazdaságilag és politikailag is függő helyzetben volt Franciaországtól, az életre hívott modernizációs intézkedések nem tudtak pozitív gazdasági hatásokat kifejteni. Az Olasz és a Nápolyi Királyság határain kívül eső olasz területek hosszabb-rövidebb ideig

közvetlenül Franciaországhoz tartoztak, Szardínia és Szicília pedig angol ellenőrzés alatt álltak. Előbbit nem szállták meg, és nem avatkoztak be belpolitikájába, ezzel szemben a stratégiai fontosságú Szicilián szoros ellenőrzés alatt tartották a Bourbon királyi párt. A könyv bemutatja William Cavendish Bentinck, a mediterrán térségben állomásozó brit csapatok parancsnokának Szicilián kifejtett tevékenységét, főként az 1812. évi szicíliai alkotmányt érintően. Napóleon sikertelen oroszországi hadjáratát az itáliai francia pozíciók meggyengülése, majd feladása követte, Murat Napóleon és a szövetségesek közötti lavírozó politikája kudarcot vallott, Eugene de Beauharnais is kénytelen volt lemondani az Olasz Királyságról.

Pete László szerint a forradalmi időszak és a napóleoni rendszer itáliai eseményei nem elhanyagolható hatással voltak az éppen ezekben az években kezdődött *Risorgimentora*, illetve a mérsékelt reformpártiak mellett létezett egy kisebb radikális csoport, de a néptömegek továbbra sem mutattak érdeklődést a változások iránt.

A bécsi kongresszus (1814–1815) Itáliát érintő döntései érintetlenek maradtak 1859–1871-ig, az itáliai államok száma hétre csökkent, a régi köztársaságok megszűntek, a félszigeten osztrák befolyás érvényesült. Pete László hangsúlyozza, hogy a restauráció (1815–1830) sem területi–dinasztikus, sem az egyes államok belső struktúráját tekintve sem jelentett teljes visszatérést a régi

rendszerhez. Érvényben maradtak államigazgatási, törvényhozási, pénzügyi és katonai területen a polgári fejlődést és a modernizációt előmozdító, a francia időszakban született törvények, szokások, módszerek. A félsziget államainak belső helyzetét elemezve megállapítja, hogy a restauráció időszakában az itáliai államok többségét nem lehet elnyomónak vagy reakciónak tekinteni, mert ezek a felvilágosult abszolutista államok szerves folytatásának tekinthetők, erősen központosított adminisztratív monarchiák voltak. A fejezet külön figyelmet szentel az egész 19. században legfontosabb itáliai problémának, az agrárkérdésnek, valamint a kereskedelem és az ipar helyzetének, a vasútépítés szerepének. A kötet jelentőségét fokozza, hogy olyan társadalmi jelenségekbe és érdekességekbe is bepillantást nyújt, mint például az árvaházak, szegényházak mindennapjai (és halandósági rátájuk), az egészségügyi állapotokat súlyosbító népi babonák, az orvosok társadalmi helyzete, a kórházak iránti bizalmatlanság. A restauráció korának iskolaügyét államonként ismerjük meg.

„Az első forradalmi kísérletek” rész az itáliai politikai életben a 19. század első évtizedeiben fontos szerepet játszó titkos társaságokról ad áttekintést, röviden bemutatja a dél-itáliai carbonarók által 1820. július 1-jéről 2-ra virradó éjjel kirobbantott nápolyi forradalom történetét, a tropai és laibachi kongresszusok határait a nápolyi, illetve az 1820–1821.

évi piemonti forradalomra, és az elfojtását követő osztrák megtorlásokra. A szekták az elnyomás ellenére is megmaradtak, 1831-ben Közép-Itáliában került sor újabb forradalmakra, melyek eredményeként az uralkodók osztrák katonai segítséget kértek. Pete László a carbonarók kudarcát az egységes program, és a központi szervezet hiányával magyarázza, de a nemzetközi feltételek sem voltak kedvezőek az olasz hazafias mozgalmak számára, a néptömegek pedig lelkesen fogadták a törvényes kormányok visszatérését.

A titkos társaságok által szervezett felkelések sorozatos kudarca után a szerző ismerteti Giuseppe Mazzini nézeteit, melyek szerint Itália csak magára számíthat az egységes, független, szabad köztársaság elérése érdekében. Megismerjük az Ifjú Itália nevű társaság programját, a szervezet által alapított Ifjú Itália című lap hatásait. A kötet részletesen foglalkozik a mazzinista szervezetek céljaival, kudarcainak okaival, külön figyelmet szentel a titkos társaságok és Mazzini követőinél elterjedtebb, mérsékelt olasz nacionalista irányzatnak, az 1839–1847 között tartott olasz tudósok kongresszusait pedig jelentősnek ítéli a *Risorgimento* folyamatában. A mérsékeltnek számára hiányzott az a politikai program, amely a demokraták forradalmi megoldásával szembehelyezhető lett volna. Ezt pótolta Vincenzo Gioberti piemonti apát „Az olaszok erkölcsi és polgári elsőbbségéről” írt műve, amely háborúk, forradalmak nélkül,

a pápa-király világi hatalma alatt kívánta szövetségesi formában összefogni az itáliai uralkodókat. Pete László részletesen ismerteti Gioberti munkáját, s rávillant hiányosságaira is. Az apát az osztrákok itáliai jelenlétéből származó problémák megoldásáról nem szólt, erre Cesare Balbo tett javaslatot a Giobertinek ajánlott, „*Itália reményeiről*” (1844) című könyvében, melyben Ausztria Balkán felé orientálódásában látta a helyzet megoldását. Pete László értékelése szerint az 1840-es évek közepén élénk vita folyt Itália jövőjéről a mérsékelt politikai írók, főleg a piemonti arisztokraták körében, akik liberálisok voltak, és a változtatásokat békés úton kívánták megvalósítani. A nemzeti feltámadás mérsékelt programjához itáliai fejedelmek támogatására volt szükség, és az 1840-es években a Szárd Királyságban feltűntek a politikai és a társadalmi változás jelei, melyek bátorították a mérsékelt olasz gondolkodókat.

„*A Risorgimento forradalma 1848–1849*” című rész külön figyelmet szentel az 1846-ban megválasztott IX. Pius, „*a liberális pápa*” tevékenységének, az utca, a tér mobilizációjának, és bemutatja a Szicília által elindított 1848-as forradalmi hullámot és annak következményeit az itáliai államokban. Az itáliai forradalmak sajátosságokkal, helyi jellegzetességekkel rendelkeztek és a félsziget eseményei megmutatták, hogy az „*Itália egyedül megoldja*” stratégia nem működik, és csak külső, francia segítséggel valósítható meg az osztrákok kiűzése. Mivel a

mérsékelték és a demokraták is kudarcot vallottak, ezért a Savoya-dinasztia és a Szárd-Piemonti Királyság előtérbe került az egység megvalósításában.

Az 1848 után Camillo Benso di Cavour belpolitikai eredményei Piemont modernizációjára vezettek, diplomáciai sikerei, a Szárd-Piemonti Királyság bekapcsolása a krími háborúba és Ausztria ellen irányuló közeledése III. Napóleon Franciaországához pedig a második függetlenségi háború előkészítését szolgálták. Piemontnak a francia támogatással Ausztria ellen folytatott 1859. évi háborúját lezáró, 1859. július 11-én Villafrancában megkötött előzetes béke tárgyalásai III. Napóleon és Ferenc József között folytak, Cavourt nem vonták bele a tárgyalásokba, pontjai eltértek a háborút megelőző Plombières-ben III. Napóleon és Cavour tárgyalásai alapján létrejött francia–piemonti szerződés pontjaitól. A novemberben aláírt zürichi béke rendelkezései mégsem valósultak meg, mert Közép-Itália Piemont kezében volt. Cavour 1860-ban megegyezésre jutott a franciákkal, eszerint Piemont megtarthatta Közép-Itáliát és Toszkánát, amennyiben ezek lakossága népszavazás útján ezt választja, cserében Franciaországhoz kerül Savoya és Nizza. A könyv figyelmet szentel az 1860 márciusában aláírt torinói egyezmény alapján lezajlott népszavazások visszaéléseinek. 1860 tavaszán Piemont határai kiterjedtek Észak- és Közép-Itáliára, Veneto osztrák

kézben maradt, Rómában a pápa védelmére francia haderő állomásozott. Garibaldi, „a két világ hőse” a Bourbonok ellen felkelt szicíliaiak segítségére indult a híres „Ezerrel”, Pete László bemutatja Garibaldi szicíliai hadjáratát és annak magyar résztvevőit, majd a Nápolyi Királyság és az Egyházi Állam (Róma és Lazio kivételével) piemonti kézbe kerülésének folyamatát.

Az egyesített Olaszország első parlamentje 1861. február 18-án ült össze Torinóban, II. Viktor Emánuel március 17-én választották meg Olaszország királyának. A szerző kiemeli, hogy a kivételes taktikai és stratégiai képességekkel rendelkező Garibaldi személyes vállalkozásával meghódította Dél-Itáliát a piemonti király számára, de Cavour diplomáciai tevékenysége legalább ennyire jelentős volt, a gróf és támogatói alig több mint egy évtized alatt létrehozták a nemzetközi diplomácia által európai hatalomként elfogadott Olaszországot. „Az egyesítés és a Kettős Szicíliai Királyság” című rész megvilágítja, hogy a dél-italiai királyság széthullása nem belső, strukturális problémáitól függött, hanem a nemzetközi kapcsolatrendszer és a külső körülmények megváltozása, a krími háborúban a cári Oroszországgal szemben vállalt „jóindulatú” semlegessége miatt történt. Fontos szerepe volt a királyság összeomlásában annak is, hogy a Bourbon állam legfontosabb hivatalait betöltő személyek, a haditengerészet és a hadsereg parancsnokai elárulták II. Ferenc nápolyi uralkodót.

Veneto és Róma Olasz Királysághoz kerülése folyamatának bemutatása után Észak-Olaszország Délről alkotott elképzeléseit ismerjük meg, de a szerző hangsúlyozza, hogy a gazdaságtörténet legújabb eredményei szerint az egyesítéskor nem létezett két Olaszország, gazdaságilag az egyesítést követő két évtized igazi problémáját nem Észak- és Dél-Olaszország különbségei, hanem egész Olaszország fejlett országokhoz való gazdasági elmaradása jelentette. Pete László figyelmet szentel az új ország teljes államigazgatási rendszere „piemontizálásának”, és az egyesített Olasz Királyság korai történelme egyik legvitatottabb eseményének, a „brigantaggio elleni háborúnak” is.

A könyv záró részei a *Risorgimento* és a nemzeti emlékezet kapcsolatát, illetve a *Risorgimento* historiográfiáját tekintik át. A területi átrendeződéseket a fejezetekben elhelyezett térképek szemléltetik, a kötet végén bibliográfia és névmutató található.

A rendkívül sokszínű Itália egyesítésének folyamatát jól összefoglaló, a legújabb kutatási eredményeken alapuló munka született, amely figyelembe veszi az államok belső helyzeteit, a nagyhatalmi politikát, a *Risorgimento* hatást gyakorló, gyakran ellentétes elképzeléseket. A kötetet haszonnal forgathatják az Olaszország története iránt érdeklődő olvasók.

Bodor Mária

**„Kis virágok nagy nyílása” avagy reziliensigéretetek
a felsőoktatás világában**

Ceglédi Tímea: Ugródeszkán.

Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban.

CHERD-Hungary, Debrecen, 2018, 274 lap

A könyv szerzője Ceglédi Tímea, a Debreceni Egyetem oktatója olyan hátrányos helyzetű hallgatókat vizsgál, akik hátrányaik ellenére is sikeresen és jó eredményekkel kerültek be a felsőoktatásba. Ezek a hallgatók az ún. reziliensigéretetek. Recenzióm címe összefügg a könyv borítójával is: a kis virágok elnevezés azon hallgatók összességét jelenti, akik hátránnyal rendelkeznek, azonban kitartásuknak, szorgalmuknak és fejlődni akarásuknak köszönhetően megnyílt a felsőoktatás kapuja számukra. Azonban mindannyiunkban felmerül a kérdés, hogy a sikeres bekerülés után mi lesz ezekkel a tehetséges fiatalokkal? A bekerülés utáni boldogulás hogyan valósulhat meg?

A könyvet olvasva választ kapunk a kérdéseinkre.

A szerző az első fejezetben (*Reziliencia és egyenlőtlenségek*) a probléma elméleti megközelítését mutatja be, vagyis a reziliencia szakirodalmi meghatározásaival találkozunk. A vizsgálatok középpontjában a felsőoktatás áll, s olyan hallgatók, akik kimagasló teljesítménnyel jutottak el idáig. Szerző bemutatja a kivételes életutak magyarázatait rámutatva a társadalmi hovatartozás és az eredményesség kapcsolódási pontjaira. Ezen kivételes életutakat vizsgálva próbálja felmérni, hogy a hallgatói években miképpen alakul az addigi reziliens életút. A könyvben szereplő hallgatókat a szerző reziliensigéreteknek nevezi. Ez azt jelenti, hogy a sikeres belépés csak egy ígéret és nem garancia, hogy a hallgatóévek során is reziliens életutakról beszéljünk.

Egyenlőtlenségek a bejutásban a címe a második fejezetnek, amely a felsőoktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolatának elméleti megközelítését foglalja össze. Strukturális kérdésként felmerül, hogy a felsőoktatás bővülése milyen változásokat hoz a hátrányosabb helyzetűek számára, illetve csökken-e a származás hatása a felsőoktatásban?

A szerzőt nemcsak a társadalmi változások, hanem az individuumszintű hatások megfigyelése is érdekli. Olyan teoretikus metszetben is mérlegre teszi a jelenséget, mint a modernizációs hipotézis, a vertikális kirekesztődés, az életciklus hipotézis, a szelekciós hatás, valamint a felgyülemlett egyenlőtlenség és differenciált szelekció.

Az Egyenlőtlenségek a hallgató években című fejezetben szerző azt vizsgálja, hogy milyen elméletek szolgálnak a felsőoktatási egyenlőtlenségek megragadásához. Elsődleges befolyásoló tényezőként a családi háttér hatását kiemelő elméleteket tekinti át. Rámutat, hogy a családi háttér hatása arra is kiterjed, ki hogyan „használja” a felsőoktatást, mivel tölti a hallgatóéveit (Bourdieu 2003). A következőkben egyenlőtlenségképző tényezőket ismerhetünk meg, mint a tanulmányi tevékenység, oktatói kapcsolatok. A fejezet összességében a fő törésvonalakat keresi a felsőoktatásban. Az egyik ilyen törésvonal a felsőoktatási intézmények tekintélyének vak elfogadása és manifeszt célrendszerének céltalan követése, amely az egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezet, amennyiben nem társul a hallgatóévek tartalmas kiaknázásával.

Az Egyenlőtlenségek a kilépésben című fejezet elmondja, hogy hiába függ össze a foglalkoztatási szerkezetben elfoglalt hellyel az iskolai végzettség, a társadalom alsóbb rétegeiből induló diplomások esetében átüthetetlen falakról beszélhetünk. Egy frissdiplomás érvényesülését

sok tényező határozza meg a munkaerőpiacon. Régióként, megyéenként és szervezetenként is eltérő társadalmi üvegplafonokkal találkozhatunk. A szerző a reziliensigéreték felsőoktatási életútja szempontjából kitér arra is, hogy mit okoznak a különböző szakok, intézmények választásának, a felvétel sikerességének és a diploma megszerzésének társadalmi különbségei. Ilyen például a presztízskülönbség, mely szerint bizonyos intézményekből nem érdem, hanem társadalmi háttér szerint maradnak ki a hallgatók, ezáltal indokolatlan előnyhöz jutnak a magasabb presztízsupú képzésben résztvevő hallgatók.

A bekerülés rezilienciája fejezetben szerző fő kérdése, hogy mi juttatta el a reziliensigéreteket a felsőoktatásig? Kutatásának eredményei arra mutatnak rá, hogy a reziliensek nem egyenlő feltételekkel indulnak azokhoz képest, akik kedvezőbb háttérrel nyertek hasonlóan sikeres eredményeket felmutató felvételt a felsőoktatásba (őket nyerteseknek nevezi). Az adatok azt mutatják, hogy az elit karok egy csoportjában (DE ÁOK, DE GYTK, DE GTK) leginkább a sodródók hátrányára képesek utat törni maguknak, míg a nyertesek felülreprezentáltak. A jogi képzés semleges ebből a szempontból, mivel egyik csoport sem felül- vagy alulreprezentált. A főiskolai és egyetemi karok közötti választásban is látszik, a felsőoktatás belső rétegzettsége, tehát az, hogy a reziliensigéreték a főiskolai képzések felé torlódnak.

Itt szeretném ismertetni a kutatásban használt kontrollcsoportok elnevezéseinek fogalmát. Az egyik ilyen elnevezés a sodródók. A sodródók azok, akik a legrosszabb társadalmi helyzetben vannak, és nem rendelkeztek kimagasló eredménnyel a felsőoktatásba való bejutáskor, vagyis eredményességüket tekintve sodródnak a háttérük kényszereivel. A másik ilyen csoport a nyertesek elnevezést kapta, ami azt jelenti, hogy a hallgató kedvező háttére alapján bejósolható a jó teljesítménye. A harmadik csoportot a közömbös tékozlók alkotják. Ők azok, akik többségében jó háttérűek, ám társadalmi előnyeiket nem váltják eredményekre. Inkább a diploma presztízis megtartó szerepe miatt vesznek részt a felsőoktatásban.

Társadalmi hátrányaik meghatározzák a hallgatóévek fejlődési ívét. A kutatás eredményei összességében megerősítést adnak a rezilienciára, mint a külső feltételekben rejlő lehetőségek megragadásának képességére, hiszen kevesebb erőforrással jutottak el a felsőoktatásig, mint a jobb háttérű csoportok. A kulturális mobilitás elméletébe is illik a szerző által kimutatott eredmény, miszerint vannak atipikus családi vonások: a reziliensségek és anyáik felismerték az olvasás fontosságát, és a kevesebb családi útravalót jobban tudják hasznosítani.

A következő fejezet a hallgatóévekre összpontosít, az ott jelenlévő egyenlőtlenségeket vizsgálja. A szerző a tanulmányi tevékenységet hasonlította össze a négy csoporton

belül, vagyis azt, hogy milyen gyakorta látogatják az órákat a hallgatók, jó jegyekre törekcsenek-e, illetve mennyi időt töltenek tanulásal. Az összehasonlítás eredményeként elmondható, hogy a reziliensségek átlag feletti tanulmányi tevékenységgel jellemezhetőek, azonban visszafogottan élnek a kreditgyűjtésen kívüli lehetőségekkel. Megcsappan azoknak a száma, akik kutatásban vesznek részt, vagy konferenciákon szerepelnek. Mindezeket összevetve – a nyertesekkel való összehasonlításból – kiderül, hogy nem rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, motivációkkal, amelyek a felsőoktatáshoz fűződő előnyök nyertesekre jellemző kiaknázásához szükségesek. A reziliensségek kiemelkedőek a nyertesekhez képest is a hallgatótársak korrepetálásában, valamint ők a legfogékonyabbak, ha az oktató teljesítményre buzdítja őket. A szerző szerint a reziliensségek eredményessége kettős. A tanulmányi tevékenység és az oktatói-hallgatói kapcsolatok ápolása mellett kevésbé fogékonyak az értelmiségi tevékenységekre, mint szocializációs lehetőségekre.

A következő, egyben utolsó fejezetben a kilépés egyenlőtlenségeiről olvashatunk. Mivel a kutatás még a felsőoktatásban lévő hallgatók körében készült, így ez a fejezet előrejelzés szerű, tehát a hallgatók, a reziliensségek kilátásait mutatja be a munka világát illetően. Az író két következtetést vont le a kilépés utáni elképzelések kapcsán. Az egyik a

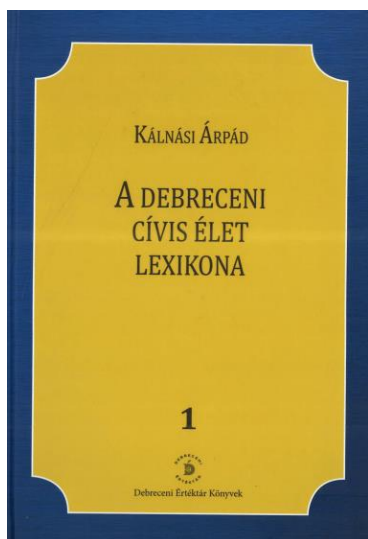
tényleges lehetőségek, a másik az attitűdök mentén látszik kirajzolódni. Míg az attitűdjeik alapján sikereket jósolhatnánk számukra, addig lehetőségeik inkább az egyenlőtlenségek felülkerekedésére utalnak. A tanév közben vállalt munkavégzés távol áll a szakjukhoz kapcsolódó munkától, ami szűkös lehetőségeiket bizonyítja, azonban nem biztos, hogy a sikerhez vezető út egyik eleme a hallgatói évek alatti munkavégzés az általa szerzett tapasztalatok lehetnének.

A szerző a könyv zárásaként úgy véli, hogy a kutatás tanulságul szolgálhat az oktatáspolitikának, a felsőoktatási intézmények aktorainak, illetve a hallgatóknak. Konkrét javaslatot fogalmaz meg, mely szerint ún. tehetségambulanciát kellene működtetni, mely a középiskolások, hallgatók és frissdiplomások életútjához igazodva működik, elfelejtve a pá-

lyázati ciklusokat. A koncepció lényege, hogy a hátrányokkal kezdő hallgatójelöltek, hallgatók egyéni és folyamatos segítségnyújtást kapjanak, épp azon a területen, ahol arra igény mutatkozik.

A könyvet elsősorban pedagógusoknak szeretném ajánlani, hiszen olyan ismereteket nyújt, melyek a reziliensigérek felismeréséhez, segítségéhez elengedhetetlenek. Ajánlanám szülőknak, hiszen gyermekük felsőoktatási életútjához adalékot adhat, illetve segítheti a karok, szakok közötti választást. Ajánlom hallgatóknak, hiszen a könyv olvasása közben rájöttem, több mint valószínű, hogy én is a reziliensigérek csoportjába tartozom, így már másként tekintek a körülöttem lévő kihívásokra a felsőoktatás útvesztőiben. Mondhatnám azt is, hogy inkább már lehetőségként definiálnám őket.

Balogh Jenifer

Kálnási Árpád: A debreceni cívis élet lexikona c. könyvről előző számunk 250. oldalán egy előzetes címlap látható. Itt jelenítjük meg a kötet végleges címlapját.

E számunk szerzői és elérhetőségük

Balogh Jenfier	neveléstudományi MSc hallgató, Debreceni Egyetem – jenifer.balogh1995@gmail.com
ifj. Barta János	történész, professor emeritus, Debreceni Egyetem – koposdi.judit@arts.unideb.hu
Bazsa György	kémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem – bazsa@unideb.hu
Benyó Mátyás	orvos, andrológus szakorvos, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem – info@benyourologia.hu
Bodor Mária	történész–muzeológus, Zempléni Múzeum, Szerencs; bodor.marika82@gmail.com
Czövek Ágnes	tanár, irodalomtörténész – czovekagi@gmail.com
Gergely Pál	biokémikus, akadémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem; gpal@med.unideb.hu
Hodossy-Takács Előd	teológus, egyetemi docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem; takacse@drhe.hu
Hoffmann István	magyar nyelvész, akadémikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem – hoffmnn.istvan@arts.unideb.hu
Magyar Éva	közgazdász, titkárságvezető, MTA TABT Debreceni Területi Bizottság titkársága, Debrecen – magyar.eva@tab.mta.hu
Nagy Nikoletta	történész, doktoranda, Debreceni Egyetem – nagyniki19@gmail.com
Orosz István	történész, professor emeritus, akadémikus koposdi.judit@arts.unideb.hu
Orosz Júlia	történész, doktoranda, Debreceni Egyetem – o.julia90@gmail.com
Pusztai Gábor	néderlandista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem – pusztai.gabor@arts.unideb.hu
Szabadfalvi József	jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem – szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu
Ujvárosi Emese	magyar–latin–filozófia szakos középiskolai tanár – emese.ujvarosi@gmail.com

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXVIII. NO. 3

NEW ISSUE

2020. III.

CONTENTS

STUDIES

<i>György Bazsa</i> : “Hajdú” Traditions in “Hajdú” Towns	265
<i>József Szabadfalvi</i> : Herbert Spencer and Hungarian Philosophy of Law	272
<i>Ágnes Czövek</i> : On Patriotism in Verse and Music (The Prayer of the Poles)...	285
<i>Júlia Orosz – Nikoletta Nagy</i> : The Activity of the National Alliance of Hungarian Women in Subcarpathia	291
<i>Gábor Pusztai</i> : “... since I know Leiden almost as well as I know Debreczen”	301
<i>Emese Ujvárosi</i> : <i>Sunt lacrimae rerum</i> – Objects Have Their Tears (Babits): On a Collection of Porcelain.....	313

NEWS FROM THE WORLD OF SCIENCES

<i>Pál Gergely – Előd Hodossy-Takács – Éva Magyar</i> : An Outline of the Activity of the Debrecen Regional Committee of HAS in 2019	327
<i>János Barta, Jr.</i> : In Search of the Kazinczys and the Kossuths (Sources for the Research of the Society of Zemplén County in the Late 18th Century)	335
<i>István Hoffmann</i> : Toponyms as Sources of Research	349
<i>Mátyás Benyó</i> : Male Infertility Today: The Role of the Andrologist	361

BOOK REVIEWS

<i>Iván Bertényi, Jr.</i> : <i>István Tisza (István Orosz)</i>	370
<i>László Pete</i> : Italy in the Making: <i>Risorgimento</i> and the Italian Union (<i>Mária Bódog</i>)	375
<i>Tímea Ceglédi</i> : “The Rich Blossoming of Small Plants” or Resilient Talents in the World of Higher Education (<i>Jenifer Balogh</i>)	381
<i>E számunk szerzői</i>	385
<i>Contents</i>	386